

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Dinler Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**ARON HA BERİT, TALLİT VE KADİŞ DUASININ
YAHUDİ YAŞAMINA ETKİSİ**

Amine BARAN

22937009

Danışman

Doç. Dr. Muhammed Hadi TEZOKUR

Diyarbakır 2025

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Dinler Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**ARON HA BERİT, TALLİT VE KADİŞ DUASININ
YAHUDİ YAŞAMINA ETKİSİ**

Amine BARAN
22937009

Danışman
Doç. Dr. Muhammed Hadi TEZOKUR

Diyarbakır 2025

TAAHHÜTNAME
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “*Aron Ha Berit, Tallit ve Kadiş Duası’nın Yahudi Yaşamına Etkisi*” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

02/12/2025

Amine BARAN

ÖN SÖZ

Hayatın her alanında karşımıza çıkan ve özellikle dinlerde derin anlamlara sahip olan semboller, uzun bir tarihsel geçmişe sahip Yahudilikte de sıkça karşımıza çıkmaktadır. Görüldüğünde ve duyulduğunda bizlere doğrudan Yahudiliği çağrıştıran *Aron Ha Berit*, *Tallit* ve *Kadiş Duası* Yahudi dini, tarihi ve kültürel hayatını anlayabilmek için önemli birer anahtar niteliği taşımaktadır.

Çalışmamız üç bölüm olup giriş kısmında araştırmanın konusu, amacı, yöntemi ve kullanılan temel kaynaklar hakkında bilgi verildi. Birinci bölümde Ahit Sandığı'nın tarihi, kökeni, Mabet'in oluşmasındaki rolü, Yahudi yaşamına etkisi ve kaybolması gibi konular ele alındı. İkinci bölümde Yahudi ibadetlerinde kullanılan ve önemli bir sembol olan tallitin tarihi, yapılış şekli, ibadetlerde kullanımı, manevi anlamı ve tzitzit işlendi. Üçüncü bölümde ise Yahudi bir bireyin doğumdan ölümüne kadar geçirdiği dini ve sosyal merhaleler kısaca işlendikten sonra hayatın son safhası olan ölüm anında önemli bir konuma sahip olan Kadiş Duası'nın anlamı, ölüm ve tüm yas sürecine değinildi.

Çalışma esnasında bana her adımda destek olan, fikirleriyle yolumu aydınlatan değerli danışman hocam sayın Doç. Dr. M. Hadi Tezokur'a sonsuz teşekkür ederim. Ayrıca yüksek lisans dönemi süresince kendilerinden ders ve rehberlik alarak yararlandığım ve çalışma süresince yönlendirmeleriyle yoluma ışık tutan sayın Prof. Dr. Canan Seyfeli hocama en içten teşekkürlerimi sunarım. Yüksek lisans döneminde değerli katkılarından dolayı sayın Prof. Dr. Hayreddin Kızıl hocama da teşekkür ederim. Çalışmamda manevi desteklerini esirgemeyen sayın Fatma Tuncay Beyazipek kardeşime de teşekkür ederim. Ayrıca yaşadığım tüm zorluk ve engellere karşı pes etmeyerek yoluma devam eden kararlılığım ve gayretimi destekleyen artık yanımda olmasa da varlığını yüreğimde taşıdığım sevgili babama, hayattaki ışığım olan anneme, canım kardeşlerime ve neşeleriyle hayatıma renk katan yeğenlerim Huzeyfe, Nazenin ve Nurbanu'ya minnetlerimi sunuyorum.

Amine BARAN

Diyarbakır 2025

ÖZET

Bu çalışmanın konusu “Aron Ha Berit, Tallit ve Kadiş Duası’nın Yahudi Yaşamına Olan Etkisi”dir. Çalışmada Aron Ha Berit, Tallit ve Kadiş sembolleri sırasıyla ele alınarak Yahudi inancının ruhu, yaşanma biçimi ve tarihi bütünsel bir şekilde anlamak amaçlanmıştır. İnanç sistemlerinin görsel dili olan dini semboller, anlaşılması istenen bir dinde araştırılması gereken öncelikli konulardandır. Çalışmada ele alınan bu semboller Yahudi tarihinde, inancında, ibadetlerinde ve sosyal hayatlarında önemli bir yere sahiptir. Aron Ha Berit, Tanrı ile İsrailoğulları arasında yapılan ahdin simgesi ve Yahudi halkının Tanrı’ya olan bağlılıklarını simgeler. Aynı zamanda Aron Ha Berit, Yahudilik’te Mabet’in oluşmasında etkili, Tanrı’yı onlara yakın hissettiren en önemli sembollerdendir. Aron Ha Berit hem tarihsel hem toplumsal hem de günümüz Yahudiliğinin teşekkülü açısından önemli bir yere sahiptir. Yahudi ibadetlerinde ilk göze çarpan tallitin kullanımı, Tanrı’nın emrine dayanmaktadır. Yahudi kimliği ve toplumsal birliğin önemli bir simgesi olan tallit, kişinin hem fiziksel hem manevi bir bağlantı kurarak Tanrı ile olan ilişkisinin derinleşmesini sağlar. Kadiş Duası ise cenaze törenleri ve anma günlerinde okunur. Ölen kişinin ruhu için Tanrı’dan merhamet dileme ve yaşamın geçici doğasına karşı bir kabul anlamı taşır. Kadiş Duası sadece ölen kişi için değil aynı zamanda Tanrı’ya olan sadakati ve bireylerin dini sorumluluklarını yerine getirme noktasında bir hatırlatıcı ve toplumsal birliği pekiştirmeye yardımcı olur. Çalışmada ele alınan Aron Ha Berit ile Yahudiliğin tarihsel kökenleri, tallit ile ritüel ve günlük yaşamları, Kadiş Duası ile litürji, dua ve toplumsal yas pratikleri incelenerek Yahudilik bir bütün olarak ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Yahudilik, Sembol, Aron Ha Berit, Tallit, Kadiş

ABSTRACT

The subject of this study is “The Impact of Aron Ha Berit, Tallit, and Kaddish Prayer on Jewish Life.” The study examines the symbols of Aron Ha Berit, Tallit, and Kaddish in order to understand the spirit, way of life, and history of the Jewish faith in a holistic manner. Religious symbols, which are the visual language of belief systems, are among the primary topics that must be studied in a religion that is to be understood. These symbols, which are discussed in the study, have an important place in Jewish history, faith, worship, and social life. Aron Ha Berit is a symbol of the covenant between God and the Children of Israel and symbolizes the Jewish people's devotion to God. At the same time, Aron Ha Berit is one of the most important symbols in Judaism that contributed to the formation of the Temple and made God feel close to them. The Aron Ha Berit has an important place in terms of history, society, and the formation of Judaism today. The use of tallitot, which is the first thing that catches the eye in Jewish worship, is based on God's command. Tallitot, an important symbol of Jewish identity and social unity, deepens a person's relationship with God by establishing both a physical and spiritual connection. The Kaddish prayer is recited at funerals and memorial services. It carries the meaning of asking God for mercy for the soul of the deceased and accepting the transitory nature of life. The Kaddish prayer serves not only for the deceased but also as a reminder of loyalty to God and the fulfillment of religious responsibilities, thereby helping to strengthen social unity. The study examines the historical origins of Judaism through the Aron Ha Berit, the tallit and ritual, and daily life, as well as the Kaddish prayer, liturgy, prayer, and social mourning practices, striving to present Judaism as a whole.

Keywords

Judaism, Symbol, Aron Ha Berit, Tallit, Kaddish.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	VII
ŞEKİLLER TABLOSU	VIII
GİRİŞ	1
1. ÇALIŞMANIN KONUSU VE SINIRLARI	5
2. ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ.....	9
3. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI	11
BİRİNCİ BÖLÜM.....	13
ARON HA BERİT'İN YAHUDİ YAŞAMINA ETKİSİ.....	13
1.1. ARON HA BERİT'İN ETİMOLOJİSİ.....	13
1.2. ARON HA BERİT'İN YAPIMI.....	19
1.3. ARON HA BERİT'İN MUHAFAZASI.....	22
1.3.1. Mişkan Dönemi	22
1.3.2. Süleyman Mabedi Öncesi Dönem	23
1.3.3. Süleyman Mabedi Dönemi	25
1.4. ARON HA BERİT'İN TAŞINMA USULÜ	27
1.4.1. Süleyman Mabedi'nden Önce Aron Ha Berit'in Taşınması.....	28
1.4.2. Süleyman Mabedi Döneminde Aron Ha Berit'in Taşınması.....	29
1.5. ARON HA BERİT'İN MUHTEVASI	29
1.5.1. On Emir Levhaları	30
1.5.2. Musa'nın Yazdığı Tevrat Nüshası	30
1.5.3. Mann	31
1.5.4. Harun'un Asası	31
1.6. ARON HA BERİT'İN KUTSALLIĞI	33
1.6.1. Tanrı'nın Buyruğuyla Yapılması ve Saklanması.....	33
1.6.2. İsrailoğullarına Kılavuzluk Etmesi	34
1.6.3. Savaşlarda Başarı Sağlaması	35
1.6.4. İbadetler Üzerindeki Etkisi	36
1.7. ARON HA BERİT'İN ORTADAN KAYBOLMASI VE SONUÇLARI	37

1.8. ARON HA BERİT'İN SEMBOLİK ANLAMI	42
1.9. ARON HA BERİT HAKKINDA BİLİMSEL VARSAYIMLAR	43
İKİNCİ BÖLÜM	45
TALLİTİN YAHUDİ YAŞAMINA ETKİSİ	45
2.1. TALLİTİN KÖKENİ.....	46
2.2. TALLİTİN TÜRLERİ	47
2.2.1. Büyük Tallit (Tallit Gadol)	47
2.2.2. Küçük Tallit (Tallit Katan)	49
2.3. TALLİTİN KISIMLARI	50
2.3.1. Tzitzit: Şekil ve Anlamları.....	51
2.3.2. Tekhelet	52
2.3.3. Atarah	55
2.4. GÜNLÜK HAYATTA TALLİTİN KULLANIMI	55
2.4.1. Mezheplere Göre Tallit Kullanımı.....	56
2.4.2. Berit Mila Esnasında Tallit Kullanımı.....	57
2.4.3. Bar Mitzvah Töreninde Tallit Kullanımı	57
2.4.4. Evlilikte Tallit Kullanımı.....	58
2.4.5. Ölüm ve Cenazede Tallit Kullanımı	58
2.4.6. Tallitin Temizliği ve Saklanması	59
2.5. TALLİTİN KUTSALLIĞI	59
2.6. TALLİTİN SEMBOLİK ANLAMI	60
2.7. İBADET ESNASINDA KULLANILAN DİĞER SEMBOLLER.....	61
2.7.1. Kipa.....	61
2.7.2. Tefilin	62
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	65
KADİŞ DUASININ YAHUDİ YAŞAMINA ETKİSİ	65
3.1. YAHUDİLİKTE ÖLÜM VE ÖLÜM SONRASI GELENEKLER.....	66
3.2. KADİŞ VE KADİŞ DUASI	69
3.3. YAS UYGULAMALARI	74
3.3.1. Aninut	75
3.3.2. Şiva	76
3.3.3. Şiva Gelenekleri.....	78
3.3.4. Şeloşim	81
3.3.5. Yahrzeit.....	82
3.4. KADİŞ DUASININ SEMBOLİK ANLAMI	82
SONUÇ.....	84
EKLER.....	89

KAYNAKÇA	94
-----------------------	-----------

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviri
e.t.	Erişim tarihi
Ed.	Editör
İ.	İssue
M.Ö.	Milattan önce
No	Sayı
s.	Sayfa
S.	Sayı
Ter.	Tercüme
Trans.	Translated
Vb.	Ve benzeri
Vol.	Volume
Vs.	Vesaire
İbr.	İbranice

ŞEKİLLER TABLOSU

Şekil 1: Ahit Sandığı Tasviri.....	90
Şekil 2: Mişkan.....	90
Şekil 3: Süleyman Mabedi.....	91
Şekil 4: Tallit.....	91
Şekil 5: Tzitzit.....	92
Şekil 6: Tallit Saklama Çantası Örneği.....	92
Şekil 7: Tallit Katan.....	93
Şekil 8: Kipa.....	93
Şekil 9: Tefilin.....	94

GİRİŞ

Yahudilik, insanlık tarihinde bilinen ilk tek tanrılı inanç sistemi olarak kökeninden günümüze uzanan süreçte zengin bir sembolik yapı geliştirmiştir. Yahudiler Tanrı tarafından Mısır'daki esaretlerinden kurtarılacak vadedilmiş topraklarda yaşamış ve zamanla dünyanın dört bir yanına dağılmışlardır. Bu tarihsel süreçte Yahudi kimliği, inançları ve kültürel değerleri çeşitli semboller aracılığıyla somutlaşmıştır. Yahudilikte evde veya sinagogda kullanılan nesneler, dua ederken giyilen ritüel kıyafetler, bayramlarda tüketilen özel yiyecekler gibi unsurlar, Yahudi inanç dünyasının ve toplumsal aidiyetin görünür göstergeleri haline gelmiş ve Yahudiler arasında güçlü bir birleştirici unsur olarak işlev görmüştür.

Sembol kavramı sadece Yahudilikte değil tüm toplumlar ve bireyler arası ilişkilerde önemli bir yer tutar. Genel anlamda sembol, gözle görülmeyen, örtük bir gerçeği açığa çıkaran ve anlaşılması zor olan duygu, düşünce ya da olguları somutlaştırarak ifade eden bir araçtır.¹ İnsan, soyut olanı anlamlandırma ihtiyacıyla sembollere başvurur çünkü somutlaştırma insanın duygularını, inançlarını ve düşüncelerini en etkili biçimde aktarmanın yoludur. Sembol, bir bütünün anlamlı parçasını temsil eder ve diğer parçalarla kurduğu bağlantılar sayesinde o bütün hakkında fikir verir. Kullanılan nesne, renk, işaret veya kelimenin ne anlama geldiği, diğer parçalarla bağlantı kurulduğunda ortaya çıkar. Bu nedenle semboller, tamamlayıcı bir düşünceye dayanarak anlamlar arasında köprü kuran, ilişki sağlayan bir araç olarak işlev görür.²

İnsan asırlardır idrak etmekte zorlandığı soyut durumları maddi alemde gördüğü nesnelerle ilişkilendirerek anlaşılır kılmaya çalışmaktadır. Antik Dönem toplumlarında, kapalı sosyal yapıların üyeleri arasında kimlik doğrulama ve aidiyetin teyidi amacıyla semboller önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Sembol, yalnızca somut bir nesne olmanın ötesinde, başka bir olguya gönderme yapan ve belirli

¹ Sait Polat, "Din Dili Açısından Dini Semboller Bize Ne Söyler", Batman Akademi Dergisi 6/2, (Aralık 2022), 229.

² Hayreddin Kızıl, "Dini Sembolizm Üzerine", Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2018/2), 330.

anlamları çağrıştıran doğal şekiller, figürler ve diyagramlar biçiminde işlev görüp güçlü duygusal anlamlar yüklenen göstergelere dönüşerek topluluk üyelerinin birbirlerini tanıyıp tanıtmalarında dikkat çekici bir araç olarak öne çıkmıştır.³

Semboller aynı zamanda toplulukları bir arada tutan ve kültürel kimliğin korunması açısından da önem arz etmektedir. Genellikle tarihsel olaylarla ve dinin temel doktrinleriyle ilişkilendirilen semboller kendine özgü bir anlam taşıyarak geçmişten günümüze kadar uzanan zengin bir mirasın parçası olmuştur. Bu bağlantılar, sembollerin anlamını ve önemini derinleştirip ortak bir dil oluşturarak grup kimliğini güçlendirir.

Semboller, yaşamın her alanında karşımıza çıkarak insanın onları üretme ve anlamlandırma yetisi sayesinde etkili hale gelir. Bu durum, özellikle dini semboller için geçerlidir çünkü dinin muhatabı insandır ve semboller, soyut manaların daha anlaşılır biçimde aktarılmasını sağlar. Dolayısıyla sembollerin önemini kavramak, dini anlamayı da derinleştirir.⁴ Dini semboller de toplumlarda inanç ve kültürün aktarılmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, inanç sistemlerinin sosyal ve kültürel düzeyde çeşitli açık ya da örtük işlevlere sahip olduğu görülmektedir. Bu işlevler semboller aracılığıyla görünür kılınır. Dini semboller, belirli kültürel ve tarihsel bağlamlarda ortaya çıksalar da doğru şekilde yorumlandıklarında evrensel anlamlar kazanarak geçmiş toplumların inanç dünyasını ve değerlerini anlamada önemli bir araç haline gelirler.⁵ Dinlerin insanlara iletilmiş olması dikkate alındığında, bireylerin inançlarını kendi kültürel bağlamları içerisinde yaşadıkları ve bu bağlamın inançların biçimlenmesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, bireyler açısından hem toplumsal kimlik inşasında hem de kültürel aidiyetin pekiştirilmesinde anlamlı bir karşılık bulmaktadır.⁶ Dini semboller hem inancı kuşaktan kuşağa aktarma hem de bireyin kutsal olanla bağ kurmasına aracılık etme işlevi görür. Bu semboller, yaşam ile metafizik arasında bir uyum sağlayarak dini

³ İsmail Naci Zeyrek, “Yahudilikte Dini Semboller (Magen David Örneği)”, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014), 10.

⁴ Kızıl “Dini Sembolizm Üzerine”, 337.

⁵ Hüsnü Aydeniz, “Dini Semboller, Sembolün Anlam Kaybı ve Etkilerine Gelenekselci Bir Yaklaşım (René Guénon Örneği)”, Ekev Akademi Dergisi, 15/48, (2011), 77.

⁶ Polat, “Din Dili Açısından Dini Semboller Bize Ne Söyler”, 230.

deneyimi derinleştirir. Bir dinin sürdürülebilirliği, bu sembollerin anlamlarının bilinmesine ve inananların bu anlamları bilinçli şekilde kavrayabilme yetisine bağlıdır.⁷ Dini semboller, bireyin kutsalla kurduğu ilişkiyi somutlaştıran ve bu bağlamda hem bireysel hem de toplumsal düzeyde güçlü etkiler yaratan anlam taşıyıcı yapılardır. Bu semboller, görünmeyen metafizik hakikatleri görünür kılarak inananın dini tecrübesini derinleştirir ve kutsala yönelmesini kolaylaştırır. Aynı zamanda bireyde dini heyecanı artırarak yaşamına anlam ve yön kazandırır. Sembolün bu işlevi, onun sadece bir temsil aracı değil, aynı zamanda bir bağ kurma ve anlam yoğunlaştırma mekanizması olduğunu gösterir.⁸ Toplumsal düzeyde ise dini semboller, ortak kimlik ve aidiyet duygusu oluşturarak bireyleri aynı inanç etrafında birleştirir. Bu birleşme, kolektif hareketlerin doğmasına zemin hazırlar, ancak bu hareketlerin niteliği, sembolün hakikati temsil etme biçimine bağlı olarak değişebilir. Sembol, hakikatin yerini aldığıda yıkıcı sonuçlar doğurabilirken, hakikate işaret ettiğinde yapıcı bir rol üstlenebilir. Sembollerin sürekliliği, üstlendikleri işlevlerle doğrudan ilişkilidir. İşlevini yitiren semboller zamanla unutulabilir ya da tarihsel bir iz olarak varlığını sürdürebilir. Ancak insanın dini yönü sabit kaldığı sürece, eski sembollerin yerini aynı işlevi üstlenen yeni semboller alır. Bu durum, sembollerin dini hayatın sürekliliğini sağlayan dinamik unsurlar olduğunu ortaya koyar. Dolayısıyla dini semboller hem bireyin içsel dünyasında hem de toplumun kolektif bilincinde anlam üretme ve aktarma süreçlerinin vazgeçilmez araçlarıdır.⁹

Kişinin Tanrı ile bağını kuvvetlendiren dini semboller dini tecrübeyi daha erişilebilir hale getirmektedir. Dini metinlerin ve doktrinlerin karmaşıklığı dini semboller aracılığıyla basitleştirilir ve daha geniş kitlelere daha kolay aktarılmasını sağlar. Dinin anlaşılmasında ve yaşanıp hatırlanmasında büyük bir öneme sahip olan dini semboller kutsalı görünür kılarak birey ile kutsal arasında bir bağ kurulmasına öncülük eder. Her dinde karşımıza çıkabilecek dini semboller, anlaşılması istenen bir dinde araştırılması gereken en öncelikli konuların başındadır. Uzun bir geçmişe sahip olan Yahudilik inancında da birçok nesne veya söz sembol haline gelmiştir. Bir dinin

⁷ Polat, “Din Dili Açısından Dini Semboller Bize Ne Söyler”, 239.

⁸ Hayreddin Kızıl, “İşlevleri Açısından Dini Sembol”, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (Ekim 2018), 32-35.

⁹ Kızıl, “İşlevleri Açısından Dini Sembol”, 36-38.

anlaşılması açısından bu denli değerli olan dini sembollerden Yahudilik dininin dinsel, bireysel ve toplumsal yönünün anlaşılması noktasında önemli bilgiler sunup Yahudilik dinini anlamamızı sağlayacak Ahit Sandığı, Tallit ve Kadiş sembolleri tezin ana konusu olarak seçilmiştir.

Ahit Sandığı Yahudileri Tanrı ile irtibatlandıran, savaşların kazanılmasında baş etken olduğuna inanılan adeta Yahudileri yoktan var eden bir semboldür. Öyle ki Ahit Sandığı düşman eline geçinceye kadar Yahudiler bir devlet olma özelliğini hiç kaybetmemişlerdi. Ahit Sandığı kaybolduktan ve içinde olduğuna inanılan kutsal emanetlerden uzaklaştıktan sonra önce devletleri bölündü, sürgünlerle iki bin yıl sürecek olan diaspora dönemi başladı. Yahudi toplumu için gerekli olan Mabed'in kurulma nedeni de Ahit Sandığı'nı muhafaza ve müdafa etmektir. Ahit Sandığı'nın Yahudiler tarafından kutsal sayılmasının bir diğer sebebi de Tanrı ile ilişkilendirilmesidir. Günümüzde de Ahit Sandığı Yahudi toplumu için bulunması elzem olan yitik bir değerdir. Yahudiler için büyük öneme sahip olan Ahit Sandığı iki bin altı yüz yıldır Tapınak Şövalyeleri'nden diğer gizli örgütlere kadar herkesin aradığı sembolik bir nesne olmasının yanı sıra tarih, arkeoloji ve din bilimi bağlamında büyük bir gizeme sahiptir. Kudüs şehri M.Ö. 587'de, Babil ordusunca işgal edilip Süleyman Mabedi yağmalandıktan sonra Ahit Sandığı kaybolur ve İsrailoğulları sürgüne gönderilir. Ahit Sandığı, Kur'an-ı Kerim'de Bakara Suresi 248. ayette şöyle geçer: *"Peygamberleri onlara 'O'nun hükümdarlığının alâmeti, içinde Rabbinizden bir sekînet, Mûsâ ve Hârûn ailelerinin bıraktıklarından bir bakiye bulunan ve meleklerin taşıdığı sandığın size gelmesidir" dedi. Gerçekten inanıyorsanız bilin ki, bunda sizin için büyük bir işaret vardır."* Hiç şüphesiz Ahit Sandığı'nın bulunması, tüm dinler için en büyük keşiflerden biri olacak ve dinler tarihinde birçok konuda yeni araştırmalara yol açacaktır.

Tallit ise Yün, keten veya ipekten imal edilen püsküllü bir omuz şalı olup Yahudileri etkileyen, ritüel dünyalarında önemli bir yer tutan dini bir objedir. Yahudilere özgü olan tallit Yahudilerin kullandığı, dikdörtgen şeklinde mavi ya da siyah çizgili sabah kullanılan bir dua şalı olmasının ötesinde İsrail bayrağına da ilham kaynağı olmuştur. Tallit; 10-5-6-5 dizilimli tzitzitleri 613 Mitzvahı hatırlatacak şekilde sıralanır. Böylece tallit Yahve'yi ve emirlerini hep hatırlatır. Yahudi ibadet hayatını

çok yönlü ele alan bir sembol olan tallit Yahudilerin topraklarından sürülmeleri dünyanın dört bir yanına dağılmaları sürecinde her bir Yahudi için Bar mitzvah töreninden ölümüne kadar ki süreçte dua ederken kullandığı bir objeye dönüşmüştür. Tallit, Yahudilerin Tanrı ile manevi bir bağ kurmalarına yardımcı olurken Yahudilerin kimlik bilincinin oluşmasına da katkıda bulunmuştur.

Kadiş Yahudilerin kutsallaştırma duası olan günlük Kadiş Duası Yahudiler için hem hayati bir önem hem de diğer dualar için bir köprü görevi görmektedir. Yas tutanlar tarafından okunan ve ruhun yükselişiyle ilişkilendirilen *Kadiş Duası* Yahudileri birbirine yaklaştıran ve teselli eden bir özelliğe sahiptir. Dindar olsun ya da olmasın *Kadiş Duası*’nı ölen yakınları ve kendileri için okurlar. Tallit gibi *Kadiş Duası* da birleştirici ve Tanrı ile irtibatlaştırmacı sembolik bir değere sahiptir. Cahil veya günahkâr biri olsa da onun anısına *Kadiş* okunup onurlandırılmalı ve saygı gösterilmelidir. Ayrıca, her yas tutan kişi, kişisel durumu ne olursa olsun, *Kadiş Duası* okumalıdır. Dolayısıyla Kadiş, tüm Yahudilerin özel olduğu fikrini de çağırıştır, çünkü “Yisgadal, yüceltsin...,” derken, sıradan bir Yahudi bile tüm Yahudi halkı üzerinde bir etkiye sahiptir ve Kutsal Olana yücelik ve kutsallık katar.

Çalışmamızın ana konularını oluşturan bu üç sembolün Yahudi halkını hem tarihsel yönden hem de yaşanan dünyada ibadet açısından Bar Mitzvahtan ölümüne kadarki her safhasını kutsadığı ve Yahudi ulusunu sadece kendi gözünde değil Tanrı katında da özelleştirdiğine inanılır.

1. ÇALIŞMANIN KONUSU VE SINIRLARI

Çalışmanın adı “*Aron Ha Berit, Tallit ve Kadiş Duası*’nın Yahudi Yaşamına Etkisi”dir. Bu çalışmada Yahudi dininde merkezi bir öneme sahip olan *Aron Ha Berit, Tallit* ve *Kadiş Duası* sembollerinin Yahudi inanç sistemi ve yaşam pratiği üzerindeki etkisi tarihi, teolojik ve ritüel bağlamda incelenmiştir. Konu, bu sembollerin Yahudi hayatını biçimlendirme gücü doğrultusunda ele alınmıştır. Bu çalışmada, Yahudi inanç ve pratiğine ilişkin üç sembolün incelenmesi yoluyla, dinin merkezinde yer almayan ancak Yahudi dini hayatı üzerinde yüksek etkiye sahip unsurların işlevsel gücü ortaya konulmak istenmiştir. Söz konusu semboller, görünürde basit ritüel araçları olarak değerlendirilse de Yahudi yaşamının teolojik temellerini, ibadet pratiğini ve ölüm

sonrası hayata dair inançlarını bir arada temsil etmeleri bakımından bütüncül bir yapı arz etmektedir. Bu bağlamda, bu sembollerin taşıdığı anlam ve işlev, Yahudiliğin yalnızca inanç sistemi olarak değil, aynı zamanda bir yaşam biçimi olarak nasıl şekillendiğini göstermektedir. Dolayısıyla çalışmada bu sembollerin dini hayat içerisindeki etkilerini analiz ederek, Yahudi dini sisteminin bütünlüğü bu semboller üzerinden kavramsal düzeyde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Ahit Sandığı, Yahudi yasalarının muhafaza edildiği kutsal bir obje olarak, dinin teorik arka planını temsil eder. Bu sandık, Tanrı'nın Sina Dağı'nda İsrailoğullarına verdiği On Emir levhalarını barındırması bakımından Tanrı ile İsrailoğulları arasında yapılan antlaşmanın somut bir tezahürüdür. Aynı zamanda Ahit Sandığı yalnızca bir muhafaza aracı değil, Tanrısal rehberliğin ve yönlendirmenin sembolüdür. İsrailoğulları'nın çölde yaptığı yolculukta sandığın önde taşınması, Tanrı'nın iradesine tabi olmayı ve O'nun yolunda ilerlemeyi ifade eder. Sandığın kaybı ise Yahudi tarihindeki diaspora sürecinin sembolik bir karşılığı olarak değerlendirilir. Sandığın yokluğu, Yahudi halkının kutsal mekandan ve Tanrı'nın doğrudan rehberliğinden uzaklaşmasını, dolayısıyla kimlik, aidiyet ve dini süreklilik açısından yaşanan kırılmayı temsil eder. Bu bağlamda Ahit Sandığı, hem Yahudi dini sisteminin temel dayanağını hem de tarihsel hafızasını taşıyan bir sembol olarak, Yahudi kimliğinin inşasında ve korunmasında merkezi bir rol üstlenmektedir.

Tallit ise ibadet esnasında takılan ve üzerinde Tanrı'nın emirlerini hatırlatıcı püsküller (tzitzit) bulunan dua şalıdır. Bu sembolik giysi, bireyin Tanrı'ya olan bağlılığını görünür kılarak Tevrat'ta yer alan emirlerin gündelik yaşamda uygulanmasını teşvik eden bir araç olarak işlev görür. Tallitin ibadet esnasında giyilmesi, bireyin Tanrı'nın emirlerine sadakatini ve bu emirleri yaşama geçirme iradesini ifade eder. Bu yönüyle Tallit, Yahudi dini kimliğinin bireysel düzeyde inşa edilmesinde ve sürdürülmesinde önemli bir rol üstlenir. Tallitin taşıdığı anlam, Ahit Sandığı ile doğrudan ilişkilidir. Çünkü Ahit Sandığı, Tanrı'nın Sina Dağı'nda İsrailoğullarına verdiği yasaların muhafaza edildiği kutsal bir nesne olarak, Yahudi dini sisteminin teolojik temelini temsil ederken tallit de bu teolojik temelin bireysel düzeyde yaşanmasını sağlayan pratik bir semboldür. Başka bir ifadeyle, Ahit Sandığı'nda korunan yasalar, tallit aracılığıyla bireyin yaşamına taşınır böylece Tanrı

ile yapılan antlaşma, sadece tarihsel bir miras değil, aynı zamanda güncel bir yaşam biçimi haline gelir. Dolayısıyla tallit, Ahit Sandığı'nda saklanan yasaların yaşamsal düzeyde içselleştirilmesini ve Tanrı katında kutsallık arayışının ritüel ifadesini temsil ederek Yahudi dini pratiğinde teolojik temel ile bireysel ibadet arasında köprü kurarak, inancın yaşanabilirliğini ve sürekliliğini sağlar.

Kadiş Duası, Yahudi dini ritüelinde özellikle yas sürecinde okunan ve ölüm sonrası hayata yönelik bir hazırlık niteliği taşıyan önemli bir metindir. Kadiş Duası içeriği itibarıyla Tanrı'ya övgü, bağışlanma ve mağfiret dilekleri ile İsrailoğulları için barış ve esenlik temennilerini içermesi bakımından, ölüm sonrası varoluşa dair Yahudi inanç sisteminin temel unsurlarını yansıtır. Bu dua, bireyin Tanrı ile olan ilişkisini ölümden sonra da sürdürme arzusunu ve cemaatin bu süreçteki kolektif desteğini sembolize eder. Ahit Sandığı, Tanrı'nın Sina'da İsrailoğulları'na vahyettiği yasaların muhafaza edildiği kutsal bir obje olarak, Yahudi inancının teolojik ve tarihsel temelini temsil eder. Bu sandık, Tanrı ile yapılan antlaşmanın fiziksel tezahürü olup, dini sistemin kurucu ilkelerini barındırır. Tallit ise bu ilkelerin bireysel düzeyde yaşanmasını sağlayan ritüel bir araçtır. Tanrı'nın emirlerini hatırlatıcı püskülleriyle tallit, ibadet pratiği içinde bireyin kutsallık arayışını ve Tanrı'ya olan sadakatini görünür kılar. Kadiş Duası, Ahit Sandığı'nda saklanan yasaların Tallit aracılığıyla gündelik hayata taşınmasının ardından, bireyin ölüm sonrası Tanrı katında selamete erişme temennisini dile getirerek dini yaşamın nihai boyutunu tamamlar. Böylece Ahit Sandığı, Tallit ve Kadiş Duası sembolleri Yahudi dini hayatının teolojik temel, yaşamsal uygulama ve ölüm sonrası umut aşamalarını temsil eder. Bu semboller aracılığıyla Yahudi inancı, tarihsel sürekliliğe sahip, bireysel yaşama nüfuz eden ve ölüm ötesi beklentilerle bütünleşen bir dini sistem olarak tezahür eder. Çalışmada *Aron Ha Berit*, *Tallit* ve *Kadiş Duası*'nın birlikte değerlendirilmesi, Yahudi dini hayatının bütüncül bir yapı içerisinde anlaşılmasını sağlar. Ahit Sandığı ile Tanrı'nın yasaları korunur, Tallit ile bu yasalar yaşanır, Kadiş ile ise bu yaşanmışlık Tanrı katında selamete ulaşma duasına dönüşür. Bu bütünlük, Yahudi kimliğinin hem dünyevi hem de uhrevi boyutlarda nasıl inşa edildiğini ve sürdürüldüğünü ortaya koyar. Bu doğrultuda çalışmada, Yahudi dini hayatının tamamını kapsayan genel bir sembol analizi yapılmamış yalnızca seçilen üç sembol üzerinden dini yaşamın farklı boyutları incelenmiştir. Çalışmada, Yahudilikte yer alan diğer semboller kapsam dışı

bırakılmıştır. Bu tercih, Ahit Sandığı, tallit ve Kadiş Duası'nın Yahudi hayatının üç temel aşamasını (teolojik temel, ibadet pratiği ve ölüm sonrası umut) temsil etmesi nedeniyle yapılmıştır. Böylece Yahudi dini sisteminin zamansal ve varoluşsal bütünlüğü bu üç sembol üzerinden analiz edilmiştir.

Çalışmada seçilen her bir sembolün tarihsel kökeni, Kutsal Kitap'taki yeri, ibadetlerde kullanımı, bireysel ve toplumsal kimlik inşasındaki etkileri analiz edilerek Yahudi inancı üzerinde nasıl etkiye sahip oldukları anlaşılmaya çalışılmıştır. *Aron Ha Berit*'in Yahudi tarihinde nasıl bir öneme sahip olduğu, israiloğullarına olağanüstü nitelikler kazandırdığı, tallitin ibadet esnasında kullanımı ve Kadiş Duası'nın yas sürecinde hem ölen kişi hem de geride kalan yakınları açısından önemi üzerinde durulmuştur. Bu yönüyle çalışmada seçilen bu sembollerin temel işlevleri ve bağlamsal anlamları ortaya koyularak Yahudilik tarihsel, litürjik, günlük ve toplumsal olarak bir bütün şeklinde ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmada konu Giriş ve Üç Bölüm olarak ele alınmıştır. Giriş kısmında çalışmanın konusu ve sınırları, amacı ve yöntemi ile çalışmanın kaynakları, Birinci Bölümde “*Aron Ha Berit*'in Yahudi Yaşamına Etkisi”, İkinci Bölümde “Tallitin Yahudi Yaşamına Etkisi” ve Üçüncü Bölümde “Kadiş Duası'nın Yahudi Yaşamına Etkisi” başlıkları altında ele alınmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde Yahudilik'te önemli bir konuma sahip olan *Aron Ha Berit*'in tarihi, yapımı, etimolojisi, muhtevası, kutsallığı, kaybolması ve kaybolmasının doğurduğu sonuçlar detaylıca işlenerek Yahudi yaşantısı üzerinde bırakmış olduğu izler anlaşılmaya çalışılmıştır. Yahudilik dininde kutsal eşyaların başında gelen, Tanrı ile ilişkinin en yoğun biçimde somutlaştığı nesne olarak kabul edilen Ahit Sandığı, Yahudilerin tarihine, Tanrı ile bağlarına, toplumsal yönlerine ve mabed anlayışlarına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Yahudi inancında merkezi bir konuma sahip olan bu sembol, ona atfedilen kutsallık ve gizemle birlikte tarihsel ve teolojik anlamını pekiştirmiştir.

Aron Ha Berit, Tanrı ile iletişimi sağlayan ve On Emri içinde muhafaza eden bir "yargı sandığı" olarak görülmüş bu yönüyle hem ilahi buyrukların hem de Tanrı'nın huzurunun fiziksel temsili olarak değerlendirilmiştir. M.Ö. 587 yılında Kudüs'ün

Babilliler tarafından yıkılmasıyla birlikte *Aron Ha Berit*'in kaybolması, İsrailoğulları açısından yalnızca maddi bir kayıp değil, aynı zamanda Tanrı ile kurulan bağın mekansal temsiline dair bir kopuş anlamına gelmiş ve diaspora sürecini tetiklemiştir. Günümüzde dahi *Aron Ha Berit*, Yahudi toplumu nezdinde büyük bir öneme sahip olup, onun asırlar boyunca sırrını koruduğuna ve kutsallığını yitirmediğine inanılmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Yahudi ibadet hayatının ritüel, sembolik, toplumsal ve tarihsel boyutlarını bir araya getiren çok katmanlı bir nesne olan *tallitin* Yahudi yaşamına olan etkisi incelenmiştir. İbadet etmekte olan bir Yahudi görüldüğünde ilk dikkat çeken omuzlarından sarkan *tallit*, Yahudilerin ibadet hayatlarını, dini dünyalarını, kimlik inşasını anlamımızı kolaylaştırmaktadır. Bu yüzden *tallitin* yanı sıra ibadet esnasında kullanılan önemli sembollerden olan *kipa* ve *tefiline* de değinilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Yahudi cenaze törenlerinde temel bir dua olan *Kadiş Duası* işlenmiştir. Yahudi ölüm, yas gelenekleri, matem süreci gibi konularda bilgi sunarak bir Yahudi'nin ölüm anı ve matem süreci hakkında bilgi verilmiştir. Yahudi bireysel yaşamına değinmek istediğimizden bu bölümde Yahudi yaşamında doğumdan ölüme kadar yapılan ritüellere de değinilmiştir.

Çalışmanın sonuç bölümünde *Aron Ha Berit*, *Tallit* ve *Kadiş Duası*'nın Yahudi yaşantısını ne şekilde etkilediği ortaya konmuştur. Bu doğrultuda her bölümün amacına yönelik sonuçları sunulmuştur. Buna göre seçilen sembollerin Yahudi yaşantısında yalnızca dini pratiklerin bir parçası olmadığı aynı zamanda tarihsel sürecin, kolektif hafızanın, toplumsal kimlik inşasının ve yas sürecinde dahi Tanrı ile kurulan bağın taşıyıcıları oldukları ortaya konmuştur.

2. ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Çalışmanın amacı Yahudilik'te yer alan *Aron Ha Berit*, *Tallit* ve *Kadiş Duası* sembollerinin anlam ve işlevleri üzerinden Yahudi inanç sistemi ile dini pratiğin bütüncül yapısını ortaya koymaktır. Çalışmada, bu sembollerin Yahudi kutsal metinleri ve geleneksel uygulamalar bağlamında nasıl anlam kazandığı incelenerek, dini sistemin bireysel ve toplumsal düzeyde nasıl şekillendiği açıklanmaya

alışılmıştır. Böylece Yahudi hayatının teolojik temelden gündelik yaşama ve ölüm sonrası inanç boyutlarının sembolik yapı üzerinden kavranması amaçlanmıştır. Seçilen *Aron Ha Berit* sembolü aracılığıyla Yahudiliğin tarihsel gelişimi, günümüzdeki durumu ve Tanrı ile olan antlaşma temelli bağın anlaşılması amaçlanmıştır. *Tallitin* incelenmesiyle, Yahudilerin ibadet pratiği, gündelik yaşamı ve ritüel uygulamaları hakkında bilgi edinilmesi hedeflenmiştir. *Kadiş Duası* ise ölüm anında dahi dini geleneği sürdüren Yahudi topluluğunun Tanrı ile kurdukları bağı ve toplumsal beraberliklerini anlamaya katkı sunmak amacıyla ele alınmıştır.

Çalışmanın temel amacı, seçilen bu üç sembol ile Yahudiliğin tarihinden başlayarak Yahudiliğin teolojik ilkelerini, ritüel pratiklerini ve ölüm sonrası hayata dair inanç sistemini bir bütün olarak ortaya koymaktır. Seçilen semboller ile Yahudi kimliğnin hem bireysel hem toplumsal düzeyde nasıl inşa edildiğini anlamaya yönelik bir ereve sunarak derinlemesine analiz hedeflenmiştir. Diaspora bağlamında bu semboller, mekansal kopukluklara rağmen Yahudi kimliğinin korunmasında, kolektif hafızanın canlı tutulmasında ve Tanrı ile kurulan bağın srekliiliğinde merkezi bir rol üstlenmektedir. Bu yönüyle tez, sembollerin yalnızca dini değil, aynı zamanda kültürel ve tarihsel işlevlerini de kapsamlı biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu araştırmada, konu, betimsel ve fenomenolojik bir perspektiften ele alınarak nitel bir çalışma olarak hazırlanmıştır. Çalışma için ilk olarak literatür taraması yapılmış olup konu ile ilgili kaynaklar derlenmiştir. Ayrıca Yahudilikle ilgili önemli çalışmalar ve kutsal metinler ayrıntılı bir şekilde incelenerek elde edilen veriler çalışmaya eklenmiştir. Tezin temel yapı taşlarını oluşturmak üzere kapsamlı bir doküman analizi yapılmıştır. Bu çalışmada ele alınan sembollerin her biri yapılan araştırmalar neticesinde yeniden ele alınarak Yahudi hayatında nasıl yer edindikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmada belirli sorulara yanıt aranmaya ve konu hakkında bütüncül bir anlayış geliştirmeye çalışılmıştır. *Aron Ha Berit*'in Yahudilik için önemi ve işlevi, Mabel'in oluşmasındaki rolü, günümüz Yahudiliğinin teşekkülündeki etkisine yanıt aranmaya çalışılmıştır. *Tallitin* ise Yahudi ibadetlerindeki yeri ve önemi, kullanımı, tasarımı incelenerek Yahudi bireysel ve ritüel hayatları anlaşılmaya çalışılmıştır. *Kadiş Duası*'nın Yahudi lm ve cenaze törenlerindeki yeri ve önemi,

zor zamanlarda Tanrı ile kurdukları bağ ve toplumsal beraberliklerine olan etkisi anlaşılmaaya çalışılmıştır.

3. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI

Araştırmamız Yahudilik sembolleriyle ilgili olduğu için bakılan en temel yazılı kaynak Yahudi kutsal metinleri olmuştur. Yahudi kutsal metinleri incelendikten sonra Yahudi yaşamı ve uygulamalarına dair detaylı bilgiler bulabileceğimiz Yusuf Baselal’ın 3 ciltten oluşan “*Yahudilik Ansiklopedisi*” incelenmiştir. Ayrıca Yahudilik ile ilgili kavramların çoğunun yer aldığı Fred skolnik’in editörlüğünde hazırlanan “*Encyclopedia Judaica*” başvuru temel kaynaklardandır. Aron Ha Berit incelenirken Lütü Kaçan’ın “*Kitab-ı Mukaddes ve İslam Geleneğinde Ahit Sandığı*”, David A. Falk’ın “*The Ark of the Covenant in Its Egyptian Context: An Illustrated Journey (Hendrickson Academic, 2020)*”, Graham Phillips’in “*The Templars and the Ark of the Covenant: The Discovery of the Treasure Solomon*” (Rochester, VT: Inner Traditions/Bear & Company, 2004), Halit Ahmet Çiftçi’nin “*Sinagogda Sembolik Değere Sahip Kutsal Nesneler, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 50 (Haziran 2023/1)*”, Thomas Staubli’nin “*Ark of the Covenant*” (*Encyclopedia of Jewish-Christian*), Galip Atasağun’un “*İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’da) Dini Semboller (doktora tezi, 1996)*.” T. C. Foote “*The Cherubim and the Ark*”, (New Haven, CT: American Oriental Society, 1904), David Hatcher Childress, *Ark of God: The Incredible Power of The Ark of The Covenant*, Graham Hancock, *The Sign and The Seal: The Quest for the Lost Ark of the Covenant*, Ahmet Güç, “*İlahi Dinlerde Mabed*” (doktora tezi, 1992), Adem Özen, “*Yahudilik’te İbadet*” (doktora tezi, marmara üniversitesi, 1999), Christos G. Karagiannis “*The Ark of The Covenant*”, eserlerinden faydalanılmıştır.

Tallit incelenirken, Charlie Kluge, *The Tallit: Experiencing the Mystery of the Prayer Shawl and Other Hidden Treasures*, (Charisma House Book Group, 2016), Ronald L. Eisenberg, *The Jpg Guide To Jewish Traditions*, (Philadelphia: The Jewish Puplication Society, 2004), Hayim Halevy Donin, *To Pray As a Jew: A Guide to the Prayer Book and the Synagogue Service*, Stethen Bailey, *Kashrut Tefillin Tzitzit: The Purpose of Symbolic Mitzvot Inspired by the Commentaries of Rabbi Samson Raphael Hirsch*, Rebecca Shulman, “*The Transformation of Tallitot: How Jewish Prayer*

Shawls Have Changed Since Women Began Wearing Them”, Baruch Sterman-Judy Taubes Sterman, *The Rarest Blue: The Remarkable Story of an Ancient Color Lost to History and Rediscovered*, eserlerinden faydalanılmıştır.

Kadiş Duası incelenirken Leon H. Charney- Saul Mayzlish, *The Mystery Of The Kaddish: The Powerful Story Of Judaism’s Most Moving Prayer*, (London: JR Books, 2008), Anita Diamant, *Saying Kaddish: How to Comfort the Dying, Bury the Dead, and Mourn as a Jew*, (New York: Schocken Books, 1998), Donin, Hayim Halevy. *To Pray As a Jew: A Guide to the Prayer Book and the Synagogue Service*. (New York: Basic Books, 1980), Geoffrey W. Dennis, *The Encyclopedia of Jewish Myth, Magic and Mysticism*. Woodbury, Minnesota: Llewellyn Worldwide, 2007. Eserlerinden faydalanılmıştır.

Bunların yanısıra Rabi Nisim Behar’ın Dini Uygulama Rehberi “*El Gid ParaEl Pratikante (Normal günler, Şabat ve bayram duaları ve diğer dini gereklilikler)*”, (Çev. Mordehay Yanar), George Robinson’ın “*Essential Judaism*”, Ellen Frankel - Betsy Platkin Teutsch “*The Encyclopedia of Jewish Symbols*” (Philadelphia: Jewish Publication Society, 1992). Hayrullah Örs’ün *Musa ve Yahudilik*, Suzan Alalu’nun “*Yahudilikte Kavram ve Değerler*”, Yasin Meral *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik (MilelNihal Yayınları, 2021)*, M. Hadi Tezokur *Yahudilik 1* eserlerinden ve konu hakkında yazılan birden fazla tez, makale ve internet sitelerinden yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARON HA BERİT'İN YAHUDİ YAŞAMINA ETKİSİ

Dinlerin temel ögesi Kutsal'dır. Kutsal, insanın varoluşunu ve evreni anlamlandırmasına yardımcı olan bir mihenk taşıdır. Kutsallık atfedilen nesneler, dini topluluklar tarafından belirli bir anlam ve değer kazanır. Nesneler, Kutsal Kitap, ritüeller, dualar veya toplumsal kabul yoluyla ilahi ya da ruhani bir güçle ilişkilendirilerek kutsal olanla bağ kurmanın bir aracı haline gelirler. Bu sayede nesneler topluluğun inanç ve ibadet sisteminde önemli bir yer edinerek sembolik bir değer kazanır. Bu bağlamda, Yahudi inanç sisteminde Ahit Sandığı kutsallık atfedilen en önemli nesnelerden biridir. Tevrat'a göre Tanrı'nın Musa'ya verdiği On Emir tabletlerini barındıran Ahit Sandığı, Tanrı'nın halkıyla olan antlaşmasının fiziksel bir temsili olarak görülür. Ahit Sandığı, sadece bir eşya değil, Tanrı'nın huzurunun ve gücünün sembolüdür. Yahudiler için bu sandık, ibadetlerin merkezi olan Tapınak'ta özel bir yere konulmuş ve büyük bir saygı ile korunmuştur. Taşınması bile özel ritüellere tabiydi, yalnızca belirli kişiler tarafından ve belirli kurallara göre taşınabilirdi. Bu yönüyle Ahit Sandığı, Yahudi topluluğunun kutsal olanla kurduğu bağın somutlaşmış hali olarak, dini kimliğin ve ibadet pratiğinin merkezinde yer almıştır. Yahudi inancında bu denli değerli olan Ahit Sandığı'nın etimolojisi, yapımı, muhafazası, taşınması, muhtevası, kutsallığı ve ortadan kaybolması ayrı başlıklar olarak ele alınmıştır.

1.1. ARON HA BERİT'İN ETİMOLOJİSİ

İbranice'de "*Aron ha-Berit*" adıyla bilinen Ahit Sandığı, Yahudi halkının kutsal metinlerini ve Tanrı'nın Musa'ya verdiği On Emir tabletlerini çölde yaptıkları uzun yolculuklar sırasında korumak ve taşımak amacıyla kullanılan özel bir sandıktır. Bu kutsal nesne, ilk kez Musa'nın önderliğinde ortaya çıkmış ve zamanla Yahudi dini geleneğinde en yüksek manevi değere sahip objelerden biri haline gelmiştir. Ahit

Sandığı, hem Tanrı ile yapılan antlaşmanın somut bir simgesi hem de ibadet yaşamının merkezinde yer alan bir sembol olarak kabul edilmiştir.¹⁰

İbranice bir sözcük olan Aron kelimesi “sandık, kutu, tabut” anlamlarında nesneleri saklamak için kullanılan kapalı bir yapıyı ifade etmek için kullanılır. Kutsal Kitap’ta Aron kelimesi farklı anlamlarda ve bağlamlarda da kullanılmıştır. Örneğin; “Yusuf 110 yaşında öldü. Onu mumyalayıp Mısır’da bir tabuta koydular.”¹¹ Aron kelimesi burada tabut anlamında kullanılmıştır. 2. Krallar¹² ve 2. Tarihler¹³ kitaplarında ise Aron kelimesi “Kudüs’teki tapınakta halkın gümüş bağışlarını toplamak için tapınağın dışına yerleştirilen kabı belirtmek için kullanılmıştır.”¹⁴ Anlamsal olarak benzeyen “Tevah” kelimesi ise Nuh’un gemisini¹⁵ ve bebek Musa için yapılmış papirüs kabını¹⁶ belirtmek için kullanılmıştır.

İbranicede “berit” yunanca tercümesinde “diatheke” olarak kullanılan ahit sözcüğü ise ittifak, antlaşma ve sözleşme anlamlarına gelmektedir. Ahit hem yemin hem de kesin söz verme anlamını kapsar. Yemin, ahdin dini ve kutsal yönünü vurgularken, söz verme ahdin ahlaki yönünü temsil eder. Tanrı ile İsrailoğulları arasında yapılan ahdin hükümlerini içeren bu anlam, Yahudi ve Hristiyan kutsal kitaplarında "Ahd-i Atık" (Eski Ahit) ve "Ahd-i Cedid" (Yeni Ahit) terimleriyle ifade edilmiştir.¹⁷

Aron Ha Berit’in İngilizce karşılığı ingilizce karşılığı Ark Of the Covenant şeklindedir. İngilizce olan “Ark” kelimesinin kökeni, Mısır dilindeki “Ak” sözcüğüne dayanır. Bu kelime hem kutsal bir kap hem de gemi anlamına gelir. Ancak “Ak” yalnızca fiziksel bir nesneyi tanımlamakla kalmaz, aynı zamanda tanrısal mesajları ileten bir kişiyi de ifade eder. Örneğin Mısır firavunu Akhenaten’in unvanında olduğu

¹⁰ Halit Ahmet Çiftçi, “Sinagogda Sembolik Değere Sahip Kutsal Nesneler”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 50 (Haziran 2023/1), 119-136.

¹¹ Kutsal Kitap: (New York: Watchtower Bible and Tract Society, 2017). Yaratılış 50:26.

¹² 2. Krallar 12:10-11.

¹³ 2. Tarihler 24:8-11.

¹⁴ Thomas Staubli, “Ark of the Covenant”, *Encyclopedia of Jewish-Christian*, ed. Raanan Eichler. (Berlin: De Gruyter, 2023), (e.t. 01 Ocak 2023), 2.

¹⁵ Yar. 6:13-22.

¹⁶ Çıkış.2:3-5.

¹⁷ Galip Atasağun, *İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’da) Dini Semboller* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora tezi, 1996), 23.

gibi. Bu bağlamda “Ak”, “Aten’in taşıyıcısı” ya da “ilahi aracısı” anlamına gelir. Mısır kültüründen ilham alınarak yapıldığı düşünülen *Aron Ha Berit’in* Tanrı ile bağlantı kuran, Tanrı’nın gücünü barındıran ya da yönlendiren bir araç olarak görüldüğü söylenebilir.¹⁸

Ahit Sandığı’nı ifade etmek için kullanılan “aron” kelimesi yalnız başına kullanılmaz, bir veya birden fazla kelimeyle birleştirilerek kullanılır. En yaygın olarak kullanılanlar ise: “*Aron berit Yehova*” (Yehova’nın antlaşma sandığı) “*Aron Ha’Elohim*” (Tanrı’nın sandığı), “*Aron Yehova*” (Yehova’nın sandığı), “*Aron Ha’edut*” (anlaşma sandığı), “*Aron Ha Berit*” (Antlaşma sandığı).¹⁹

Kuran-ı Kerim’de ise Ahit Sandığı’ndan “tabut” ifadesiyle bahsedilir.²⁰ Bu ayette geçen “sandık” ifadesi, Yahudi geleneğindeki “Aron ha-Berit” yani Ahit Sandığı’na karşılık gelir. Kur’an’da bu sandık hem ilahi huzurun bir sembolü hem de İsrailoğulları için manevi bir güven kaynağı olarak sunulmuştur.

Tanrı farklı dönemlerde insanlarla ahitleşmiştir.²¹ Tufanın ardından Tanrı, Nuh ve ona inananların kurtuluşa ereceğine ve bir daha tufan göndermeyeceğine dair ahit yapmıştır. Tufan sonrası, Hz. Nuh ve ona inananlar gemiden sağ salim çıktıktan sonra, Tanrı gökyüzünde bir gökkuşağı oluşturur. Bu olay, tufanın sona erdiğinin ve Tanrı’nın, Nuh ile olan ahdinin bir işareti olarak kabul edilmiştir.²² Tanrı’nın İbrahim ve soyundan gelenlerle yaptığı ahit ise şöyledir: Tanrı, İbrahim’e büyük bir soy vereceğini, bu soyun büyük bir ulus haline geleceğini ve Kenan toprağını miras olarak vereceğini vaat eder.²³ Ahdin işareti olarak, İbrahim ve soyunun sünnet edilmesini ister. Ahit, İshak aracılığıyla devam edecektir; İsmail de bereketlenecek ve büyük bir ulusun atası olacaktır.²⁴ Tanrı ve Hz. İbrahim arasında yapılan bu ahit, onların Tanrı

¹⁸ Graham Phillips, *The Templars and the Ark of the Covenant: The Discovery of the Treasure Solomon* (Rochester, VT: Inner Traditions/Bear & Company, 2004), 59-60.

¹⁹ Staubli, “Ark of the Covenant.”, 2.

²⁰ Kur’an-ı Kerim: Bakara 2:248.

²¹ Atasağun, *İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’da) Dini Semboller*, 23.

²² Yar. 9:13-17.

²³ Atasağun, *İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’da) Dini Semboller*, 2

²⁴ Yar. 17:19.

tarafından özel bir görev ve vaatlerle seçilmiş bir topluluk olduklarını ve kutsal toprak olarak gördükleri bölgede yaşama arzusunu güçlendirmiştir.

Nuh'a ve ona inanlara gösterilen gökkuşağı, İbrahim ve soyunun sünnet olması ile İsrailoğulları'nın Ahit Sandığı, Tanrı'nın farklı dönemlerde insanlarla yaptığı ahitlerin işaretleridir. Her biri, Tanrı'nın sözünü hatırlatır, sadakati teşvik eder ve kutsal kimliği pekiştirir. Ahit Sandığı bu zincirin son halkası olarak, Tanrı'nın İsrailoğulları ile kurduğu en kapsamlı ve kurumsal ilişkinin kalbinde yer alır. Tanrı'nın Musa aracılığıyla Sina Dağı'nda İsrailoğulları ile yaptığı ahit, önceki ahitlerin bir devamı ve zirvesidir. Çünkü Tanrı, bireylerle değil, bir toplulukla doğrudan antlaşma yaparak şöyle der: *“Eğer sözümü dinler, antlaşmama uyarsanız, bütün halklar arasından benim özel halkım olursunuz. Çünkü tüm yeryüzü benimdir.”*²⁵ Tanrı'nın Sina Dağı'nda Musa'ya verdiği on emri taşıdığına inanılan ve yapılma emrinin de yine Tanrı tarafından verildiği, ahşaptan yapılmış ve altınla kaplanmış bir sandık olan Ahit Sandığı başlangıçta olağan bir nesne olarak tasvir edilmesine rağmen, Sina Dağı'nda Rabb'in İsrailoğulları ile yaptığı ahdin sembolü haline gelmiştir. Ahit Sandığı Tanrı'nın “özel halkım olacaksınız” vaadinin hem hatırlatıcısı hem de garantisidir. İsrailoğulları'nın sadakati sürdükçe, sandık onların kimliğini, görevini ve Tanrı'yla olan bağlarını canlı tutmaya yaramıştır.

İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışı öncesinde bağımsız bir millet olarak yaşam deneyiminden yoksun olmaları, yeni bir düzene geçiş sürecinde Tanrı'nın belirlediği yasalar doğrultusunda yeni bir yaşam kurmak zorunda bırakmıştır. Bu bağlamda Ahit Sandığı hem Tanrı ile yapılan ahdin somut bir taşıyıcısı hem de yeni kimliğin ritüel merkezidir. 430 yıl boyunca Mısır kültürünün etkisi altında kalan İbraniler²⁶, yeni yaşam tarzlarını geliştirirken bu kültürel mirası da sürdürmüşlerdir. Ahit Sandığı, bu durumu en iyi yansıtan örneklerden biridir; zira İsrailoğulları'na özgü gibi görünse de Mısır ve Yunan kültürlerinde kutsallık, koruma ve gizemli güçlerle ilişkili olarak kullanılan sandıkların varlığı bilinmektedir İsrailoğulları, Ahit Sandığı'nı kendi inanç sistemlerine özgü kullanmış olsalar da bu geleneğin Mısır'daki ritüel uygulamaların

²⁵ Çık. 19:5.

²⁶ Hayrullah Örs, *Musa ve Yahudilik*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000), 63.

bir devamı olarak görülebileceği de öne sürülmüştür. Çünkü Mısır’da en az yirmi dört farklı türde sandık ve kutu kullanılıyordu. Bunlar arasında en yaygın olarak kullanılan “Debet” adı verilen tahta sandıklardır.²⁷ Ahit Sandığı’nın da benzer şekilde tahtadan yapıp sırkılarla taşınması, onun Mısır’daki dini taşıma araçlarından esinlenmiş olabileceğini gösterir.

İsrailoğulları’nın Mısır’dan çıkışı, Kutsal Metin’de yer alan ve Yahudilik, Hristiyanlık ile İslam geleneğinde büyük öneme sahip bir olaydır. Bu olay, İsrailoğulları’nın Firavun’un köleliğinden kurtulup Tanrı’nın rehberliğinde vaat edilen topraklara doğru yola çıkmalarını kapsamaktadır. İsrailoğullarının Mısır’da köle olarak yaşadıkları dönem, Yahudi geleneğinde büyük önem arz eder. Kutsal metne göre, İsrailoğulları, Yusuf’un zamanında Mısır’da yerleşik bir hayat kurmuşlardı. Ancak zamanla Yusuf’u bilmeyen bir Firavun’un tahta geçmesiyle İsrailoğulları ağır kölelik şartları altında ezilmeye başlamıştı.²⁸ Tanrı, Hz. Musa’yı bir peygamber olarak seçip, İsrailoğullarını bu kölelikten kurtarmakla görevlendirmiştir. Musa, Firavun’u birçok defa ikna etmeye çalışsa da her seferinde Firavun, İsrailoğullarını serbest bırakmayı reddetmiştir. Bunun üzerine Tanrı, Mısır’a on büyük bela gönderir.²⁹ Son bela olan “İlk Doğanların Ölümü”³⁰ ile Firavun, İsrailoğullarını serbest bırakmayı kabul eder. Böylece, Musa önderliğinde İsrailoğulları Mısır’dan çıkış yapar. (M.Ö. 13. yüzyıl civarında gerçekleştiği düşünülür). Bu olay, Yahudilikte “Pesah” (Fısth) bayramı ile anılmaktadır.³¹

Mısır’dan çıktıktan sonra İsrailoğulları, Tanrı’nın onları vaat edilen topraklara götürme sözü verdiği bir yolculuğa başlar. Bu yolculuk esnasında Musa, Tanrı’dan doğrudan vahiy alabilmek için Sina Dağı’na çıkar. Sina Dağı, Tanrı’nın Musa’ya İsrailoğulları için vereceği ilahi yasaları tebliğ edeceği kutsal bir mekân olarak kabul edilir. Bu noktada Tanrı, Musa’ya “On Emir”i vahyeder. On Emir, ahlaki ve dini yaşam için temel ilkeleri içerir ve monoteist inancın sembolüdür. Bu emirler İsrailoğullarının

²⁷ David A. Falk, *The Ark of the Covenant in Its Egyptian Context: An Illustrated Journey*, (Peabody, Massachusetts: Hendrickson Academic, 2020), 48.

²⁸ Çık. 1:8-11.

²⁹ Çık. 7:14-25, 8:1-30, 9:1-35, 10:1-29.

³⁰ Çık. 11:1-10, 12:1-2, 29-34.

³¹ Çık. 12:14.

hem Tanrı'ya olan bağlılıklarını hem de toplumsal düzenlerini şekillendirecek olan yasaların temelini oluşturur.³² Musa, Sina Dağı'nda Tanrı'dan on emrin yazılı olduğu levhaları alırken İsrailoğulları, Musa'nın uzun süre dağda kalmasından dolayı sabırsızlanmaya başlar. Musa'nın kardeşi Harun'un geçici liderliğinde, Tanrı'ya olan bağlılıklarını unutarak altından bir buzağı heykeli yapar ve ona tapmaya başlarlar. Buzağıya tapma olayı İsrailoğullarının Tanrı'nın yasalarına ve Musa'ya olan bağlılıklarını kısa sürede terk etmeleri olarak görülür ve dini bağlılıklarına büyük bir ihanet olarak değerlendirilir. Musa, Sina Dağı'ndan Tanrı'nın levhalarını alarak döndüğünde halkının buzağıya tapmakta olduğunu görür. Musa, bu manzara karşısında son derece öfkelenir. On Emir'in yazılı olduğu levhaları yere fırlatarak kırar.³³ Bu olay, İsrailoğulları'nın Tanrı'nın emirlerine itaatsizliklerinin bir sembolü olarak kabul edilir. Buzağıya tapma olayının ardından İsrailoğulları, işledikleri günahın farkına vararak tövbe ederler. Tanrı, Musa'ya ikinci bir fırsat verir ve ona yeniden Sina Dağı'na çıkmasını emreder. Tanrı, Musa'ya yeni levhalar yazar ve bu levhalar da ilk levhalarda olduğu gibi On Emir'i içermektedir. Bu süreç, Tanrı'nın halkıyla olan ahdini yenilediği anlamına gelir. Musa, Tanrı'nın bağışlayıcılığı ve İsrailoğulları'nın tövbesi ile tekrar levhaları alarak halkına Tanrı'nın emirlerini iletir.³⁴

Sandığın kapağındaki iki *kerubim* (melek) heykeli, onun ilahi varlığı temsil etmesine katkıda bulunmuştur.³⁵ İçine Rabb'in kalemiyle yazılmış olan *Tora* levhalarının konulmasıyla birlikte,³⁶ sandık Yahudilik geleneğinde merkezi bir öğe olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bu durum, sandığın sadece levhaların korunması için değil, aynı zamanda Rabb'in yardım ve merhametinin de bir sembolü olmasını sağlamıştır. Zamanla, İsrailoğulları arasında sandığın ilahi varlığın bulunduğu bir mekan olarak algılanması yaygınlaşmıştır.³⁷ Ahit Sandığı, başlangıçta işlevsel bir nesne olarak ortaya çıkmasına rağmen, zamanla Tanrı'nın varlığı, antlaşması ve halkıyla olan ilişkisi üzerinden derin bir kutsallık kazanmıştır. Bu süreç hem tarihi

³² Çık. 20:3-17.

³³ Çık. 32:19.

³⁴ Çık. 32:1-35.

³⁵ Çık. 25:18-22.

³⁶ Çık. 40:20.

³⁷ Lütfi Kaçan, *Kitab-ı Mukaddes ve İslam Geleneğinde Ahit Sandığı*, (İstanbul: Ataç Yayınları 2004), 17-18.

olaylarla hem de teolojik düşüncelerle şekillenmiştir. Bu nedenle, Ahit Sandığı, yalnızca bir nesne olmanın ötesine geçerek, inanç sistemlerinde merkezi bir rol oynamıştır.

1.2. ARON HA BERİT'İN YAPIMI

Yahudi kutsal metinleri Türkçede Eski Ahit olarak da bilinen *Tanah* adıyla anılır ve üç ana kısma ayrılır. *Tanah*: *Tora* (Tevrat), *Neviim* (Peygamberler) ve *Ketuvim* (Kitaplar) bölümlerinden oluşmaktadır. Tevrat ibr. *Torah/Tora*: Yahudilikte merkezi bir konuma sahip olup, Yahudi dini, kültürü ve toplumsal yaşamının vazgeçilmez bir parçasını oluşturmaktadır. *Tora*: Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar ve Tesniye bölümlerinden oluşmaktadır. Yahudi tarihi ve kültürünün önemli bir parçası olan Ahit Sandığı'nın nasıl inşa edileceği, malzemeleri, ölçüsü, tasarımı vs. *Tora*' da detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Mısır'dan çıkışın ardından Sina Dağı'na çıkan Musa'ya Tanrı on emrin yazılı olduğu taş tabletlerin yanı sıra Ahit Sandığı ve toplanma çadırının nasıl yapılması gerektiğine dair spesifik talimatlar da verir. Çıkış 25:10-22'de yer alan bu emirler, sandığın tasarımı, malzemeleri ve işlevi hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir. Tanrı, sandığın yalnızca fiziksel bir nesne olmadığını, aynı zamanda onunla halkı arasında bir iletişim ve ilişki simgesi olduğunu vurgular.

Ahit Sandığı, Musa'nın liderliğinde ve Tanrı'nın direktifleri doğrultusunda yapılmıştır. Ahit Sandığı'nın yapılışı *Tora*'nın Çıkış bölümünde detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Tanrı Ahit Sandığı'nı yapacak kişiyi kendisi seçerek Kutsal Kitap'ta şöyle der: "*Bak, Yahuda kabilesinden Hur oğlu Üri oğlu Besalel'i seçtim. Onu ruhumla dolduracağım, böylece hikmetli, anlayışlı, bilgili ve her türlü zanaatta hünerli olacak.*"³⁸ İbranice bir isim olan *Besalel* "Tanrı'nın gölgesinde, Tanrı'nın gölgesinde doğmuş" anlamlarına gelmektedir. Bu isim Besalel'in Tanrı tarafından seçildiğini ve Tanrı'nın rehberliği altında çalıştığını vurgular. Bir midraş yorumuna göre, Besalel bu görev için seçildiğinde sadece on iki yaşındaydı. Ancak Tanrı'nın ilhamı sayesinde bu işi yapma yeteneğine sahip olmuştur.³⁹ "*Ben, Dan kabilesinden Ahisamak oğlu Oholiab'ı onun yanına veriyorum; hünerli olanları da daha hikmetli kılıyorum ki, sana*

³⁸ Çık. 31:1-3.

³⁹ Kaçan, *Kitab-ı Mukaddes ve İslam Geleneğinde Ahit Sandığı*, 21.

emrettiğim her şeyi: Toplanma Çadırını, hatırlatma Levhaları için olan Sandığı ve üzerindeki kapağı, çadırın tüm takımlarını, masayla takımlarını, saf altından şamdanla takımlarını...kahin Harun'un kutsal giysilerini, oğullarının kahinlik giysilerini, mesh yağını, kutsal mekan için güzel kokulu buhuru yapsınlar. Her şeyi sana emrettiğim gibi yapacaklar.”⁴⁰ Zanaatkar Besalel ve Tanrı'nın ona yardımcı olarak seçtiği Oholiab Ahit Sandığı'nı Tanrının vermiş olduğu emre uygun olarak yapmıştır.

Ahit Sandığı'nın yapıldığı dönemde Sina'da badem ve akasya ağaçlarının yaygın olarak bulunması⁴¹, akasya ağacının sağlam olması ve Tanrı'nın emri doğrultusunda Ahit sandığı, akasya ağacından Besalel tarafından yapılmıştır. Besalel Ahit Sandığı'nı eski çağlarda ahşap işçiliğinde kullanılan temel bir kesme düzeneği olan su gücü ile çalışan testere değirmeni ve bronz aletlerle⁴² iki buçuk arşın uzunluğunda, bir buçuk arşın genişliğinde ve bir buçuk arşın yüksekliğinde, yaklaşık 45x27x27 inç ölçülerinde, sade bir ahşap sandık yaptı. Sandığın içini ve dışını saf altınla kapladı. Üstüne altından bir çerçeve taktı. Dört altın halka yaparak sandığın ayaklarına yerleştirdi. İki halka bir yanda, iki halka diğer yanda olacak şekilde konumlandırıldı. Akasya ağacından sırtıklar hazırladı ve altınla kapladı. Bu sırtıklar halkalardan geçirilerek sandığın taşınmasında kullanıldı. Sandığın taşınması için kullanılan bu çubuklar hep sandıkta takılı kalmalıydı. Besalel Sandığın üzerine yerleştirilecek bir kapak yaptı. Kapağın her iki ucuna kanatları kapak üzerine yayılmış ve yüzleri birbirine bakacak şekilde iki *kerubim*⁴³ yaptı. Yapılan bu sandığa On Emir levhaları yerleştirildi.⁴⁴ “O zaman RAB bana, 'Öncekiler gibi iki taş levha yont ve dağa, yanıma çık dedi,' Ağaçtan bir sandık yap. Parçaladığın önceki levhalara yazılı buyrukları yeni levhalara yazacağım. Sonra onları sandığa koyacaksın. Böylece akasya ağacından bir sandık yaptım. Öncekiler gibi iki taş levha kestim. İki levhayı da alıp dağa çıktım. RAB dağda toplandığınız gün ateşin içinden size bildirdiği On Buyruk'u, daha önce yaptığı gibi, bu levhalara yazdı ve bana verdi. Sonra dönüp

⁴⁰ Çık. 31: 6-11.

⁴¹ Falk, *The Ark of the Covenant in Its Egyptian Context*, 2.

⁴² Falk, *The Ark of the Covenant in Its Egyptian Context*, 3.

⁴³ Kerubim: Kanatlı melek figürü.

⁴⁴ Çık. 25:10-22.

dağdan indim. RAB' bin buyruğu uyarınca, levhaları yaptığım sandığa koydum. Orada duruyorlar."⁴⁵ Böylece Musa'nın Tanrı'dan aldığı emir doğrultusunda Besalel tarafından akasya ağacından sandık yapılmış ve On Emrin yazılı olduğu taş tabletler sandığın içerisine yerleştirilmiştir.

Ahit Sandığı günümüz ölçü birimiyle 1,1 m uzunluğunda 70 cm eninde ve yüksekliğinde akasya ağacından yapılmış olup üzeri altınla kaplanmıştır.⁴⁶ "Merhamet sandalyesi" veya "Tanrının tahtı (mercy seat)"⁴⁷ olarak adlandırılan ölçüleri sandığın ölçüleriyle aynı olduğu için sandığın kapağı olduğu anlaşılan hem merhamet hem de bilgelik anlamına gelen, bir kralın hüküm verdiği tahtı simgeler. Bu nedenle merhamet sandalyesi, sadece bir oturma yeri değil, Tanrı'nın yargılarının ve bilgeliğinin ortaya çıktığı kutsal bir alan olarak görülür. İbrani geleneğinde Tanrı suretinin heykel ya da figür aracılığıyla yapılması yasak olduğundan Tanrı'nın yardımı ve bilgeliğinin Merhamet sandalyesi aracılığı ile sağlandığı düşünülebilir.⁴⁸

Ahit Sandığı'nın kapağı ise saf altından yapılarak üzerine Tanrının emri gereği iki *kerubim* (İbr. Keruvim) yerleştirildi. Yakın olmak anlamına gelen *kerubim* Tanrı'yı öven, Tanrı'ya yakın olan ve ona ibadet etmekle meşgul olan melekleri ifade eder.⁴⁹ Kanatlı varlıklar olarak betimlenen ve kanatları çoğunlukla bir örtü gibi yayılmış olarak tasvir edilen kerubilerin sandığı kanatlarının altına yerleştirerek onun koruyucu ve kutsal anlamını pekiştirdiğine inanılır.⁵⁰ Kanatları kapak üzerine yayılmış olarak yapılan *kerubiler*, İsrailoğulları'na Tanrı'nın varlığını hatırlatıyordu.⁵¹ Tanrı ile Musa'nın sandığın üzerine yayılmış *kerubim* kanatları arasından görüşüklerine inanılmıştır.⁵²

"Sandığın her iki yanında dört altın halka yapacaklar ve bu halkaları sandığın dört köşesine takacaklar. Sandığın yanlarına takılacak kolları yapmak için akasya ağacından iki tane çubuk yapacaklar ve bu çubukları altınla kaplayacaklar. Çubukları

⁴⁵ Tesniye 10: 1-5.

⁴⁶ Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi (3 cilt bir arada)*, (İstanbul: Gözlem, 2001), 73.

⁴⁷ Kaçan, *Kitab-ı Mukaddes ve İslam Geleneğinde Ahit Sandığı*, 20.

⁴⁸ Phillips, *The Templars and the Ark of the Covenant*, 60.

⁴⁹ Sara E. Karesh- Mitchell M. Hurvitz, *Encyclopedia of Judaism*, (New York: Facts On File, 2006), 86.

⁵⁰ T. C. Foote, "The Cherubim and the Ark", (New Haven, CT: American Oriental Society, 1904), 283.

⁵¹ Kaçan, *Kitab-ı Mukaddes ve İslam Geleneğinde Ahit Sandığı*, 20.

⁵² Çık. 25:19-22.

*halkalardan geçirip sandığı taşıyacaklar. Çubuklar halkalardan hiç çıkarılmayacak; sandığın taşınması için bunlar sürekli orada kalacak.*⁵³ Sandığın vagonla taşınması yasak olduğundan kenarlarında bulunan çubuklar sandığın kolay bir şekilde taşınmasını sağlıyordu. Ayrıca çubukların sandıktan çıkarılmaması sandığın taşınır bir tapınak olduğuna işaret eder.⁵⁴ Ahit Sandığı Tanrı'dan alınan emir gereği akasya ağacından yapılmış olup içi, dışı, halkaları ve çubukları altınla kaplanmıştır. Kapağı ve üzerine yerleştirilen *kerubiler* de saf altından yapılmıştır.

1.3. ARON HA BERİT'İN MUHAFAZASI

Yahudiler için en kutsal sembollerin başında gelen *Aron ha Berit* hep en korunaklı mekanlarda saklanmıştır. Ahit Sandığı'nın ilk saklandığı mekan Tanrı'nın Sina dağında Musa'ya yapımını emrettiği Çadır Mabel'dir. İsrailoğulları yerleşik hayata geçtikten sonra Şekem, Beyt-El daha sonra Gilgal'de saklanmıştır. İsrailoğullarının Kenan diyarına girmelerinden sonra ise Şilo Mabel'inde muhafaza edilmiştir. Süleyman mabedi inşa edilinceye kadar çeşitli bölgelerde muhafaza edilen Ahit Sandığı Süleyman mabedi inşa edildikten sonra Süleyman Mabeli'ne yerleştirilmiştir.

1.3.1. Mişkan Dönemi

Ahit Sandığı'nın ilk saklandığı yer Tanrı'nın emri ile yapılan mabedir. “*ve halk aralarında bulunayım diye bana kutsal bir mekan yapacak. Kutsal çadırı ve eşyaları sana göstereceğim örneğe göre yapacaksınız.*”⁵⁵ Tanrı'nın emri üzerine İsrailoğulları altın, gümüş, bakır, erguvani yün, has keten, mavi ve kırmızı ipler, keçi kılı, kırmızı boyalı koç derileri, fok derileri, akasya ağacı hibe etti.⁵⁶ Ahit Sandığı ve diğer kutsal eşyaların yapımında Tanrı tarafından görevlendirilen ve Tanrı'nın ruhuyla doldurduğu, her türlü zanaatta becerikli Uri'nin oğlu Besalel ve Dan kabilesinden Ahısamak oğlu Oholiab kutsal çadırın yapımında da görevlendirilmişlerdir.⁵⁷ Musa Tanrı'nın emriyle yapılan bu çadıra toplanma çadırı adını verdi.⁵⁸ Aynı zamanda

⁵³ Çık. 25:12-15.

⁵⁴ Kaçan, *Kitab-ı Mukaddes ve İslam Geleneğinde Ahit Sandığı*, 20.

⁵⁵ Çık. 25:8-9.

⁵⁶ Çık. 25:1-5.

⁵⁷ Çık. 35: 30-35.

⁵⁸ Çık. 35:7

“kutsal çadır”, “Rabb’in evi” olarak da adlandırılan bu mabede İbranice’de *Mişkan* denilmektedir.

Deri ile kaplı kıymetli kumaşlardan yapılan *Mişkan*’ın yapımı Mısır’dan çıkışın ikinci yıl dönümünde tamamlanmıştır.⁵⁹ Kullanılan kumaşların renkleri, derilerin çeşitleri Tanrı’nın isteğine uygun şekilde yapılmıştır. *Mişkan* “kutsal bölüm” ve “en kutsal bölüm” olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Kutsal bölüm 10 m. uzunluğunda, 5 m. genişliğinde, 5 m. yüksekliğinde dikdörtgen bir oda şeklindeydi.⁶⁰ Kutsal bölümde; sürekli yanan yedi kollu şamdan (menora), altın masa (Şulhan)⁶¹ ve güzel kokulu buhurun yakıldığı altın sunak bulunmaktaydı.⁶² En kutsal bölüm ise her bir yanı 5 metre olarak yapılmış ve diğer bölümden beş tahta direk üzerine serili bir perdeyle ayrılmıştı.⁶³ En kutsal bölümün üç duvarı altınla kaplanmış, shittim ahşabından yapılmış kolonlar melek figürleriyle süslenmiş olup, mor, mavi ve kırmızı renkli ketenden dokunmuş perde doğuda bulunan tek girişti.⁶⁴ Altınlarla kaplanmış bu dikdörtgen alan mavi, mor, kırmızı renkli melek figürlerinin işlendiği perdeyle kaplanmış ve Ahit Sandığı bu alanda saklanmıştır.⁶⁵

Musa çadırı kurdu tabanlarını yerleştirdi, kirişlerini taktı, direklerini dikti, üzerini perde ile kapladı. Sonra hatırlatma levhalarını aldı sandığın içine yerleştirdi sırtıkları taktı, kapağı sandığın üzerine koyarak sandığı kutsal çadıra getirdi ve bölme perdesiyle sandığı gizledi. Her şeyi Yehova’nın emrettiği gibi yaptı.⁶⁶ İsrailoğulları yerleşik hayata geçinceye kadar Ahit Sandığı *Mişkan*’da muhafaza edildi.

1.3.2. Süleyman Mabedi Öncesi Dönem

İsrailoğulları yerleşik hayata geçtikten sonra yeni mabedler oluşturmuşlardır. İlk olarak Kenanilerin eski kutsal şehirlerinden olan Şekem ve Beyt-El’e mabed kurulup Ahit Sandığı bu mabedlere yerleştirilmiştir.⁶⁷ Daha sonra çevresine Ürdün

⁵⁹ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, 413.

⁶⁰ Kaçan, *Kitab-ı Mukaddes ve İslam Geleneğinde Ahit Sandığı*, 22.

⁶¹ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, 413.

⁶² Çık. 40:26.

⁶³ Kaçan, *Kitab-ı Mukaddes ve İslam Geleneğinde Ahit Sandığı*, 22.

⁶⁴ Kaçan, *Kitab-ı Mukaddes ve İslam Geleneğinde Ahit Sandığı*, 22.

⁶⁵ Kaçan, *Kitab-ı Mukaddes ve İslam Geleneğinde Ahit Sandığı*, 22.

⁶⁶ Çık. 40: 20-23.

⁶⁷ Örs, *Musa ve Yahudilik*, 158.

ırmağından toplanan 12 taşın dikili olduğu Gilgal'e Yeşu önderliğinde bir mabed kurulup Ahit Sandığı çadır ile birlikte buraya yerleştirilmiştir.⁶⁸

İsrailoğullarının kenan diyarına girmelerinden sonra Şilo'da (Şeria ırmağı batısında bulunan dağlık şehir) kalıcı bir mabed yapmışlardır.⁶⁹ Ahit Sandığı, hakimler döneminde Şilo Mabedi'nde saklanmıştır. Filistililer M.Ö. 1100 yılında mabedi işgal ettikten sonra Ahit Sandığı Filistililerin eline geçmiştir.⁷⁰ Filistililer sandığı Eben-Ezer'den Aşdod'a götürdüler. Sandığı Tanrıları Dagon'un evine taşıyıp, Dagon heykelinin yanına koydular. Aşdodlular, sabah geldiklerinde Dagon heykelini sandığın yanında yüzüstü düşmüş halde buldular, kaldırıp yerine koydular fakat ertesi sabah geldiklerinde Dagon'un başı ve elleri kesik halde eşikte yattığını gördüler. Aşdod ve çevresinde yaşayanlarda ur çıkmaya başlayınca İsrail Tanrısı'nın sandığını Gat'e gönderilmesine karar verdiler. Gat bölgesinde de büyük küçük herkeste ur çıkmaya başlayınca Tanrı'nın sandığını Ekron'a gönderdiler. Ekronlular da sandığın neden olduğu kargaşalardan dolayı sandığı yanlarında tutmak istemeyip göndermek istediler.⁷¹

Ahit Sandığı yedi ay boyunca Filistililerin elinde kaldı. Filistililer rahipleri ve falcıları çağırarak Yehova'nın sandığını nasıl göndereceklerini konuştular. Yehova'nın üzerlerindeki ur ve fare belalarını gidermesi için 5 altın ur ve 5 altın fare tasvirini yapıp bir kutuya koydular. Sandık için yeni bir araba yaptılar. Altın ur ve altın fare tasvirlerini sandığın yanına bırakıp iki inekle yola koydular. Araba Beyt-Şemeş'e gelip Beyt-Şemeşli Yeşu'nun tarlasında büyük bir kayanın önünde, durdu. Sandığı gören Beyt-Şemeşliler çok sevindi Arabayı açtılar, inekleri Yehova'ya yakılan sunu olarak sundular.⁷²

Beyt-şemeşlilerin sandığı açıp bakmalarından dolayı Tanrı yetmiş kişiyi (bazı kaynaklarda elli bin kişi) yok etti. Bu olay üzerine Beyt-Şemeşliler Kiryat-Yearim halkına haberciler gönderip "Filistililer Tanrı'nın sandığını getirdi. Onu gelip götürün"

⁶⁸ Kaçan, *Kitab-ı Mukaddes ve İslam Geleneğinde Ahit Sandığı*, 23.

⁶⁹ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi (3 cilt bir arada)*, 339.

⁷⁰ 1. Sam. 4:10-11.

⁷¹ 1. Sam. 5:1-12.

⁷² 1. Sam. 6:1-15.

dediler.⁷³ Kiryat-Yearim halkı gelip sandığı alarak Abinadab'ın tepedeki evine koydular. Abinadab'ın oğlu Eleazar'ı sandığa bakması için görevlendirdiler. Sandık yaklaşık yirmi yıl boyunca Kiryat-Yearim'de kaldı.⁷⁴

Davut Kudüs'ü aldıktan sonra yanına aldığı yaklaşık otuz bin kişiyle Ahit Sandığı'nı getirmek için yola çıktı. Ahit sandığı'nı taşımak için yeni bir araba yaptılar. Abinadab'ın oğulları Uzza ve Ahio arabanın önünden gidiyorlardı. Büyük bir şölenle devam ettikleri yolda öküzlerin tökezleyip sandığın düşecek olmasından dolayı Uzza sandığa elini uzattı. Yehova, Uzza'nın bu davranışına çok öfkeleni ve Uzza orada öldü. Davut bu olay neticesinde sandığı götürmekten vazgeçip Gatlı Obed-Edom'un evine götürdü.⁷⁵ Ahit Sandığı Obed-Edom'un evinde üç ay kaldı. Sandık ev halkına bereket verdi. Bu haberi alan Davut, sandığı Obed-Edom'un evinden alarak sevinçle Kudüs'e getirip yaptırdığı geçici çadıra yerleştirdi.⁷⁶ Daha sonra Ahit Sandığı'nın son olarak saklandığı Süleyman Mabedi inşa edilinceye kadar Kudüs'ün Yebusi Koheni olan Zadok'un görevli olduğu mabedde korundu.⁷⁷

1.3.3. Süleyman Mabedi Dönemi

Davut Ahit Sandığı'nı İsrail'in dini merkezi olması amacıyla Kudüs'e getirdi.⁷⁸ Yahve için bir "ev" yapmak istedi fakat o dönemin peygamberi Natha'nın aldığı ilahi emir Davut'un büyük savaşlar yapıp çok kan dökmesinden dolayı bu görevin oğlu Süleyman'a verildiğini bildirdi. Tanrı için yapılacak evin güzelliği tüm ülkelerde anlatılacak kadar görkemli olmalı dedi. Oğlu Süleyman henüz çok genç olduğu için Davut ölmeden önce Yahve'nin evi için kullanılacak altın, gümüş, demir, bakır, taş gibi malzemeleri hazırladı. Çalışacak işçilerin görevlerini belirledi. Tüm İsrail yöneticilerinin de Süleyman'a yardımcı olmalarını istedi.⁷⁹

⁷³ 1.Sam. 6:19-21.

⁷⁴ 1. Sam. 7:1-2.

⁷⁵ 2. Samuel 6:1-10.

⁷⁶ 2. Sam. 6:11-17.

⁷⁷ Kaçan, *Kitab-ı Mukaddes ve İslam Geleneğinde Ahit Sandığı*, 24.

⁷⁸ Ahmet Güç, *İlahi Dinlerde Mabed*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, doktora tezi, 1992), 86.

⁷⁹ 1. Ta. 22:1-17.

Mabed'in inşa edildiği yer rastgele seçilmeyip Davut'un Yahve'nin meleğini gördüğü yer olarak belirlenmiştir.⁸⁰ Mabed'in yapılmaya başlanması İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışının 480. yılında, Süleyman'ın krallığının (M.Ö. 970-930) dördüncü yılına takabül etmekte⁸¹ ve Mabed'in yapımı yaklaşık yedi buçuk sene sürmüştür.⁸²

Mabed'in planı, eni, boyu, kaç kat olacağı, kullanılacak kerestenin cinsi, kabartmaları, süslemeleri gibi tüm detaylar Tanrı tarafından detaylıca belirtilmiştir. Mabed inşaatı Tanrı'nın belirttiği plan doğrultusunda Fenikeli işçilere yaptırılmıştır.⁸³

Mabed; avlu, giriş, kutsal mekan ve *Kudsül Akdes* gibi bölümlerden oluşmaktaydı. Giriş, (Vestibul ya ulam da denmektedir.) İbadet için tahsis edilen bölümdü. Kutsal mekânda (Hekal) ise kurban kesimi için gerekli olan malzemeler, mayasız ekmek takdimi için masa ve menora bulunmaktaydı. Mabed'in en önemli olan bölümü beş basamakla çıkılıp diğer bölümlerden ayrılan *Kudsül Akdes*'te ise (Debir, iç oda, en arka oda) Ahit Sandığı muhafaza edilmekteydi.⁸⁴

Mabed'in tamamı 27 metre uzunluğunda, 9 metre genişliğinde, 54 metre yüksekliğindeydi. Ahit Sandığı için ayrılan bölüm ise 9 metre uzunluğunda, 9 metre genişliğinde ve 9 metre yüksekliğinde olup içinde cam bulunmayan, saf altınla kaplanmış bir odaydı.⁸⁵

Kral Süleyman, *Kudsül Akdes*'i muhteşem bir şekilde süsletti ve altın kaplama ağaçtan birer kanatları sandığın üzerinde kavuşan diğer kanatları ise duvara değen iki melek (Kerubi) yaptırdı.⁸⁶ Mabed'in inşası bittikten sonra büyük bir tören düzenlenerek Kohen ve Levililer tarafından taşınan Ahit Sandığı yerine yerleştirildi. Babilliler Kudüs'ü işgal edene kadar Ahit Sandığı Süleyman'ın yaptırdığı bu Mabed'de saklandı.⁸⁷

⁸⁰ Güç, *İlahi Dinlerde Mabed*, 86.

⁸¹ 1. Kr. 6:1.

⁸² Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi "Bet amikdaş"*, 109.

⁸³ Güç, *İlahi Dinlerde Mabed*, 88.

⁸⁴ Güç, *İlahi Dinlerde Mabed*, 89.

⁸⁵ Kaçan, *Kitab-ı Mukaddes ve İslam Geleneğinde Ahit Sandığı*, 24.

⁸⁶ Örs, *Musa ve Yahudilik*, 195.

⁸⁷ Kaçan, *Kitab-ı Mukaddes ve İslam Geleneğinde Ahit Sandığı*, 25.

1.4. ARON HA BERİT'İN TAŞINMA USULÜ

Aron Ha Berit'in taşınması ve hizmeti Tanrı'nın emri doğrultusunda Levililer tarafından gerçekleştirilecekti. İsrailoğulları yürüyüşe geçince veya savaşa gidince Ahit Sandığı'nı taşıma görevi levilere aitti.⁸⁸ “*Hatırlatma sandığının bulunduğu kutsal çadırın, onun takımlarının ve çadıra ait her şeyin sorumluluğunu Levioğullarına vereceksin. Çadırı ve tüm takımlarını onlar taşıyacak, çadırda onlar hizmet edecek ve çevresine onlar çadır kuracak*”⁸⁹ Levi kelimesi İbranice’de etrafında dönmek, bir şeye bağlanmak ödünç vermek gibi anlamlara gelmektedir.⁹⁰ Levi, Yakup’un üçüncü oğludur. Levi aşiretine mensup kişiler altın buzağı olayındaki günaha katılmadıkları için önce *mişkan* daha sonra da *Bet Ha Mikdaş*’ın hizmetinde bulunmuşlardır.⁹¹ *Tora*’ya göre Tanrı yeni doğanlar yerine levileri beş şekel karşılığında satın almıştır.

Leviler Gerşon, Kohat ve Merari boylarından oluşmaktadırlar. Gerşon boyu çadır, çadırın örtüsü, çadırın girişindeki perde, avludaki perde ve iplerinden sorumluydu.⁹² Kohat boyu sandık, masa, şamdan, sunaklar, kutsal mekân hizmetinde kullanılan takımlar ve bölmenin perdesinden sorumluydu.⁹³ Merari boyu ise çadırı ve avluyu çevreleyen çerçeveler, kirişler, direkler, tavanlar ve bunlara ait tüm takımlardan sorumluydu.⁹⁴ Levioğullarının başı Harun’un oğlu Eleazar’dı. Eleazar, kutsal mekanla ilgili sorumlulukları yerine getirenlerin gözetiminden sorumlu kişiydi.⁹⁵ Levioğulları arasında en kutsal görev Kohat kabilesine verilmişti. Harun ve oğulları da Kohat boyunun Amran oğullarındandı. Tanrı tarafından rahip olarak seçilen Harun veya oğullarından biri olmadan leviler kutsal sandığa ve diğer kutsal eşyalara dokunamazdı.⁹⁶ Kohenlik görevi bizzat Tanrı tarafından Harun ve oğulları Nadab, Abihu, Eleazar ve İtimar’a verilmiştir. Tanrı Musa’ya Harun’a ve oğullarına güzel ve ihtişamlı elbiseler hazırlamasını emretmiştir. Bunun üzerine Musa, Harun ve oğullarına Tanrı’nın emri gereği altın sırma, erguvani yün, has keten, mavi ve kırmızı

⁸⁸ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, “Aron aberit”, 73.

⁸⁹ Say. 1:50.

⁹⁰ Kaçan, *Kitab-ı Mukaddes ve İslam Geleneğinde Ahit Sandığı*, 26.

⁹¹ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi* “levi”, 365.

⁹² Say. 3:24.

⁹³ Say. 3:31.

⁹⁴ Say. 3:36.

⁹⁵ Say. 3:32.

⁹⁶ Kaçan, *Kitab-ı Mukaddes ve İslam Geleneğinde Ahit Sandığı*, 27.

iplikten dokunmuş göğüslük, entari, nakışlı gömlek, sarık ve kuşak gibi giysiler hazırlatmıştır. Harun ve oğulları Mabel'de girdiklerinde ve kutsal yerde hizmet etmek üzere sunağa her yaklaştıklarında suç işleyip ölmek için bunları giymeliydi. Bu kanun Harun ve soyundan gelenler için devam etmiştir.⁹⁷ Musa kıyafetleri hazırlattıktan sonra Harun ve oğullarını toplanma çadırının önüne getirip su ile yıkar, giysilerini giydirir ve mesheder.⁹⁸ Bu tören ile Kohen olan Harun'a görevleriyle ilgili talimatlar Tanrı tarafından verilmiştir.⁹⁹

Harun'un oğullarından Nadab ve Abihu Sina Çölünde Yehova'nın huzurunda kurallara aykırı bir ateş yaktıklarından dolayı öldüler. Oğulları olmadığı için Kohenlik Eleazar ve İtimar'la devam etmiştir.¹⁰⁰ Asıl kohenlik de Eleazar'ın soyuyla devam etmiştir.¹⁰¹

1.4.1. Süleyman Mabedi'nden Önce Aron Ha Berit'in Taşınması

Süleyman mabedi inşa edilmeden önce çölde sandığın taşınması kabileler arasında belli bir sırayla gerçekleşmekteydi. Leviler de *Mişkan*'ı ve içindeki eşyaları taşırken belli bir sıraya göre hareket ederlerdi. İlk olarak *Kohat* kabilesinin otuz ile elli yaş arasındakilerin sayımı yapıldı. Yola çıkılacağı zaman Harun ve oğulları gelir bölme perdesini indirip Ahit Sandığı'nı örterlerdi. Onun üzerine fok derisinden bir örtü serip en üste de tek parça mavi bir bez yayarak sırtları geçirirlerdi.¹⁰² Ahit Sandığı hazır hale getirildikten sonra Kohatoğulları taşımak için gelecek fakat ölmek için kutsal yerin eşyalarına dokunmadan ordunun göç ettiği yere taşırldı. Kohatoğullarının toplanma çadırına ait taşıyacağı eşyalar bundan ibarettir.¹⁰³ Kohat kabilesi gidecekleri yere varıncaya kadar Gerşon ve Merari kabileleleri çadırı hazır hale getirirdi. Kohatoğulları hazırlanan çadıra sandığı yerleştirirlerdi.¹⁰⁴ Kabileler

⁹⁷ Çık. 28:1- 43.

⁹⁸ Çık. 29; 40:12-15.

⁹⁹ Say. 18.

¹⁰⁰ Say. 3:1-4.

¹⁰¹ Adem Özen, *Yahudilik'te İbadet* (İstanbul: Marmara üniversitesi, Doktora tezi, 1999), 137.

¹⁰² Say. 4:1-6.

¹⁰³ Say. 4:15.

¹⁰⁴ Say. 10:21.

Mişkan çevresine kamp kurduklarında Leviler *Mişkan*’a diğer kabilelerden daha yakın bir çap üzerinde bulunurlardı.¹⁰⁵

1.4.2. Süleyman Mabedi Döneminde Aron Ha Berit’in Taşınması

Süleyman Mabedi inşa edildikten sonra Ahit Sandığı’nın yeri sabit olduğundan fazla bir uğraş gerekmemiştir. Bu dönemde de sandığın muhafazası levilere aitti. Sandığın bulunduğu *Kudsül Akdes* bölümüne sadece Baş Kohen girebiliyordu, onun haricinde bir başkasının girmesine müsade edilmemişti.¹⁰⁶

Ahit Sandığı, M.. 587’de Babiller Kudüs’ işgal edene kadar Süleyman Mabed’inde muhafaza edilmiştir. Bu dönemde sandığın bir silah olarak ya da Tanrı ile iletişim kurmak amacıyla yeniden kullanıldığına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bu nedenle Kutsal Kitap uzmanlarının genel görüşü, Süleyman’ın ölümünün ardından İsrailoğullarının iki ayrı krallığa bölünmesiyle (güneyde Yahuda kabilesi, kuzeyde ise diğer kabileler) Tanrı’nın gazabını üzerine çekerek sandığın gücünü yitirdiği yönündedir. Eski Ahit’ten çıkarılabilecek tek bilgi, Tapınağın inşasından sonra sandığın bir süre boyunca *Kudsül Akdes*’te dokunulmadan kaldığıdır.¹⁰⁷ Daha sonra M.. 515 yılında ikinci Mabed yeniden inşa edildiğinde ise Ahit Sandığı kayıp olduğundan *Kudsül Akdes* boş bırakılmıştır.¹⁰⁸

1.5. ARON HA BERİT’İN MUHTEVASI

Ahit Sandığı’nın yapılmasındaki asıl amaç Tanrı’nın Sina Dağı’nda Musa’ya verdiği taş levhaları yerleştirmektir. Fakat bazı kaynaklarda Ahit Sandığı’nın yapılmasındaki asıl amacın taş levhaları yerleştirmek değil Tanrı’nın varlığını ifade etmek, Tanrı’yı hatırlatmak olduğu söylenmektedir.¹⁰⁹ “ve halk arasında bulunayım diye bana kutsal bir mekan yapacak”¹¹⁰ sözü bu fikri desteklemektedir. Tanrı’nın

¹⁰⁵ Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi “Levi”*, 366.

¹⁰⁶ Kaçan, *Kitab-ı Mukaddes ve İşlam Gelenegiinde Ahit Sandığı*, 28.

¹⁰⁷ Phillips, *The Templars and the Ark of the Covenant*, 25.

¹⁰⁸ Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, (Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005), 425.

¹⁰⁹ Karagiannis, “The ark of the Covenant”, 270.

¹¹⁰ ık. 25:8.

sandığın yapılmasını istemesindeki asıl maksat bu olsa da Tevrat, zamanla sandığın içine taş tabletler dışında başka şeylerin de konulduğunu haber vermektedir.

1.5.1. On Emir Levhaları

Ahit Sandığı'nın içerisine ilk yerleştirilen Tanrı'nın Sina'da Musa'ya verdiği iki taş tablettir. “*ve sana vereceğim şهادeti sandığın içine koyacaksın.*”¹¹¹ Musa Sina'da Tanrıdan on emrin yazılı olduğu bu tabletleri alıp döndüğünde, kavmini altın bir buzağı heykeline taparken bulmuştur. Bunun üzerine çok öfkelenen Musa elindeki taş tabletleri fırlatıp kırmıştır. Kırılan bu taş tabletlerin de sandığın içerisine yerleştirildiği söylenmektedir.¹¹²

Bazı bilginler On Emir'in yazılı olduğu taş tabletlerin bir sandığın içinde kilitli bulunmasının yasaya aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Buna karşılık kimi bilginler ise yasanın bir kopyasının saklanması Eski Doğu'ya ait bir gelenek olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla On Emir'in orijinal şeklini görmek isteyen biri onu sandığın içinde bulabilirdi.¹¹³

1.5.2. Musa'nın Yazdığı Tevrat Nüshası

Musa'nın Tevrat'ı yazma süreci, Tanrı'dan alınan ilahi emir doğrultusunda gerçekleşmiştir. Musa, yazdığı Tevrat nüshasını taş tabletlerin yanına yerleştirmiştir. Musa'nın Tevrat'ı ne şekilde yazdığına dair farklı yorumlar bulunmaktadır: bir görüşe göre Tevrat'ın tamamının vahiy yoluyla Musa'ya bildirilip Musa tarafından ezberlendikten sonra yazıya geçirildiğini ileri sürerken, diğer bir görüş ise vahyin peyderpey alındığını ve bu süreçte yazıya geçirilerek vahiy tamamlandıktan sonra bütünleştirildiğini savunur.¹¹⁴ “*Musa bu kanunu yazdı. Onu Yehova'nın sandığını taşıyan Levioğullarına, kahinlere ve İsrail'in tüm ileri gelenlerine verdi.*”¹¹⁵ İfadesi Tevrat'ın Tanrı'nın buyruğuyla Musa'ya yazdırıldığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Musa on üç Tevrat nüshası yazıp on iki kabileye dağıtmıştır. Bir nüshayı da Ahit Sandığı'na koymuştur. Sandığın içine konan bu nüsha Tevrat'ın esas nüshası

¹¹¹ Çık. 25:16.

¹¹² Kaçan, *Kitab-ı Mukaddes ve İslam Geleneğinde Ahit Sandığı*, 28.

¹¹³ Karagiannis, “The Ark of the Covenant”, 270.

¹¹⁴ Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2002), 84.

¹¹⁵ Tes. 31:9.

kabul edilmiştir. İlerleyen dönemlerde, söz konusu asıl nüsha kaybolma veya imha edilme riski taşıdığı için koruma altına alınmış ve gündelik kullanım amacıyla çoğaltılmıştır. Fakat Babil Sürgünü sırasında birçok Yahudi din aliminin öldürülmesi ve Tevrat nüshalarının imha edilmesi, kutsal metnin aktarımı ve korunması açısından ciddi bir kırılma noktası oluşturmuştur.¹¹⁶

1.5.3. Mann

Sandığa konulan bir diğer nesne İsrailoğullarının çölde yedikleri *Mann*'dır. İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışlarının ikinci ayının on beşinci gününde Sin Çölü'ne geldiklerinde tüm topluluk açlık ve sussuzluktan dolayı Musa ve Harun'a karşı isyan ederek “*Keşke ölümümüz Mısır'da Yehova'nın elinden olsaydı. En azından orda et kazanlarının başında ekmek yerken öldürdük. Siz tüm cemaati açlıktan öldürmek için mi çöle getirdiniz*”¹¹⁷ diye söylenmeye başladılar. Tanrı halkın bu şikayetleri karşısında Musa'yı yalnız bırakmamış akşam vakti et, sabahları da ekmeğe doymaları için gökten büyük bir bıldırcın sürüsü ve küçük parçacıklar halinde yiyecek vermiştir.¹¹⁸

Rengi kişniş tohumu gibi beyaz, tadı ballı çörek gibi olan bu ekmeği İsrailoğulları *Mann* olarak isimlendirdi. İsrailoğulları Kenan diyarının sınırlarına varıncaya kadar çölde kırk yıl boyunca *Mann* yedi. Tanrı, gelecek nesillerin de İsrailoğullarına çölde yedirdiği mucizevi ekmeği görmeleri için bir omer¹¹⁹ *Mann*'ın saklanması emreder. Bunun üzerine Musa Harun'a bir testi alıp içerisine bir omer dolusu *Mann* koyup sandıkta saklamasını ister. Harun altın çömlek içerisine bir omer *Mann* koyup sandığa koyar. Sandığa konulan *Mann*'ın Tanrı tarafından mucizevi bir şekilde muhafaza edildiği bildirilmektedir¹²⁰

1.5.4. Harun'un Asası

Ahit Sandığı'na yerleştirilen bir diğer nesne Harun'un filizlenen asasıdır. Asa Harun'un Tanrı tarafından seçildiğinin bir kanıtıydı. Levi Kabilesinden Korah, Ruben

¹¹⁶ Saime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2012), 98.

¹¹⁷ Çık. 16:1-2.

¹¹⁸ Çık. 16: 11-15.

¹¹⁹ Omer: Yaklaşık 2,2 kg denk kuru ölçü birimi.

¹²⁰ Çık. 16:31-35.

kabilesinden Datan ve Abiram ve Pelet oğlu On, birlik olup yanlarına aldıkları iki yüz elli tanınmış adamla Musa ve Harun'un karşısına çıkıp "Bu topluluğun tümü kutsalken ve Yehova onların arasındayken neden kendinizi Rab'bin topluluğunun üstünde görüyorsunuz?" dediler. Musa Eliab'ın oğulları Datan ve Abiram'ı çağırttı fakat onlar "Çölde öldürmek için bizi süt ve bal akan memleketten çıkarttın bir de bize hükümdarlık mı taslıyorsun?" diyerek gelmediler. Musa'nın tüm uyarılarına rağmen isyanlarından vazgeçmeyen topluluk Tanrı tarafından helak edildi. Bastıkları yer yarılarak onları, ev halklarını, mallarını içine alarak kapandı. Böylece onlar ve onlara ait her şey cemaatin arasından yok olup gitti.

Bu olayın ertesi sabahı tüm İsrail topluluğu "Rab'bin halkını siz öldürdünüz diyerek Musa ve Harun'a karşı toplanmaya başladılar. Tanrı yaşananlardan ders almayan İsrailoğullarını bu defa öldürücü hastalık ile vurdu. Harun buhur sunarak topluluğun günahını bağışlattı. Bu olayda da 14.700 kişi öldü.¹²¹

Tanrı, Musa ve Harun'un seçilmiş olduklarını ispat etmek için her kabile beyinin bir asa getirmesini ve asaların üzerine isimlerini yazmalarını istedi. Harun'un asasına levi isminin yazılmasını ve toplamda on iki asanın sandığın önüne konulmasını emretti. Seçilecek olan asanın tomurcuklanacağını bildirdi. Musa ertesi sabah sandığın bulunduğu çadıra girince Levi ailesine ait Harun'un asasının tomurcuklanıp, çiçeklenip olgun bademler verdiğini gördü. Musa tüm asaları Tanrı'nın huzurundan alarak İsrailoğullarına gösterdi. Halk gelip baktı, her biri asasını aldı. Yehova başkaldıranlara bir uyarı olsun diye Harun'un asasını taş levhaların önüne koymasını emretti. Musa, Tanrı'nın buyruğunu yerine getirdi.¹²²

Ahit Sandığı Süleyman Mabedi inşa edilinceye kadar İsrailoğullarıyla taşınmış, farklı mekanlarda korunmuştur. Süleyman Mabedi yapıldıktan sonra Ahit Sandığı'nın içi Süleyman tarafından açılmış ve Tanrı'nın Sina dağında Musa'ya verdiği on emrin yazılı olduğu taş tabletlerden başka bir şey olmadığı görülmüştür. Ayrıca Süleyman'ın sandığı açmasıyla Mabel'i olağanüstü bir bulut kaplar ve "Rabb'in görkemi" olarak adlandırılan, ilahi bir ateşi andıran şey Ahit Sandığı'nın

¹²¹ Say. 16:1-50.

¹²² Say. 17:1-11.

üzerinde belirir.¹²³ Yeni Ahit'e göre de sandıkta taş tabletler, *Mann* dolu altın çömlek ve Harun'un tomurcuklanmış asası bulunmaktaydı.¹²⁴

1.6. ARON HA BERİT'İN KUTSALLIĞI

Kutsal, dinlerin merkezinde yer alan ve dinin inanç sistemine, ibadetlerine, ahlaki öğretilerine yön vererek insanı daha yüksek bir varlıkla veya evrensel bir güçle bağlantı kurmaya, manevi bir derinlik ve anlam arayışına yönlendirir. Kutsal, her dinde farklı bir şekilde ortaya çıkmış olsa da tüm dinlerde bireyi yüksek bir ideale yönlendirir ve manevi huzur arayışında rehberlik görevi görür. Kutsal, aynı zamanda tüm toplumu bir araya getirerek daha yüksek bir amacı gerçekleştirmeye çağıran güçlü bir amildir.

Hayatın manevi yönü yalnızca maddi olgularla anlaşılabilir. Tıpkı rüzgarın varlığının ağaçların dal hareketleriyle anlaşılması gibi, ilahi gerçeklik de görünür dünyadaki nesnelerden hareketle açıklanabilir. İsrailoğulları için Tanrı ile bağı görünür kılan *Aron Ha Berit*'in kutsallığının daha iyi anlaşılabilmesi için konu aşağıda başlıklar şeklinde ele alınmıştır.

1.6.1. Tanrı'nın Buyruğuyla Yapılması ve Saklanması

İlahi din olan Yahudilikte ilkel dinlerden farklı olarak kutsalın tanımlayıcısı doğrudan Tanrı'nın kendisidir.¹²⁵ Ahit Sandığı'nın da Yahudiler tarafından kutsal sayılmasının en temel sebebi Tanrı ile ilişkilendirilmesindendir. Ahit Sandığı'nın şekli, ölçüleri, kullanılacak malzemesi, ustaları, muhafazası ve temizliğinin bizzat Tanrı'nın emri doğrultusunda gerçekleştirilmiş olması onun kutsal sayılmasında başlıca etkindir.

Sandığın Tanrı'nın emriyle yapıldıktan sonra yine Tanrı'nın emriyle yapılan mabedde saklanması ve onu taşıyacak kişilerin de Tanrı tarafından seçilmiş olması sandığın kutsallığına işaret etmektedir. Tanrı'nın emri doğrultusunda yapılan *Mişkan* ve Süleyman Mabedi'nde Kutsallar Kutsalı olarak adlandırılan bölümde saklanan Ahit Sandığı'nın alelade taşınması ve dokunulması mümkün değildir. Kutsal Ahit

¹²³ Phillips, *The Templars and the Ark of the Covenant*, 25.

¹²⁴ Kaçan, *Kitab-ı Mukaddes ve İslam Geleneğinde Ahit Sandığı*, 31.

¹²⁵ Kaçan, *Kitab-ı Mukaddes ve İslam Geleneğinde Ahit Sandığı*, 31.

Sandığı'nın kutsallığına ancak *Kohen Gadol* (baş kahin) dayanabilirdi. *Kohen Gadol* de ancak senede bir gün *Yom Kipur* gününde sandığın bulunduğu bölüme girebilirdi. Bugüne maddi ve manevi olarak hazırlanabilmek için bir hafta öncesinden evinden ayrılır mabedde kalırdı. Kişisel ve toplumsal sunular yapar, kıyafetlerini değiştirir, mikve havuzuna beş değişik kez dalarak kirlerinden arınırdı. Kirlerinden arındıktan sonra Kutsallar Kutsalı bölümüne girerek Ahit Sandığı'nın önünde özel bir tütsü yakardı. Baş Kohen temizlik sırasına riayet edip temiz bir şekilde bu işlemi gerçekleştirdiğinde tüm İsrailoğullarının günahları bağışlanırdı. Aksi durumda ise *Kohen Gadol* oradan canlı dönemezdi.¹²⁶

Kutsal Ahit Sandığı'nın aynı zamanda hastaları iyileştirdiğine yönelik bilgiler de bulunmaktadır. Örneğin cüzzam hastalığına yakalanan firavunun kızı sandığa dokunduğunda iyileşmiştir.¹²⁷

1.6.2. İsrailoğullarına Kılavuzluk Etmesi

Ahit Sandığı aynı zamanda İsrailoğullarının konaklayacağı yeri belirleyerek rehberlik görevi de görüyordu. Gündüz bir bulut gece de bir ateş görünüşü hep sandığın üzerinde bulunurdu. Bulut sandığın üzerinden kalkınca İsrailoğulları göç etmeye hazırlanır, bulutun durduğu yere konarlardı.¹²⁸ Yapılan göçler esnasında sandık hep en önde taşınırdı. Musa'dan sonra İsrailoğullarının başına geçen Yeşu döneminde yapılan bir yolculuk esnasında Ürdün nehrini geçerken Ahit Sandığı'nı taşıyan kahinlerin ayakları suya değerek nehrin suları çekildi. Sandık nehirden geçirilinceye kadar nehrin suyu akmadı.¹²⁹ Tüm halk nehirden geçinceye kadar nehrin suyu akmadı, Tanrı Yeşu'ya on iki kabilenin her birinin nehirden bir taş almasını ve konaklayacakları yere koymalarını ister. Kabileler birer büyük taşı omuzlayarak konakladıkları yere getirir. Ürdün nehrinin kurutulması anısına Yeşu bu taşları Gilgal'de dikti.¹³⁰

¹²⁶ Besalel, Yahudilik Ansiklopedisi 2 "Kohen Gadol" 337.

¹²⁷ Atasagun, *İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da) Dini Semboller*, 33.

¹²⁸ Çık. 24:16-18, Say.10:11-12, Kaçan a.g.e, 45.

¹²⁹ Karagiannis, "The ark of The Covenant", 253.

¹³⁰ Yeşu 4: 1-23.

1.6.3. Savaşlarda Başarı Sağlaması

Ahit Sandığı Büyük savaşlar yapıldığında cepheye getirilerek en önde taşınırdı. Sandığı savaş esnasında yanlarında taşımalarının sebebi de Tanrı'nın, sandığın olduğu mekanda bulunduğunun düşünülmesinden kaynaklanmaktadır.¹³¹ Sandık savaş esnasında yanlarında taşınarak Tanrı Yehova'nın yardım edeceğine inanılırdı. Çünkü Yehova'nın onlarla yaptığı ahde göre İsrailoğulları sözlerinde durdukça Tanrı da onlara yardım edecek ve onları muzaffer kılacaktı. Ahit Sandığı'nın yanlarında olmadığı savaşlarda durum aleyhlerine döndüğünde sandığı yanlarına getirirlerdi.¹³² Sandık onlara güç ve cesaret verirdi. Paran Çölü'ne vardıklarında Musa Tanrı'nın emriyle Kenan diyarını incelemek üzere her kabileden bir tane olmak üzere on iki adam yollar. Adamlar kırk gün sonra keşiften geri döndüklerinde Kenan diyarının bal ve süt akan bir yer olduğunu, insanların güçlü, şehirlerinin büyük, surlarının yüksek olduğunu ve o diyara girmenin çok zor olduğunu söylerler. Kenan diyarına girmenin çok zor ve ulaşılmaz olduğunu savunan İsrailoğulları “Yehova bizi neden o diyara götürüyor keşke Mısır'da ya da bu çölde ölseydik” dediler.¹³³ Diyarı keşfe giden Yeşu ve Kaleb dışındaki bu millet vad edilen topraklara girmeye layık değildir. Bu yüzden Tanrı, 40 yıl boyunca bu çölde kalıp çobanlık yapacaklarını yirmi yaş ve üstündekilerin bu çölde öleceğini bildirir.¹³⁴ Musa bu haberi İsrailoğullarına bildirince halk derin bir üzüntüye büründü ve “Haydi Yehova'nın dediği yere çıkalım çünkü günah işledik” dediler ve dağa çıkmaya kalkıştılar. Musa “yapmayın, Tanrı'nın emrine karşı gelmeyin bunu başaramazsınız. Tanrı'nın emrine karşı geldiğiniz için Tanrı sizinle değil, Amelekliler ve Kenanlılar sizi kılıçtan geçirecek.” dese de onlar yine dağa çıktılar. Musa Ahit Sandığı'yla birlikte konaklama yerinde kaldı. Musa'yı dinlemeyip cenge gidenler büyük bir bozguna uğratıldılar.¹³⁵ Yenilgilerinin en büyük sebebi olarak da Tanrı'nın ve Ahit Sandığı'nın aralarında bulunmayışı gösterilir.¹³⁶

Ahit Sandığı'nın Yeşu döneminde de cephenin önünde taşındığı bilinmektedir. Tanrı'nın vadettiği topraklara doğru ilerlerken ilk olarak Eriha şehrinin kuşatılması

¹³¹ Karagiannis, “The ark of The Covenant”, 253.

¹³² 1. Sam. 4:3-4.

¹³³ Say. 13:1-25.

¹³⁴ Say. 14: 29-34.

¹³⁵ Say. 14:39-45.

¹³⁶ Tes. 1:42-43.

gerekir. Çevresi surlarla çevrili olan bu şehrin halkı çok güçlü olduğu bilinir. Bu şehrin kuşatılması Tanrı'nın Yeşu'ya öğrettiği şekilde gerçekleşir. Altı gün boyunca koç boyuzunu üfleyen yedi kahin Ahit Sandığı'nın önünde tüm şehri bir kez dolanırlar. Yedinci günde ise tüm şehri yedi kez dolandıktan sonra koç boynuzu borularının yüksek sesle çalındığını işiten halk bağırıp, savaş naraları atınca şehrin surları yıkılır ve İsrailoğulları Tanrı'nın onlara verdiği şehri kuşatırlar.¹³⁷ Bu şehrin kuşatıldığı sırada yine ön safta Ahit Sandığı'nın taşındığını Kutsal Kitap haber vermektedir.

Savaşların ön safında taşınan Ahit Sandığı bazı savaşlarda İsrailoğullarının yenilgiye uğramasına karşılık yardımda bulunmamıştır. Örneğin Filistinliler ile yapılan savaşta İsrailoğullarından dört bin kişi ölmüş ve Ahit Sandığı Filistinlilerin eline geçmiştir. Tevrat'a göre Tanrı, sandığın yanına gelen Eli'nin iki oğlunun yaptıklarından dolayı yardım etmemiştir.¹³⁸

Ahit Sandığı İsrailoğulları için çöl hayatında ve daha sonra yerleşik hayata devam ettikleri sürede en kutsal nesne olarak varlığını sürdürmüştür. İsrailoğulları için başta Tanrı'yı kendilerine yakın hissetmeleri, çölde kendilerine rehberlik etmesi ve savaşlarda zafere vesile olması, İsrailoğullarını bir araya toplama gibi önemli roller üstlenmiştir.

1.6.4. İbadetler Üzerindeki Etkisi

Ahit Sandığı'nın Davut tarafından Kudüs'e getirilmesiyle Kudüs, Tanrı tarafından seçilmiş ibadet yeri olarak kabul edilmiştir. Ahit Sandığı'nın Mabel'e yerleştirilmesiyle Mabel dua şükür ve kurban ibadetlerini yerine getirmek üzere tüm halkın toplandığı kutsal bir alana dönüşmüştür. Kesilen kurbanların kanlarını Ahit Sandığı'na sürülmesi ve Mişna Sukot bayramının ilk gününde bir, son gününde yedi defa sandığın etrafının tavaf edilmesi de mabel dönemi yapılan ibadetlerden olup Ahit Sandığı'nın kutsallığının ibadet üzerindeki etkisini göstermektedir.¹³⁹

¹³⁷ Yeşu 6:3-5.

¹³⁸ Örs, Musa ve Yahudilik, 172.

¹³⁹ Kaçan, *Kitab-ı Mukaddes ve İslam Geleneğinde Ahit Sandığı*, 60.

1.7. ARON HA BERİT'İN ORTADAN KAYBOLMASI VE SONUÇLARI

Ahit Sandığı, İsrailoğulları için yalnızca kutsal bir emanet değil, aynı zamanda Tanrı'nın onlarla olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Sandık İsrailoğullarında olduğu sürece savaşlarda üstünlük sağlamışlar ve düşmanlarına karşı zafer kazanmışlardır. Ancak Filistililer ile yapılan savaşlarda uğradıkları ağır yenilgilerden sonra¹⁴⁰ sandığa hürmet etmekten vazgeçen İsrailoğullarının başına, Tanrı tarafından, Amalikalılar diye bilinen bir kavim musallat edilmiş ve bu kavim Ahit Sandığı'na el koymuştur. Davut zamanında geri alınan Ahit Sandığı Süleyman Mabedi inşa edildiğinde oraya taşınmıştır. Babil Kralı Nebukadnezar'ın Kudüs'ü işgal etmesi ve Süleyman Mabedi'ni yıkmasıyla birlikte Ahit Sandığı'nın akıbeti belirsizleşmiştir. Bu tarihten sonra Ahit Sandığı'nın akıbeti konusunda herhangi kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Sandığın kaybolmasının ardından, onu bulmaya yönelik ilk sistematik girişimler Haçlılar döneminde Tapınak Şövalyeleri tarafından başlatılmıştır.¹⁴¹ Tapınak Şövalyeleri'nin Orta Çağ'da Kudüs'te gerçekleştirdikleri kazılarla sandığı aradıkları, hatta Kudüs'ün altını üstüne getirdikleri yönünde anlatılar mevcuttur. Benzer şekilde, modern istihbarat teşkilatları olan CIA ve Mossad'ın da Ahit Sandığı'nı bulmak amacıyla özel operasyonlar yürüttüğüne dair iddialar ortaya atılmıştır. Adolf Hitler'in de sandığı aramak için ciddi çaba sarf ettiği yönünde çeşitli kaynaklarda bilgiler yer almaktadır. Sandığın olası konumuna ilişkin ileri sürülen teoriler oldukça çeşitlidir. Kimilerine göre sandık, Osmanlı döneminde İstanbul'a getirilmiş ve burada gizlenmiştir. Hatta daha uç bir iddiaya göre, sandık NASA tarafından uzayda gizli bir bölgede muhafaza edilmektedir. Bu tür anlatılar, sandığın yalnızca dini değil, aynı zamanda siyasi ve kültürel bir sembol haline geldiğini göstermektedir. Günümüzde ise modern arkeologlar başta olmak üzere, birçok araştırmacı ve kurum sandığın yerini tespit etmeye çalışmış bu çabalar neticesinde kesinlik taşımamakla birlikte farklı teoriler ve görüşler ortaya konmuştur. Bu görüşlerden biri, sandığın Babil Kralı Nebukadnezar'ın M.Ö. 587 yılında Kudüs'ü işgal etmesi sırasında ele geçirilmiş olabileceğini ileri sürerken, başka bir görüş Kral Yoşiya'nın istiladan önce sandığı gizlediğini savunmaktadır, bu görüşe göre, sandık

¹⁴⁰ 1. Sam. 4:10-11.

¹⁴¹ Kaçan, *Kitab-ı Mukaddes ve İslam Geleneğinde Ahit Sandığı*, 33.

Süleyman Mabedi'nin altına, yani günümüzde Mescid-i Aksa'nın bulunduğu alana gömülmüş olabilir. Bir diğer iddia Ahit Sandığı'nın, Babil istilasından önce zarar görmemesi için peygamber Yeremya tarafından kutsal kabul edilen Sina Dağı'nda saklanmış olabileceğini öne sürmektedir. Ayrıca Tapınak Şövalyeleri ve Haçlılar dönemine ait bazı anlatımlar sandığın Güney Ürdün'deki antik Petra kentinde bulunduğu dair yorumlar içermekte bu da sandığın Ürdün bölgesinde olabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir. Bunun yanı sıra, Tapınak Şövalyeleri'nin Ahit Sandığı'nı İngiltere'nin Warwickshire bölgesine götürerek burada sakladıklarına dair bazı kanıtların sunulduğu görülmektedir. Ancak tüm bu bilgiler kesinlikten uzak spekülasyon olarak değerlendirilir.¹⁴²

Yeremya 52. bölümde Babil istilasından sonra ele geçirilen Tapınak eşyalarının ayrıntılı bir listesi sunulmaktadır. Bu listede Ahit Sandığı'nın bulunmaması Ahit Sandığı'nın Babil istilası sırasında Mabel'de olmadığına işaret edebilir. Bu durum Ahit Sandığı'nın Tapınağın altında gizli bir bölmede saklandığına ya da gizlice Kudüs dışına çıkarıldığına dair çeşitli varsayımları gündeme getirmiştir.¹⁴³

Etiyopya Ortodoks Kilisesi, Ahit Sandığı'nın Aksum kentindeki Siyonlu Meryem Ana Kilisesi'nde muhafaza edildiğini iddia etmektedir. Bu inanca göre sandık, On Emir'in yazılı olduğu Tevrat tabletlerini içermekte ve kutsal bir emanet olarak korunmaktadır. Etiyopya geleneği, sandığın kökenini Kral Süleyman ile Saba Kraliçesi Makeda'nın oğlu Menelik'e dayandırır. Rivayete göre Menelik, gençliğinde Kudüs'ü ziyaret etmiş ve Ahit Sandığı'nı Etiyopya'ya getirmiştir. Sandığın daha sonra bir işgal sırasında Tana Gölü'ndeki Tana Kirkos Adası'na taşındığı, ardından tekrar Aksum'a döndüğü öne sürülmektedir. Aksum, Etiyopya'nın en kutsal şehirlerinden biri olarak kabul edilir ve tarih boyunca imparatorların taç giyme törenlerine ev sahipliği yapmıştır. Bugün milyonlarca Etiyopyalı, Ahit Sandığı'nın hala Aksum'da, dikili taşların yakınında yer alan ve yalnızca bir rahibin erişimine açık olan küçük bir şapelde (Tablet Şapeli) korunduğuna inanmaktadır. Sandık, yüksek güvenlik

¹⁴² Phillips, *The Templars and the Ark of the Covenant*, 86-198.

¹⁴³ David Hatcher Childress, *Ark of God: The Incredible Power of The Ark of The Covenant*, (Kempton, Illinois: Adventures Unlimited Press, 2015), 21.

önlemleriyle çevrelenmiş olup, halk tarafından ülkenin en değerli kutsal emaneti olarak görülmektedir. 2009 yılında Etiyopya Ortodoks Patriği Abune Paulos, sandığın Aksum'da güvende tutulduğunu ve açılmasının planlandığını duyurmuş, ancak ertesi gün yalnızca mevcut durumuna tanıklık edileceğini açıklamıştır. 2014 yılında ise iki yabancı kişinin kiliseye zorla girmeye çalıştığı ve sandığı çalmaya teşebbüs ettiği iddiası yerel basında geniş yer bulmuştur. Bu olaylar, halkın sandığın varlığına olan inancını pekiştirmiştir. Buna karşın, Etiyopya dışındaki Yahudi akademisyenler Aksum'daki sandığın gerçek Ahit Sandığı olduğuna dair ciddi şüpheler taşımaktadır. Bu görüşe göre, Aksum'da bulunan sandık muhtemelen bir kopyadır ve anlatılan olağanüstü güçlere sahip değildir. Bazı yorumlara göre, sandığın içindeki ölümcül mekanizma zamanla çıkarılmış geriye yalnızca altın kaplama sandık ve sembolik heykeller kalmıştır. Altının yok edilemezliği göz önüne alındığında, bu kalıntıların hala Kudüs'te, Orta Doğu'da ya da Avrupa'nın başka bir yerinde bulunma ihtimali dile getirilmektedir. Ayrıca, Etiyopya halkı arasında sandığın mistik gücüne dair inançlar da sürmektedir. Örneğin, Aksum'daki devasa dikilitaşların Ahit Sandığı'nın anti-yerçekimi gücüyle dikildiğine inanılır. Her ne kadar bu iddialar bilimsel olarak doğrulanmamış olsa da bölgedeki kültürel hafızada sandığın olağanüstü bir güç kaynağı olduğu düşüncesi hakimdir.¹⁴⁴

Bu görüşlerin yanı sıra Graham Hancock "The Sign and The Seal" isimli kitabında yaptığı çalışmalar neticesinde Ahit Sandığı'nın Etiyopya'nın Aksum kentinde olma ihtimalinin çok yüksek olduğunu ancak Sandığın Kral Süleyman ile Saba Kraliçesi Makeda'nın oğlu Menelik tarafından değil M.Ö. 650 yılı civarında Yahuda Krallığı'nda hüküm süren Kral Manasse'nin Süleyman Mabel'dine bir put yerleştirip putperestliğe doğru geri adım atması üzerine ya kendisinin rahiplere sandığı Mabel'den çıkarma emri verdiği ya da rahiplerin sandığı bu hükümdardan uzaklaştırma amacıyla Mabel'den çıkardığını öne sürer.¹⁴⁵ M.Ö. 628 yılında Yoşia'nın hükümdarlığının on ikinci yılında Manasse'nin yerleştiği putun Mabel'den sökülüp atıldığı bilinmektedir. Ancak Hancock Yoşia'nın ısrarlarına

¹⁴⁴ Childress, *Ark of God: The Incredible Power of The Ark of The Covenant*, 236-256.

¹⁴⁵ Graham Hancock, *The Sign and The Seal: The Quest for the Lost Ark of the Covenant*, (New York: Crown Publishers, 1992), 419-420.

rağmen Levililerin Sandığı geri getirememesini, sandığın ilk olarak Manasse'nin hükümdarlığı döneminde Süleyman Mabedi'nden çıkarıldığına dair güçlü bir kanıt olarak yorumlanmaktadır. Ayrıca Babil istilası sırasında ele geçirelen hazineler arasında Ahit Sandığı'na dair herhangi bir kaydın bulunmaması da bu görüşü destekleyen unsurlar arasında yer almaktadır.¹⁴⁶ Hancock'un teorisine göre Sandık, M.Ö. 470 civarında Nil Nehri üzerinden Elephantine kentine taşınmış ve burada yaklaşık 200 yıl boyunca özel bir tapınakta muhafaza edilmiştir.¹⁴⁷ Daha sonra Tana Gölü'ne nakledilen Sandık yaklaşık 800 yıl boyunca Tana Kirkus olarak bilinen Yahudi adasında tutulmuştur. Kısa bir süre Meroe şehrinde kaldıktan sonra¹⁴⁸ M.S. 5. yüzyılda Etiyopya Ortodoks Kilisesi'nin eline geçmiş ve Aksum kentindeki Siyon Meryem Ana Kilisesi'nde saklanmaya başlanmıştır.¹⁴⁹

Ahit Sandığı'nın tarihsel akıbetine dair yapılan değerlendirmelerde, mevcut veriler ışığında Sandığın son kez Kral Yoşiya döneminde varlığından söz edilmesi, bu tür anlatıların siyasi amaçlı kurgularla şekillendiğini göstermektedir. Mısır ve Babil ordularının Kudüs'e yönelik müdahaleleri sırasında sandığın ele geçirilip eritilmiş olabileceği yönünde güçlü olasılıklar ortaya konmuştur. Peygamber Yeremya'nın sandık için "akla gelmeyecek, onu özlemeyecekler, bir daha da yapılmayacak" demesi sandığın tamamen kaybolduğunu ya da yok edildiğini düşündürmektedir. Nitekim Babilliler tarafından Süleyman Mabedi'nin yıkılması sürecinde değerli eşyaların sistematik biçimde imha edildiği, altın içeren dini objelerin büyük fırınlarda eritilerek askerlere dağıtıldığı bilinmektedir. Bu süreçte sandığın fiziksel varlığının ortadan kaldırıldığı, içeriğindeki altının ise zamanla farklı amaçlarla yeniden kullanıldığı varsayılmaktadır. Bu bağlamda, sandığın günümüzdeki izinin maddi olarak değil, sembolik ve kültürel düzeyde sürdürülebilir olduğu düşünülebilir.¹⁵⁰

Yahudi inancına göre, İsrailoğulları Tanrı'nın ilahi kurallarına uydukları sürece O'nun seçilmiş kavmi olacaklardır ve bu ahdin belgeleri ile simgeleri Kutsal Ahit Sandığı'nda muhafaza edilecektir. Dolayısıyla, sandığın bulunması yalnızca tarihsel

¹⁴⁶ Hancock, *The Sign and The Seal*, 421-423.

¹⁴⁷ Hancock, *The Sign and The Seal*, 440-442.

¹⁴⁸ Hancock, *The Sign and The Seal*, 446.

¹⁴⁹ Hancock, *The Sign and The Seal*, 462.

¹⁵⁰ Falk, *The Ark of the Covenant in Its Egyptian Context*, 167-168.

bir keşif değil, aynı zamanda teolojik bir anlam da taşımaktadır. Bu nedenle, sandığın izini sürmeye yönelik çabalar, tarihsel kanıtlardan çok inançlara ve çeşitli düşünsel amaçlara dayanmaktadır. Yahudi inancında genel kabul edilmiş görüşe göre Ahit Sandığı belli bir nedenden dolayı Tanrı tarafından muhafaza edilmektedir. Mesih gelip mabedi yeniden inşa ettikten sonra sandığı getirecektir.¹⁵¹ Bir Yahudi mezhebi olan Samirilere göre Taheb adı verilen bir kurtarıcı gelip Gerizim Dağı'nda Mabet inşa edecek ve Ahit Sandığı dahil olmak üzere tüm kutsal emanetleri yeniden Mabet'de toplayacaktır.¹⁵²

M.Ö. 587 yılında Babil Kralı Nebukadnezar'ın Kudüs'ü ele geçirip Süleyman Mabedi'ni yakması, İsrailoğulları açısından hem siyasi hem de dini açıdan bir kırılma noktası olmuştur. Ahit Sandığı'nın kaybolması İsrailoğullarının Tanrı anlayışında köklü bir dönüşüme yol açmıştır. Daha önce her yerde hazır ve nazır Tanrı anlayışı bulunmayan İsrailoğulları bir sandığa sığın Tanrı anlayışından tüm ülkelerde bulunan evrensel bir Tanrı anlayışını benimsemek zorunda kalmıştır. Bu teolojik dönüşüm dini pratiklerde de önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Mabet'in yakılıp Ahit Sandığı'nın kaybolması İsrailoğullarının dini hayatları üzerinde birçok değişiklik yapmalarına neden olmuştur.¹⁵³ Dini hayatları üzerinde yaptıkları değişiklikler günümüz Yahudilik'in temellerini atmıştır. Yakılan Kudüs Mabedi'nin yerini "Cemaat" kavramı almıştır. Kutsal topraklarda olmadıklarından dolayı bayramlar kutlanmayıp, kurbanlar kesilemiyordu bunların yerine tek dini gün olarak "Şabat" ön plana çıkmıştır. Şabat uygulamasının günümüzdeki hali de büyük ölçüde Babil sürgünü döneminde şekillenmiştir.¹⁵⁴ İsrailoğulları, sürgün döneminde yaşadıkları tüm olumsuzluklara rağmen günümüzde "Sinagog" olarak adlandırılan mabetler inşa edip dua ve kutsal yazıları okuyarak ibadet etmeyi sürdürmüşlerdir.¹⁵⁵ Sinagoglarda yer alan ve "kutsal dolap" anlamına gelen *Aron Ha Kodeş* Ahit Sandığı'nın anısını yaşatan ve önemli bir mimari unsur olarak öne çıkmıştır.¹⁵⁶ Genellikle Kudüs yönüne bakan

¹⁵¹ Kaçan, *Kitab-ı Mukaddes ve İslam Geleneğinde Ahit Sandığı*, 33.

¹⁵² Yasin Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, (İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2021), 293.

¹⁵³ Kaçan, *Kitab-ı Mukaddes ve İslam Geleneğinde Ahit Sandığı*, 60-61.

¹⁵⁴ Örs, *Musa ve Yahudilik*, 121-122.

¹⁵⁵ Güç, *İlahi Dinlerde Mabet*, 127.

¹⁵⁶ Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, 50.

duvarda konumlandırılır ve içerisinde Tevrat tomarları muhafaza edilir.¹⁵⁷ *Mişna*’da “Bütün kutsal yazılar elleri kirletir” ifadesi yer almaktadır. Bu söz, yorumcular tarafından *Sefer Tora*’nın kutsal bir güce sahip olduğu şeklinde açıklanmıştır. Ahit Sandığı’na dokunma hakkı olmayan bir kişinin dokunmasıyla ölmesi örneğinde olduğu gibi, *Sefer Tora*’ya temas edenlerin de onun kutsallığı nedeniyle murdarlık kazandığı kabul edilmiştir. Bu sebeple *Tora* tomarının mutlaka bir kılıf veya mahfaza içinde taşınması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca, bir *Sefer Tora*’nın kazara yere düşmesi durumunda, orada bulunan tüm cemaatin oruç tutması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁵⁸

Aron Ha Kodeş olarak isimlendirilen kutsal dolap işlevsel olarak Ahit Sandığı’nın taşıdığı kutsallığı ve Tanrı’nın sözüne olan bağlılığı simgesel düzeyde sürdürmekte, kutsal metinlerin korunması ve ibadet sırasında merkezi bir konumda tutulması geleneğini devam ettirmektedir. Böylece Ahit Sandığı’nın fiziksel yokluğuna rağmen, onun teolojik ve ritüel etkisi Yahudi ibadet yaşamında *Aron Ha Kodeş* aracılığıyla varlığını sürdürmektedir. Ahit Sandığı Yahudi ibadetlerinin değişmesinin tek nedeni olarak gösterilemese de en önemli ve en etkili sebep olarak gösterilebilir.

1.8. ARON HA BERİT’İN SEMBOLİK ANLAMI

Aron Ha Berit Yahudi inancında Tanrı ile İsrailoğulları arasında yapılan kutsal ahdin somut temsili olarak derin ve güçlü bir sembolik anlam taşır. Bu sandık, yalnızca On Emir’in yazılı olduğu taş levhaları barındırmakla kalmaz aynı zamanda Tanrı’nın halkıyla olan ilişkisini, rehberliğini ve egemenliğini simgeler. Tevrat’ta Tanrı’nın sandığın üzerindeki merhamet sandalyesinden Musa ile konuştuğu belirtilerek, sandığın Tanrısal varlığın ikamet ettiği yer olarak kabul edildiği vurgulanır. İsrailoğullarının savaşlarda sandığı yanlarında taşımaları, onun ilahi kudretin bir aracı olarak görülmesine neden olmuş zaferin Tanrı’nın varlığına bağlı olduğu inancı pekiştirir. Sandığın içinde yer alan taş levhalar, Tanrı’nın yasasının ve ahlaki düzenin korunmasını temsil ederken, Süleyman Mabedi’nde en kutsal mekanda bulunması onun ibadetin merkezi rolünü üstlendiğini gösterir. Ahit Sandığı, aynı

¹⁵⁷ Gürkan, Yahudilik, 200.

¹⁵⁸ Abdullah Altuncu, “Yahudi Geleneğinin Kutsal Metni Sefer Tora”, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9/1 (2022), 45.

zamanda tarihsel hafızayı canlı tutan bir nesne olarak, Tanrı ile yapılan ahdin unutulmaması ve kuşaktan kuşağa aktarılması görevini üstlenmiştir. Sandığın fiziksel olarak kaybolmasından sonra bile bu sembolizm Yahudi dini yaşamında etkisini sürdürmüş ve sinagoglarda yer alan Tevrat tomarlarının saklandığı *Aron Ha Kodeş* adlı kutsal dolap, bu mirası mimari ve ritüel düzeyde yaşatmaya devam etmiştir. Böylece Ahit Sandığı'nın teolojik ve ritüel etkisi, fiziksel yokluğuna rağmen Yahudi ibadet kültüründe varlığını korumuştur.

1.9. ARON HA BERİT HAKKINDA BİLİMSEL VARSAYIMLAR

Yahudi inancının en önemli sembollerinden olan ve olağanüstü nitelikleri bulunan *Aron Ha Berit* bazı araştırmacılara göre yalnızca dini bir sembol değil, aynı zamanda elektriksel özelliklere sahip bir cihaz olabilir. Bu yaklaşıma göre sandık, zamanla statik enerji biriktiren ve belirli koşullarda bu enerjiyi güçlü bir elektrik boşalması şeklinde dışa vurabilen bir sistem gibi çalışmaktadır. Sandığın etrafında olduğu bildirilen enerji bulutu, cihazın tam kapasiteye ulaştığını ve bir tetikleyiciyle bu enerjinin serbest bırakılabileceğini gösteren bir işaret olarak yorumlanır. Bu bağlamda, sandığın iki çubuğu arasında yüksek frekanslı elektrik jeneratöründe görülen türden bir elektrik arkı olduğu düşünülmektedir.¹⁵⁹ İsrailoğulları Sandığı doğal enerji kaynaklarını kullanabilen bir jeneratör benzeri sistemle geliştirmiş olup hem Tanrı ile iletişim kurmak hem de savaşlarda üstünlük sağlamak amacıyla kullanmış olabilirler. Sandığın üst kısmında yer alan “merhamet koltuğu” olarak adlandırılan bölümün de bu cihazın kontrol mekanizması olduğu öne sürülmektedir.¹⁶⁰ Ahit Sandığı yalnızca kutsal bir iletişim aracı değil, aynı zamanda askeri bir güç unsuru olarak da kullanılmıştır. İsrailoğulları, Tanrı'nın emriyle Kenan topraklarında bir krallık kurmak üzere çok sayıda düşmanla savaşmış bu süreçte sandığın gücü, savaş arabalarını yok etmek, şehir surlarını yıkmak ve büyük orduları mağlup etmek için kullanılmıştır. Özellikle Filistlilerle yapılan savaşlarda, sandığın varlığı belirleyici olmuştur. İsrailoğullarının sandığı ordugaha getirerek Tanrı'nın gücünü düşmanlarına karşı yönlendirmesi bu cihazın kontrollü bir enerji kaynağı olarak işlev gördüğüne dair

¹⁵⁹ Childress, *Ark of God: The Incredible Power of The Ark of The Covenant*, 51.

¹⁶⁰ Phillips, *The Templars and the Ark of the Covenant*, 203.

yorumları desteklemektedir.¹⁶¹ Bu tür yorumlar, Ahit Sandığı'nın işlevine dair geleneksel dini anlatıların ötesine geçerek, onun fiziksel ve teknolojik yönlerini sorgulayan alternatif teorilere dayanmaktadır. Bu görüşe göre sandık, Mısır kökenli teknolojik bilgiyle şekillenmiş ve statik elektrik enerjisini kısa süreliğine depolayabilen bir elektronik devre elemanı gibi işlev görmüştür. Ahşap ve altının birlikte kullanıldığı yapısı, iletken ve yalıtkan malzemelerin bir araya gelmesiyle elektriksel yük depolamaya uygun bir sistem oluşturmuştur. Uzun süre topraklanmadan bırakıldığında, sandıkta biriken enerjiye dokunan kişinin ölümcül bir şokla karşılaşabileceği öne sürülmektedir. Levililerin sandığa dokunmadan önce özel bir kıyafet giymeleri çarpılma riskini ortadan kaldırmak içindir. Bu bağlamda, 2. Samuel 6. bölümde yukarda da anlatılan Uzza'nın ölümü, Tanrı'nın gazabından çok, sandığın ani elektriksel deşarjı sonucu gerçekleşen bir kaza olarak yorumlanmaktadır. Uzza'nın sandığın devrilmesini önlemek için elini uzatması, cihazın aktif durumdayken tetiklenmesine neden olmuş olabilir. İlginç biçimde, çevredeki diğer kişilerin zarar görmemesi, enerjinin yalnızca doğrudan temas eden kişiye yöneldiğini düşündürmektedir. Ann Madden Jones gibi bazı araştırmacılar, sandığın yalnızca bir enerji kaynağı değil, aynı zamanda bir iletişim cihazı olduğunu ileri sürmektedir. Jones'a göre sandık, radyoaktif maddeler içeren ve mikrodalga alıcı-verici sistemleriyle uzaydan gelen varlıklarla iletişim kurabilen bir merkezdi. Süleyman Tapınağı'nın bu sistemin bir parçası olduğu ve tapınak mimarisinin bu teknolojiyi destekleyecek şekilde tasarlandığı iddia edilmektedir. Ayrıca, antik tapınaklarda buhar gücüyle çalışan kapılar, ışık efektleri ve ses sistemleri gibi teknolojik unsurların kullanıldığına dair görüşler de mevcuttur. Bu tür uygulamaların, dini ritüelleri daha etkileyici hale getirmek amacıyla kullanıldığı ve günümüzdeki kilise mimarisinde benzer görsel efektlerin sürdürüldüğü belirtilmektedir.¹⁶² Ahit Sandığı'nın elektriksel ve teknolojik bir cihaz olarak yorumlanması, geleneksel teolojik anlayışın ötesine geçen spekülatif bir yaklaşımı temsil eder. Bu tür teoriler, kutsal metinlerdeki anlatıların alternatif biçimlerde okunabileceğini ortaya koymaktadır.

¹⁶¹ Phillips, *The Templars and the Ark of the Covenant*, 167.

¹⁶² Childress, *Ark of God: The Incredible Power of The Ark of The Covenant*, 151-152.

İKİNCİ BÖLÜM

TALLİTİN YAHUDİ YAŞAMINA ETKİSİ

İbadet, çeşitli şekil ve anlamlarda olsa da neredeyse tüm dini geleneklerin temel bir ögesi olarak kabul edilir. Dinlerin inanç ve ibadet anlayışları öncelikle kutsal metinlerle belirlense de tarihsel gelişim ve bu süreçteki toplumsal etkileşimlerden de etkilenmiştir.

Yahudi ibadet hayatını genel olarak dört döneme ayırmak mümkündür. Bunlar Atalar dönemi, Mabet dönemi, mabet sonrası dönem ve Yahudi bayramları dönemidir. İbrahim, İshak ve Yakup'un dönemi olarak kabul edilen atalar döneminde ibadet, kurban ve duadan ibaretti. Süleyman Mabedi inşa edildikten sonra bu Mabet Yahudi ibadetlerinin merkezi haline gelmiştir. Kurban ibadetinin de ancak bu Mabette Tanrı'ya takdim edileceği düşüncesi hakim olmuştur. Birinci Mabet'in yıkılması (M.Ö. 587) sonrasında başlayan ve İkinci Mabet'in yıkılmasından (MS. 70) günümüze kadar devam eden dönemde ise Mabet'in yerini insanların toplanmak üzere kurdukları sinagoglar aldı. Sinagoglarda yapılan ibadetler hahamın gözetiminde yapılan dua ve Tevrat okumalarından oluşmaktadır. İbadetler sinagoglarda, toplu olarak evlerde veya bireysel olarak yapılabilmektedir. Yapılan ibadetler günlük ve haftalık olmak üzere ikiye ayrılır. Günlük ibadetler, mabette kurban takdim zamanlarını hatırlatması açısından sabah güneş doğduktan sonra, öğleden sonra ve akşam güneş battıktan sonra yapılmaktadır. İbadetlerin dili İbranice olup en önemli duaları “Şema” ve “Amida”dır.¹⁶³

Yahudilerin, ibadet esnasında inanç sisteminin temelini oluşturan öğeleri görselleştirmek, ibadet eden kişinin Tanrı ile bağını somutlaştırmak ve toplumsal kimliklerini ifade etmek amacıyla kullandıkları bazı semboller bulunmaktadır. Bunlar; *Tefilin*, *kipa* ve *tallittir*. *Tefilin* sabah namazlarında Yahudi erkeklerin başlarına ve kollarına taktıkları içinde dua yazılı kutu ve kayıştan oluşmaktadır. *Tefilin*, Tanrı'nın emirlerine sıkı sıkıya bağlanılması gerektiğini simgeler. *Kipa* Yahudi erkeklerin başlarına taktıkları yuvarlak bir şapka olup Tanrı'nın her zaman yukarda gözetlediğini

¹⁶³ Fuat Aydın, *Yahudilik*, (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2021), 113-119.

hatırlatmak ve toplumsal kimliği belirtmek amacıyla takılır. Yahudilerin ibadet esnasında kullandıkları diğer sembol günlük kıyafetlerinin üstüne kuşandıkları yün, keten veya ipekten imal edilen, çizgili, püsküllü dikdörtgen bir şal olan *tallit* aşağıda detaylıca açıklanmıştır.

2.1. TALLİTİN KÖKENİ

İbranice “Küçük örtü” anlamına gelen *tallit*, Yahudilikteki diğer birçok unsorda olduğu gibi kullanılma emrini *Tora*’dan almaktadır. “*Rab Musa’ya şöyle dedi: İsrailoğullarıyla konuş nesiller boyunca giysilerinin eteklerine saçaklar yapmalarını ve eteklerinin saçağı üzerine mavi bir kordon koymalarını söyle. Öyle ki, püskülleri görünce Tanrı’nın emirlerini hatırlayacak ve onu yerine getireceksiniz. Yüreğinizin ve gözlerinizin yönelttiği yola gidip ahlaksızlık yapmayacaksınız. Böylece tüm emirlerimi hatırlayıp yerine getireceksiniz ve Tanrı’nızın önünde kusall olacaksınız.*”¹⁶⁴ Başka bir ayette de “*Sarındığın örtünün dört köşesine püskül yapacaksın*”¹⁶⁵ emri bulunmaktadır.

Eski zamanlarda insanlar gündüzleri güneşten, geceleri soğuktan korunmak için şal benzeri bir örtü örterlerdi. Dolayısıyla Tanrı’nın Sayılar 15’teki bu emri, Yahudi halkının ilk kez bir şal örtmeye başlaması değil zaten var olan bir uygulamaya Yahudi halkının farklılığını ortaya koymak maksadıyla şalın ucuna *tzitzit* adı verilen püsküller bağlamaktır.¹⁶⁶

Tanrı’nın şalın ucuna *tzitzit* takılmasını emretmesindeki tek maksat halkın farklılığını ortaya koymak değil aynı zamanda Tanrı’nın emirlerini yerine getirmeyi hatırlatmak ve emirleri yerine getirerek Tanrı’nın vaadettiği topraklarda yaşama hakkına sahip olmaktır.¹⁶⁷

Tallit ile ilgili yasa yürürlüğe girdikten sonra, *tallit* sadece dua zamanlarında değil günlük yaşam içinde sürekli giyilirken Yahudilerin İsrail topraklarından sürgün

¹⁶⁴ Say. 15:37-40.

¹⁶⁵ Tes. 22:12.

¹⁶⁶ Charlie Kluge, *The Tallit: Experiencing the Mystery of the Prayer Shawl and Other Hidden Treasures*, (Lake Mary, FL: Charisma House Book Group, 2016), 28.

¹⁶⁷ Moshe Firrouz, “The Mitzvah of Tzitzit Its Purpose, Its Meaning, and Its Requirements”, (e.t: 06 Haziran 2024).

edilip Diaspora'ya dağılmalarıyla birlikte, çevrelerindeki halkın giyim tarzlarını benimsemeleri sonucu dört köşeli giysiler günlük yaşamdan büyük ölçüde çıktı. Bu kültürel değişim neticesinde *tallit*, gündelik kullanımını yitirerek yalnızca ibadet bağlamında giyilen ritüel bir nesneye dönüştü.¹⁶⁸

2.2. TALLİTİN TÜRLERİ

Tallit, Yahudi dini pratiğinde Tanrı'nın emirlerini hatırlatmak amacıyla giysinin dört köşesine *tzitzit* adı verilen püsküllerin takılmasıyla şekillenen hem sembolik hem de ritüel işlevi olan bir giysidir. *Tallit*, ibadet sırasında ve günlük yaşamda giyilmek üzere *Tallit Gadol* ve *Tallit Katan* şeklinde iki temel türde kullanılır. *Tallit Gadol*, genellikle sabah dualarında omuzlara alınan büyük boyutlu dua şalına verilen isimdir ve ibadet anının kutsallığını vurgulayarak Tanrı'nın huzurunda olunduğu hissini pekiştirir. *Tallit Gadol*, özellikle sinagogda cemaatle birlikte yapılan ibadetlerde kullanılır ve genellikle evlilikten sonra erkekler tarafından düzenli olarak giyilir. Bu yönüyle hem bireysel dindarlığın hem de toplumsal aidiyetin bir göstergesi olarak işlev görür. *Tallit Katan* ise daha küçük boyutlu olup günlük kıyafetlerin altına giyilir ve kişinin gün boyunca dini yükümlülüğü yerine getirmesini sağlar. Özellikle Ortodoks Yahudiler arasında yaygın olarak kullanılan *Tallit Katan* Tanrı'nın emirlerinin sadece ibadet anlarında değil yaşamın her anında geçerli olduğuna dair bir bilinç oluşturur. Bu iki tür, Yahudi yaşamında ibadetle gündelik hayat arasında Tanrı ile sürekli manevi bir bağ kurma amacına hizmet eder. Bu iki tür aşağıda detaylıca incelenecektir.

2.2.1. Büyük Tallit (Tallit Gadol)

İbranicede “büyük tallit” ya da “geniş tallit” anlamına gelen *Tallit Gadol*, yün, keten veya ipekten yapılan dikdörtgen bir dua şalıdır. Şalın dört köşesinde belli bir usule uygun olarak bağlanmış *tzitzit* adı verilen püsküller bulunmaktadır. *Tallitin* üst kısmında gümüş veya altın iplikten dokunmuş, üzerinde tallit giyilirken okunan duanın yazılı olduğu *atarah* adı verilen bölüm bulunmaktadır. Genellikle beyaz renkli olan *tallitin* üzerinde mavi çizgiler bulunmaktadır. *Tallit Gadol* ibadet esnasında kişinin

¹⁶⁸ Ronald L. Eisenberg, *The Jpg Guide To Jewish Traditions*, (Philadelphia: The Jewish Publication Society, 2004), 380.

başı üzerinden ya da omuzlardan sarkacak boyutta olmalıdır. Fakat yere değmemelidir en kısa *tallit* boyu da yürüyebilecek bir çocuğu örtecek kadar olmalıdır. Yün, keten veya ipekten imal edilebilen *tallitin*, daha ziyade yün ya da keten hali tercih edilmektedir. Buna sebep olarak da Kutsal Kitap'ta *tzitzitin* yün ya da ketenden dokunmuş bir şala bağlanabileceğini belirten emrin bulunmasıdır.¹⁶⁹

Tallit giymek, Yahudi dini pratiğinde 13 yaş ve üzeri erkekler için dini bir yükümlülük olarak kabul edilir. Bununla birlikte, bazı Ortodoks topluluklar, özellikle Doğu Avrupa geleneğini sürdürenler, *tallitin* yalnızca evli erkekler tarafından giyilmesini benimser. Bu uygulama, Tesniye 22:12'de *tzitzit* emrinin hemen ardından gelen “bir erkek bir kadınla evlenirse” ifadesine dayandırılır.¹⁷⁰ Ancak evlenmeden önce *tallit* giyilmemesi geleneği eleştirilmiş ve bunun *mitzvahın* gereksiz yere ertelenmesine yol açtığı ifade edilmiştir. Bu nedenle, on üç yaşını doldurmuş her erkek için (evli olsun ya da olmasın) *tallit* giymek uygun görülmektedir. *Tallit*, yalnızca *halakhik* (Yahudi dini hukuku) yükümlülüğün yerine getirilmesini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda ibadet sırasında cemaat için manevi örnek ve görsel bir ilham da vermektedir. Eğitsel amaçlarla, on üç yaşın altındaki çocukların bile *tallit* giymeye teşvik edilmesi uygun kabul edilmektedir.¹⁷¹

Tallit Gadol, şabat ve bayram günleri dahil olmak üzere sabah dualarında giyilmektedir. Farklı olarak Teşa-Beav (1. ve 2. Mabad'in yıkılışı ve farklı üzücü olayların hatırlandığı yas ve oruç günü) gününde öğleden sonra *Minha Duası* esnasında takılır. *Yom Kipur*'da ise (Kefaret Günü) *tallit* tüm gün giyilir.¹⁷² *Tallit Gadol* takılmadan önce “Evrenin Kralı Tanrımız, bizi emirleriyle kutsallaştıran ve *tzitzite* sarılmamızı emreden sen mübareksin” şeklinde bir dua okunur ve dua tamamlandıktan sonra *tallit* iki el ile tutulur, hafifçe sallanır ve omuzlara atılmadan önce kısa süreliğine başın üzerine örtülür. *Tzitzit* püskülleri kontrol edilir, düğümler düzgünse saygı göstermek amacıyla öpülür veya gözlere götürülür. Son olarak *Tallit Gadol* düzgünce omuzlara yerleştirilir ve ibadet boyunca kişinin üzerinde kalır. Dua

¹⁶⁹ Lev. 13-47.

¹⁷⁰ Eisenberg, *The Jpg Guide To Jewish Traditions*, 378.

¹⁷¹ Hayim Halevy Donin, *To Pray As a Jew: A Guide to the Prayer Book and the Synagogue Service*, (New York: Basic Books, 1980), 31.

¹⁷² M. Hadi Tezokur, *Yahudilikte İbadet Anlayışı*, (Diyarbakır, 2009), 55.

esnasında birçok kişi genellikle *talliti* omuzlarına alır. Ancak bazıları dikkatlerini daha iyi toplamak ve manevi yoğunluğu artırmak amacıyla *tallit* ile başlarını örtmeyi tercih eder. Sinagoglara ait *tallitlerin* ödünç alınması durumunda, kullanım süresi kısa olsa dahi takılmadan önce dua okunabilir. Buna karşılık, ibadetin kısa bir kısmı için bir kişiden geçici olarak ödünç alınan *Tallit Gadol* için dua okunmaz. Ayrıca *tallit* geri verildikten sonra yeniden giyilse bile duanın tekrarlanması gerekmez. Bunun yanı sıra, *tallitin* tuvalet gibi mekanlara sokulması uygun görülmemektedir. İbadet esnasında bu tür bir ihtiyaç doğduğunda, *tallit* dışarıda bırakılmalı ve dönüşte tekrar takıldığında duanın yenilenmesine gerek bulunmamaktadır.¹⁷³

Tallitin içinde olmak, kişinin kendisini Tevrat'ın kutsal emirleriyle çevrelemesi anlamına gelir ve bu durum, sembolik olarak Tanrı'nın iradesine tam bir teslimiyeti ifade eder.¹⁷⁴ Ayrıca düğün, *bar mitzvah* ve cenaze gibi özel törenlerde de *Tallit Gadol* kullanımı yaygındır. Belirli dualar sırasında *tallit* ile gerçekleştirilen hareketler hem yapılan duanın anlamını pekiştirmekte hem de ibadet eden kişinin fiziksel katılımını arttırmaktadır. Örneğin, *Şema duasından* önce okunan *Ahavah Rabbah* bölümünde geçen “Bizi dünyanın dört bir yanından esenlikle getir” ifadesi sırasında, *tallitin* dört saçak ucu sol elde toplanır. *Şema*'nın üçüncü paragrafında yer alan “tzitzit” kelimesi her okunduğunda, ayrıca “emet” ve “nech'madim la-ad” ifadelerinde saçaklar öpülür. “Ve onlara bakacaksın” dendiğinde ise saçaklar göz hizasına kaldırılır ya da gözlere bastırılır. Tevrat'a çağrılma esnasında *tzitzit*, okunacak pasajın ilk kelimesine dokundurulur ve ardından öpülerek dua edilir, benzer şekilde okuma tamamlandığında da son kelimeye dokunulup tekrar öpülür.¹⁷⁵ *Tallit Gadol* takılmadığında ise genellikle özel olarak süslenmiş ya da sade halde bulunan kadife ya da bez keselerde muhafaza edilir. Bu uygulamalar, *tallitin* yalnızca bir giysi değil, aynı zamanda kutsal metinle etkileşimi sağlayan bir ibadet aracı olduğunu göstermektedir.

2.2.2. Küçük Tallit (Tallit Katan)

İbranicede ‘katan’ küçük anlamına gelmektedir. *Tallit Katan* yani *küçük tallit* günlük hayatta kıyafetlerin içine giyilebilen ve dört ucunda püsküller bulunan bir

¹⁷³ Donin, *To Pray As a Jew*, 31-33.

¹⁷⁴ Eisenberg, *The Jpg Guide To Jewish Traditions*, 379.

¹⁷⁵ Eisenberg, *The Jpg Guide To Jewish Traditions*, 378.

giysidir. Genellikle beyaz pamuk kumaştan üretilip ucuna püsküller bağlanan *Tallit Katan* gömleklerin altına giyilmektedir. *Tallit Katan*’ın dört ucuna bağlanan püsküller tıpkı *Tallit Gadol*’da olduğu gibi aynı sayıda ve şekilde düğümlenir. Yahudi dini pratiğinde *tzitzit* mitzvasının gün boyunca yerine getirilmesini sağlayan bir giysi olarak tasarlanmıştır. *Tallit Gadol*’daki tüm özellikler *Tallit Katan* için de geçerlidir. Kökeni *Tora*’da bulunan “İsrailoğullarına söyle giysilerinin ucuna püsküller bağlasınlar”¹⁷⁶ emrine dayanmaktadır. Yahudiler gün boyunca *tzitzitin* görünür olmasını sağlamak için boyun ve omuzlara oturan hafif bir iç giysi olarak *Tallit Katan* kullanır. *Arba kanfot* olarak da isimlendirilen *Tallit Katan* günlük yaşamda püsküllü dış giysi giymenin zorlaşmasıyla yaygınlaşmıştır. Ayrıca iç giysi üzerine takılan püsküller dışarıdan fark edilmediği için Yahudilerin diaspora döneminde daha güvenli bir çözüm olmuştur.¹⁷⁷ *Tallit Katan*, baştan geçirilerek giyilir ve doğrudan tenle temas etmemesi için iç çamaşır üzerine yerleştirilir. İbadet esnasında giyilen *Tallit Gadol*’dan farklı olarak tüm gün, hatta yatarken bile giyilmelidir.¹⁷⁸ Gün boyunca giyilen *Tallit Katan* yaygın bir uygulama olmasa da gece uyurken de ruhani koruma altına alınmak ve manevi bağın devamını sağlamak amacıyla giyilmektedir.¹⁷⁹

Tallit Gadol yalnızca sabah dualarında ve belirli ritüel bağlamlarda kullanılırken, *Tallit Katan* bireyin sürekli olarak Tanrı’nın buyruklarını hatırlamasını ve dini yükümlülüğünü kesintisiz biçimde yerine getirmesini amaçlar. Böylece kişinin Tanrı’ya bağlılığı artar ve dini sorumlulukları yerine getirmesi kolaylaşır.

2.3. TALLİTİN KISIMLARI

Tallit, üç temel bölümden oluşur: *tzitzit* (püsküller), *tekhelet* (mavi iplik) ve *atarah* (boyun kısmındaki süsleme). Bu parçalar, yalnızca giysiyi tamamlayan fiziksel detaylar değil aynı zamanda Yahudi ibadetinin anlam dünyasını somutlaştıran unsurlar olarak işlev görür. Tallitin her bir bölümü hem dini gerekçelere hem de sembolik anlamlara dayanarak şekillendirilmiştir. Bu unsurlar, kişinin Tanrı’nın buyruklarına olan bağlılığını görünür kılmak, ibadet sırasında maneviyatı artırmak ve dini kimliği

¹⁷⁶ Say. 15:37-41.

¹⁷⁷ Eisenberg, *The Jpg Guide To Jewish Traditions*, 382.

¹⁷⁸ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 224.

¹⁷⁹ Yehuda Shurpin “Tzitzit” (Erişim 2 Mayıs 2025).

hem bireysel hem toplumsal düzeyde ifade etmek gibi çok yönlü işlevler üstlenir. Örneğin *tzitzit*, Tevrat'taki emirlerin hatırlanmasını sağlayan fiziksel bir hatırlatıcıdır. *Tekhelet*, göksel bağlantı ve kutsallık sembolü olarak yorumlanır. *Atarah* ise hem estetik hem de saygı ifadesi olarak *tallitin* manevi değerini artırır. Bu yapısal unsurlar sayesinde *tallit*, yalnızca giyilen bir nesne değil, kişinin Tanrı ile kurduğu sürekli ve bilinçli ilişkinin beden üzerindeki yansıması haline gelir. Böylece *tallit*, ibadetin sadece ritüel bir eylem değil, aynı zamanda yaşanan ve taşınan bir deneyim olmasını sağlar.

2.3.1. Tzitzit: Şekil ve Anlamları

Tzitzit, İbranicede püskül anlamına gelmektedir. *Tallitin* köşelerine bağlanan iplikleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Tesniye'nin 22:12. Bölümünde bulunan "Sarındığın örtünün dört köşesine püskül yapacaksın" emri gereğince dua şalının ucuna püsküller bağlanmalıdır. *Tzitzit*, Tanrı'nın emirlerini yerine getirmek ve hatırlatmak, Tanrı'ya olan manevi bağlılığı ifade etmek ve Yahudi kimliğinin görsel bir ifadesi olarak kullanılmaktadır.

"Giyisilerin 4 köşesine püsküller yapacaksın."¹⁸⁰ Tanrı bu emrin yanı sıra *tzitzitlerin* içine gökyüzünün rengi olan mavi renkli bir ipliğin de kullanılmasını istemiştir. Ancak zaman içinde doğal olarak bu renk boyayı elde etmek imkansızlaştığından dini otoriteler bundan vazgeçmek zorunda kalmışlardır. Günümüzde *tzitzit* 4 köşe kumaş şalın her bir köşesindeki delikten geçirilen bir uzun ve üç kısa ipten meydana gelir. *Tallitin* dört ucuna delikler açılır, manevi bir odaklanma ve saygıyla her delikten üç kısa bir uzun iplik olmak üzere dört beyaz yün iplik geçirilir. Bu iplikler ikiye katlanarak *tallite* sıkıca bağlanır. Dört uçtan oluşan iki grup ip sekiz ip olarak biri uzun bırakılacak şekilde çift düğümlenir. *Şamaş* denilen uzun ip kalan ipliklerin etrafına sarılıp ilk sarmada 10, ikinci sarmada 5, üçüncü sarmada 6, dördüncü sarmada ise 5 tur atıldıktan sonra sarımlar arasına düğümler de atılır. Böylece her köşede 8 ip 5 düğüm bulunur ve düğümler arasında da dört sargılı bölüm yer alır. İkisinin toplamı olan 13, *tzitzitin* sayısal değeri olan 600 ile toplandığında 613 sayısı elde edilir ki bu

¹⁸⁰ Tes. 22:12.

da *Tora*'daki emirlerinin sayısına eşittir.¹⁸¹ Başka görüşlere göre ise sekiz iplik İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkarken denizde kurtuluş şarkısını söyleyene kadar geçirdikleri sekiz günü, beş düğüm ise Tevrat'ın beş bölümünü temsil eder. Dolayısıyla *tzitzit* Tanrı'yı ve Tevrat'ı hatırlatır.¹⁸² *Tzitzitin* asgari uzunluğu 4 parmak boyunda olmalı ve *tzitzitin* bir ipi koparsa bütün *tzitziti* değiştirmek gerekir. *Tzitzite* bakmak bile insana Tanrı'nın emirlerini hatırlatabilir. Çünkü bu iplikler, kişinin kimliğini ve bağlılığını sürekli gözünün önünde tutar. Bu durum, ordudaki askerlerin üniforma giymesine benzer. Asker üniformasını giydiğinde, kime hizmet ettiğini ve hangi disipline bağlı olduğunu bilir. Aynı şekilde *tzitzit* de takan kişiye Tanrı'ya bağlı olduğunu ve O'nun emirlerine göre yaşaması gerektiğini hatırlatır.¹⁸³

2.3.2. Tekhelet

Tekhelet, İbranice mavi veya gök mavisi anlamına gelmektedir. *Tekhelet tallitin* dört ucunda bulunan *tzitzitin* beyaz ipliklerini renklendirmek için kullanılan mavi ipliklerdir. *Tekheletin* kullanımı “İsrailoğullarına de ki: nesiller boyunca giysilerinin köşelerine püsküller taksınlar ve püsküllerin arasına mavi renkli bir ip eklesinler.”¹⁸⁴ emrine dayamaktadır. Tanrı'nın yüceliğini, emirlerini ve insanın manevi bir hayat yaşamasını kolaylaştıran bu fiziki sembolün *tzitzitin* içerisine bir, bir buçuk ya da iki iplik olarak eklenmesi gerektiğini belirten farklı görüşler bulunmaktadır. Mavi renk denizi, deniz gökyüzünü, gökyüzü, Tanrı'nın görkemli tahtını hatırlatır. Dolayısıyla *tekhelet* Tanrı'nın sözünün yukardan geldiğini ve insanların Tanrı'nın ilahi yönetimini ve göksel düzenini yeryüzünde yaşatma zorunluluğu olduğunu hatırtması açısından önemlidir.¹⁸⁵ Mavi renk Yahudi geleneğinde cennetin rengi olarak kabul edilir. Aynı zamanda Tanrı'nın Tahtı'nı, Tanrı'nın yüceliğini ve *Hokmah*'ı simgeler. *Hokmah*, İbranice'de “bilgelik” anlamına gelir ve Kabala öğretisinde Tanrı'nın ilahi niteliklerinden biridir. *Hokmah*, yaratılışın ilk kıvılcımı ve ilahi bilginin kaynağı olarak görülür. Dolayısıyla mavi, yalnızca göksel bir rengi değil, aynı zamanda

¹⁸¹ Tezokur, *Yahudilikte İbadet Anlayışı*, 56.

¹⁸² Louis Jacobs, *The Jewish Religion: A Companion*, (New York: Oxford University Press, 1995), 569.

¹⁸³ Donin, *To Pray As a Jew*, 155.

¹⁸⁴ Say. 15:38-39.

¹⁸⁵ Kluge, *The Tallit*, 30.

Tanrı'nın bilgelliğini ve evreni düzenleyen ilahi akışı temsil eder.¹⁸⁶ Ayrıca *tekhelet*, kişide huşu uyandırarak, ibadete yönelmeyi teşvik eder ve kişinin Tanrı'nın emirlerine dikkat etmesini sağlayan bir bilinç hali oluşturur.¹⁸⁷ Klasik Hahamlık döneminde, *tekhelet* ipliği üç beyaz iplikle birlikte kullanılırdı. Bu uygulama sabah okunacak *Şema* duasının zamanını belirlemek için referans alınır. Dua vakti, *tekhelet* ile beyaz iplik arasındaki renk farkının ayırt edilebildiği an olarak tanımlanır. Yani, görsel farkın algılanabildiği zaman *Şema* duasının başlangıç vaktidir.¹⁸⁸

Tekhelet adı verilen özel mavi renk, antik toplumlarda yüksek statü ve zenginlikle ilişkilendirilmiştir. Bu renk, M.Ö. 1500–1300 yıllarına ait Tell El-Amarna Tabletleri'nde bir Mısır prensine verilen kraliyet çeyizinde geçmektedir. Arkeolojik bulgular, özellikle Tyre, Sidon ve günümüzdeki Hayfa civarında, M.Ö. 1200'lerde gelişmiş bir *tekhelet* boya endüstrisinin varlığını göstermektedir. Bu boya, *Murex trunculus* adlı deniz salyangozundan elde edilmekteydi ve üretimi oldukça zahmetliydi. Sadece iki gram saf boya için binlerce salyangoz gerekiyordu. Bu nedenle *tekhelet* ile boyanmış yün, altınla yarışacak kadar değerliydi.¹⁸⁹ Levi kabilesine mensup Korah'ın giysisini ve *tzitzitlerinin* tamamını zenginlik ve statü göstergesi olarak *tekhelet* ile boyatması dikkat çekici bir lüks sayılmıştır. Musa bu uygulamayı reddetmiş ve dini kurallara uygun olarak sadece bir ipliğin *tekhelet* rengine olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁹⁰

Tzitzite mavi rengini veren boyanın üretimi zamanla imkansız hale gelmiş, fiyatı erişilemeyecek kadar yükselmiş ya da Romalıların Akdeniz üzerindeki hakimiyetini yitirmesiyle kaynağa ulaşmak zorlaşmıştır. Sebep ne olursa olsun, Yahudilerin M.S. 500 ile 750 yılları arasında bu mavi ipliği kullanmayı bıraktıkları anlaşılmaktadır.¹⁹¹ Boyanın nasıl elde edildiğine dair bilginin kaybolması üzerine

¹⁸⁶ Geoffrey W. Dennis, *The Encyclopedia of Jewish Myth, Magic and Mysticism*, (Woodbury, Minnesota: Llewellyn Worldwide, 2007), 165.

¹⁸⁷ Rabbi David Booth, "A thread of Blue", (Rabbinical Assembly, 2019), 2.

¹⁸⁸ Booth, "A thread of Blue", 2.

¹⁸⁹ Stethen Bailey, *Kashrut Tefillin Tzitzit: The Purpose of Symbolic Mitzvot Inspired by the Commentaries of Rabbi Samson Raphael Hirsch*. (Northvale, NJ: Jason Aronson, 2000), 138.

¹⁹⁰ Booth. "A thread of Blue", 3.

¹⁹¹ Rebecca Shulman, *The Transformation of Tallitot: How Jewish Prayer Shawls Have Changed Since Women Began Wearing Them*, (Jerusalem: Women of the Wall, 1996), 11.

günümüzde *tzitzitler* sade beyaz renk olarak kullanılsa da¹⁹² günümüzde *Tekhelet* yeniden bulmaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Örneğin Siyon Dağı'ndaki kazılarda arkeolog Shimon Gibson tarafından bulunan *Murex trunculus* kabukları, *tekhelet* renginin kökenine dair önemli arkeolojik kanıtlar sunmaktadır. Kabukların sağlam olması, onların boya üretiminde kullanılmadığını aksine ticari veya sembolik bir işlev taşıdığını göstermektedir. *Tekhelet* üretimi, dayanılmaz kokusu nedeniyle kıyı bölgelerinde yapılır ve Kudüs'e genellikle boyanmış yün olarak getirilirdi. Bu nedenle şehir merkezinde bulunan kabukların, ürünün *hillozondan* elde edildiğini kanıtlayan bir tür özgünlük göstergesi veya ticari sembol olarak kullanılmış olması muhtemeldir. Tapınak'ın mavi yün için en büyük tüketici olması, rahiplerin veya aracılarının bu ticaret zincirinde aktif rol oynadığını düşündürmektedir. Böylece söz konusu bulgular, *hillozonun tekhelet* kaynağı olduğuna dair geleneksel anlatıları desteklerken, üretim ve dağıtım süreçlerinin karmaşık bir ticaret ağına dayandığını da ortaya koymaktadır.¹⁹³

Baruch Serman, *tekheletin* kayboluşu ve modern dönemde yeniden keşfini ele alırken hillozon olarak tanımlanan *Murex trunculus*'tan elde edilen boyanın modern kimya ve biyoloji sayesinde yeniden üretilebildiğini ve Ptil Tekhelet Vakfı aracılığıyla *tzitzit* ipliklerinde yeniden kullanılmaya başlandığını vurgular. Bu süreç yalnızca bilimsel bir başarı değil, aynı zamanda Yahudi dini pratiğinde bir yenilenme olarak sunulur ve *tekheletin* yeniden üretilip kullanılmasının hem dini kurallar açısından hem de tarihsel sürekliliği yeniden kuran bir uygulama olduğunu, dolayısıyla dini emirlerin daha eksiksiz yerine getirilmesini sağladığını ileri sürer.¹⁹⁴

Tekheletin hillozon adıyla bilinen deniz canlısından elde edildiği ve bu boyanın *tzitzit* ipliklerinin renklendirilmesinde kullanıldığı yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde ortaya çıkmıştır. Modern dönemde söz konusu rengin üretim yöntemi yeniden keşfedilmiş ve *tzitzitlerin tekhelet* ile boyanması mümkün hale gelmiştir. Ancak hillozonların bulunmasının güçlüğü ve elde edilmesinin yüksek maliyetli oluşu nedeniyle günümüzde yaygın uygulama olarak *tzitzitler* beyaz bırakılmaktadır.

¹⁹² Kluge, *The Tallit*, 30.

¹⁹³ Baruch Serman- Judy Taubes Serman, *The Rarest Blue: The Remarkable Story of an Ancient Color Lost to History and Rediscovered*, (Guilford, CT: Globe Pequot Press, 2012), 68-70.

¹⁹⁴ Serman, *The Rarest Blue*, 207-214.

*Tekhelet*in anısına *tallit*in zemininde mavi çizgiler tasarlanmıştır. Bu durum hem dini geleneğin hatırlatılması hem de pratik koşulların gereklilikleriyle uyumlu bir çözüm olarak değerlendirilmektedir. Fakat gelenekler ve çevresel etkiler neticesinde 1950’den bu yana Yahudi toplulukları *tallit* üzerinde siyah, bordo gibi farklı renkler de kullanmaktadır.¹⁹⁵ Tanrı’nın emrettiği *tekhelet* yerine suni boyanın kullanımının uygun olmadığı görüşünde olan topluluk *tallit* üzerinde siyah rengi tercih etmektedir.¹⁹⁶

2.3.3. Atarah

Atarah, İbranice’de “taç” anlamına gelen ve *tallit*in boyun kısmına yerleştirilen, genellikle gümüş ya da altın işlemelerle süslenmiş dekoratif bir kumaş şerididir. Yaka şeklindeki bu bölümde *tallit* giyilirken okunan dua yazılmaktadır. *Atarah tallite* özel bir dokunuş katarak *tallit* kullanıcısının kişisel tarzını yansıtabilir. Her ne kadar doğrudan bir dini zorunluluğu bulunmasa da atarahın işlevsel ve sembolik bazı roller üstlendiği görülmektedir. Öncelikle *tallit*in iç ve dış yüzeylerinin ayırt edilmesini sağlayarak giysinin her seferinde aynı yönde ve doğru biçimde giyilmesine yardımcı olur. Ayrıca, *atarah*ın ağırlığı *tallit*in omuzda sabit kalmasına yardımcı olarak kaymasını önler.¹⁹⁷ Bunun yanı sıra, boyun bölgesinde kumaşın doğrudan ciltle temas ettiği noktada bir koruyucu katman oluşturarak yıpranmayı azaltır.¹⁹⁸ Dolayısıyla *atarah* hem pratik hem de sembolik işlevleriyle *tallit*in kullanımında önemli bir unsur olarak değerlendirilebilir.

2.4. GÜNLÜK HAYATTA TALLİTİN KULLANIMI

Yahudiliğin sembolü olan *tallit* sadece ibadet esnasında değil doğumdan ölüme kadar hayatın her alanında kullanılmaktadır. *Tallit*, şabat ve bayram günleri dahil olmak üzere haftanın her günü sabah dualarında takılmaktadır. Ayrıca *Teşa-Beav* gününde öğleden sonra yapılan dua esnasında ve *Yom Kipur*da tüm gün giyilmektedir.

¹⁹⁵ Micael Hilton, *Bar mitzvah: A History*, (London: The Jewish Publication Society, 2014), 184.

¹⁹⁶ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, 694.

¹⁹⁷ Eisenberg, *The Jpg Guide To Jewish Traditions*, 379.

¹⁹⁸ Kluge, *The Tallit*, 30.

Tallit takılmadan evvel uygulanan belli ritüeller bulunmaktadır. *Tallit* takılmadan önce açılır, *atarah* kendilerine bakacak şekilde iki elle tutularak bir beraha (dua) okunur. "*Baruh ata Ad. Eloenu meleh aolam, aşer kideşanu bemitsvotav vetsivanu leitatef betsitsit.*" Kutsal olan Tanrı'ya, emirleriyle bizi kutsayan ve *tzitzit* giymemizi emreden Tanrı'ya hamd olsun. Bu beraha okunduktan sonra *tallit* açılır *atarah* boyun çevresine denk gelecek şekilde omuzlara örtülür. *Tallitin* dört köşesinde bulunan *tzitzitler* kontrol edilerek düzeltilir. İsteyen kişiler *tzitzitleri* ellerine alarak dua edebilirler. *Tallit* dua bitene kadar omuzlarda kalır fakat bazı Yahudiler Tanrı'ya yakınlık kurmak amacıyla ayin boyunca başlarını *tallitle* örterler.¹⁹⁹

2.4.1. Mezheplere Göre Tallit Kullanımı

Yahudi mezheplerinde *tallit* kullanımı ve kadınların *tallit* giymesi, geleneklere bağlılık düzeyine göre farklılık gösterir. Ortodoks Yahudilikte sabah dualarında evli erkeklerin *Tallit Gadol* giymesi zorunludur. Bazı topluluklarda bekar erkekler de *tallit* giyebilir. Ayrıca *Tallit Katan* gün boyu gömleklerin altına giyilmelidir. Kadınların *tallit* giymesi ise genel olarak kabul edilmez, çünkü erkek ve kadınların dini alanları kesin biçimde ayrılır. Muhafazakar Yahudilikte sabah dualarında *Tallit Gadol* giyilirken *Tallit Katan* kullanımı yaygın değildir. Geleneksel kuralları korurken modern uygulamalara da açık olan bu hareket, kadınların *Tallit Gadol* giymesi konusunda özgürlük tanır. Ancak bu durum dini kurallar çerçevesinde tartışmalı bir konudur. Reformist Yahudilikte bireysel özgürlük ön plandadır. İbadet sırasında *tallit* giymek zorunlu değildir ve *Tallit Gadol* giymek kişisel tercihe bağlıdır. Günlük olarak kullanılan *Tallit Katan* yaygın değildir. Reformist Yahudilikte kadınların ibadet hayatına katılması teşvik edilir ve kadınlar erkeklerle eşit biçimde *tallit* giyebilir.²⁰⁰ Yeniden yapılanmacı Yahudilik ise Yahudiliği yalnızca bir din değil, gelişen bir uygarlık olarak görür. Bu mezhepte de *tallit* kullanımı zorunlu değildir. Kadınlar sinagog ibadetlerine katılabilir ve *tallit* giyebilir.

Sonuç olarak, Ortodoks Yahudilikte *tallit* kullanımı katı kurallara bağlıdır ve kadınlara kapalıdır. Muhafazakar Yahudilikte gelenek korunurken modern koşullara

¹⁹⁹ Kluge, *The Tallit*, 32.

²⁰⁰ Shulman, *The Transformation of Tallitot*, 2.

uyum arayışı vardır ve kadınlara *tallit* konusunda özgürlük tanınır. Reformist Yahudilikte bireysel tercih ve eşitlik ön plandadır. Yeniden yapılanmacı Yahudilikte ise *tallit* kullanımı zorunlu olmamakla birlikte kadınların katılımı desteklenir.

2.4.2. Berit Mila Esnasında Tallit Kullanımı

Hayatın her alanında Yahudi kimliğini açıkça ortaya koymak, Tanrı'nın emir ve yasaklarını hatırlamak, manevi bir önem ve kutsallık sağlaması maksadıyla doğumdan ölüme varıncaya kadar hayatın her merhalesinde *tallit* ve benzeri semboller kullanılmaktadır. Doğumdan hemen sonraki merhale olan ve *Berit mila* olarak adlandırılan sünnet töreni erkek çocuklarının doğdukları sekizinci günde yapılan ve kaynağı çok eski zamanlara dayanan bir uygulamadır. Tanrı'nın emri gereğince ilk kez Avraam tarafından uygulanan bu uygulamanın daha sonra doğan tüm Yahudi erkek çocuklarına yapılması gereklidir.²⁰¹

Berit mila töreninde dua okunduğu esnada bebeğin babası, *mohel* (sünneti yapan kişi) ve *Sadek* (bebeği tutan kişi) Tanrı'nın emirlerini hatırlamak, Tanrı ile manevi bir bağ kurmak ve takan kişilere özel bir anlam kazandırması amacıyla *tallit* örterler.²⁰² *Berit mila* töreni esnasında baba giydirilmiş olan bebeği birkaç dakika Tallite sararak bebeğin üzerine dualar okur. Bunu yapmasındaki asıl maksat bebeği Tanrı'nın sözü ve örtüsüyle sarmaktır.²⁰³

2.4.3. Bar Mitzvah Töreninde Tallit Kullanımı

Bar mitzvah, 13 yaşını tamamlamış her Yahudi erkek için düzenlenen ve bireyin dini sorumluluklarını üstlenmeye başladığını simgeleyen bir törendir. İbranice'de "Emir Oğlu" anlamına gelen *Bar Mitzvah*²⁰⁴, genç bireyin artık Tanrı'nın sözünü takip ederek üzerine düşen sorumlulukları yerine getirme bilincine eriştiğini ifade eder. Geleneksel olarak erkek çocuk için ilk *tallit* giyme deneyimi *Bar Mitzvah* töreninde gerçekleşirken, günümüzde eşitlikçi sinagoglarda bu uygulama kız

²⁰¹ Suzan Alalu, *yahudilikte kavram ve değerler* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2018), 93.

²⁰² Rabbi Yirmiyahu Ullman, "Brit Milah Ceremony", (Erişim 10 Nisan 2025).

²⁰³ Kluge, *The Tallit*, 32.

²⁰⁴ Suzan Alalu, *yahudilikte kavram ve değerler*, 85.

çocuklarına da uygulanmaktadır.²⁰⁵ *Bar mitzvah* töreni aynı zamanda bireyin Tevrat'a ilk çağrılışı haline gelmiş ebeveyn konuşmaları ve özel *tallit* sunumları ayının bir parçası olarak daha resmi bir nitelik kazanmıştır. Tören genellikle pazartesi günü düzenlenir ve kutsama bir haham tarafından yapılır. Aile üyeleri, erginliğe adım atan bireye ilk *tallitini* hediye eder ve dua okuturlar. Böylece genç bireyin dini sorumluluklarını kabul ettiği sembolik olarak ilan edilmiş olur. Tören sonrasında genç birey *tallit* ve *tefilin* ile sokakta arkadaşlarıyla birlikte yürüyerek yoksullara hediyeler dağıtır. Ayrıca sinagoga gitmeyen kadın akrabalarını ziyaret ederek onlardan sembolik hediyeler alır.²⁰⁶ *Bar Mitzvah* töreni 13 yaşını tamamlamış bireyin dini sorumluluklarını kabul ettiğini gösterir. Bu törenden sonra genç erkekler kendilerine hediye edilen *tallit* ile sinagogda yapılan dualara ve diğer ibadetlere katılabilmektedir.²⁰⁷

2.4.4. Evlilikte Tallit Kullanımı

Bebeklik ve ergenlik aşamalarını geçtikten sonra hayatın evlilik bölümünde de yine *tallitin* kullanıldığı görülmektedir. Düğün töreni sırasında direklerin üzerine *tallit* yerleştirilerek *hupa* adı verilen bir gölgelik oluşturulur. Gelin ve damat bu örtünün altına birey olarak girip Tanrı'nın birliğine yansıyan yeni bir birlik ile oradan çıkarlar. Gelin ve damat bu örtünün altına girerek Tanrı'nın kendilerini sevdiği gibi birbirlerini sevmeyi ve yaşamları boyunca kendilerine rehberlik etmesi gerekenin Tanrı'nın iradesi olduğunun farkına varırlar.²⁰⁸

2.4.5. Ölüm ve Cenazede Tallit Kullanımı

Tanrı'ya duyulan sevgi ve saygının bir göstergesi olan *tallit*, diğer yaşam döngüsü etkinliklerinde olduğu gibi ölüm anında da kullanılmaktadır. Ölen kişinin Tanrı'nın emirlerine bağlı bir hayat sürdüğünü belirtmek, huzur içinde sonsuzluğa uğurlamak ve kutsal bir şekilde defnetmek için ölen kişinin üzerine *tallit* örtülerek defnedilir.²⁰⁹ Ölen kişinin üzerine örtülen *tallit*, nesilden nesile aktarılan bir *tallit*

²⁰⁵ Hilton, *Bar mitzvah: A History*, 45.

²⁰⁶ Hilton, *Bar mitzvah: A History*, 135.

²⁰⁷ Kluge, *The Tallit*, 32.

²⁰⁸ Kluge, *The Tallit*, 33.

²⁰⁹ Kluge, *The Tallit*, 34.

olabileceği gibi kişinin özel *talliti* de olabilir. *Tallit* ölünün üzerine örtülmeden önce ölünün mitzvaları yerine getirme sorumluluğu kalmadığından *tzitzitleri* kesilir.²¹⁰

2.4.6. Tallitin Temizliği ve Saklanması

Yahudi topluluğu için büyük bir öneme sahip olan *tallit*, kullanılmadığı zamanlarda temizliği uygun şekilde yapıp özenli bir şekilde saklanmalıdır. *Tallitin* manevi ve fiziksel bütünlüğünü korumak açısından *tallitin* temizliği uygun şekilde gerçekleştirilmelidir. Hassas bir kumaşa sahip olan *tallit* hafif bir deterjanla elde yıkanmalı ağır kimyasallardan uzak tutulmalıdır. Kuru temizleme uygun görülmediği gibi makinede yıkanması gerektiğinde düşük sıcaklıkta hassas programda bir torba içerisinde yıkanmalı ve doğrudan güneş ışığında kurutulmamalıdır.²¹¹ *Tzitzitlerin* kırışmaması için düzgün bir şekilde katlanmalı ve özel bir *tallit* çantasında ya da bez kılıfında kuru ve temiz bir yerde muhafaza edilmelidir. Dindar Yahudiler yıpranan kullanılmayacak duruma gelen *tallit* ve *tzitzitleri shaimos* veya *geniza* adı verilen kutsal eşyaların saklandığı alana bırakıp daha sonra gömerler.²¹²

2.5. TALLİTİN KUTSALLIĞI

Tzitzitlerin bağlanabilmesi için kullanılan *tallitin* kullanım emri Tevrat'ta geçmektedir. Tanrı'nın emriyle kullanılan *tallit*, fiziksel bir örtüden daha fazlasıdır. Çünkü *tallit* Tanrı'yı duymayı öğretip hayatı onun emirlerine uygun olarak yaşamayı kolaylaştırmaktadır. Kişi *tallit* sarındığında aslında Tanrı'nın sözüne sarınmış olur. *Tallit* sayesinde kişi Tanrı'nın huzuruna varmayı, O'nun sevgisini deneyimlemeyi ve korkulardan uzaklaşmayı deneyimler *tallit* kişinin kendisini daha kutsal göstermesi için değil alçakgönüllülükle giyilmelidir. *Tzitzit* sembolü, sıradan bir giysiyi kutsal bir hatırlatıcıya dönüştürür. *Tallit*, hem kişinin toplumdaki özel rolünü ve statüsünü gösteren bir üniforma gibidir, hem de insanın Tanrı'ya karşı sorumluluğunu ve aşkın doğasını hatırlatan bir metafor olarak işlev görür. *Tzitzitlerin* dört köşeye takılması ise “her yön ve bölge” anlamına gelir. Bu da dört köşeli giysinin, insan kişiliğinin tüm

²¹⁰ “Tallit, Burials”, wikipedia (Erişim 10 Mart 2025).

²¹¹ Chana Weisberg, “How does one clean a soiled tallit?”, (Erişim 10 Mart 2025).

²¹² Mordechai Farkash, “Proper Disposal of Sacred Items”, (Erişim 11 Mart 2025).

yönlerine yayılan manevi sorumluluğu ve Tanrı'ya bağlılığı simgelediğini ortaya koyar.²¹³

Tallit Tanrı ile manevi bir bağ kurma aracı, Tanrı'nın sevgisini ve affediciliğini hissettiren, kişiyi koruyan, ruhsal olarak yükselten bir giysidir. Kişi *tallitin* saçaklarına tutunduğunda Tanrı'nın sözüne inandığını ve Tanrı tarafından dokunulabileceğini ve iyileşebileceğini bilmektedir.²¹⁴

2.6. TALLİTİN SEMBOLİK ANLAMI

Metafizik yorumlara göre *tzitzit*, sadece Tanrı'nın emirlerini hatırlatan iplikler değildir. Onlar aynı zamanda evrenin düzeniyle bağlantılı bir anlam taşır. Saçakların aşağıya doğru sarkması ilahi akışın yukarıdan aşağıya, dört farklı aleme doğru aktığını simgeler. Bu nedenle *tzitzit*, *talliti* giyen kişiye ilahi enerjinin ulaşmasını sağlayan bir kanal gibi düşünülebilir. Düğümler ise emirlerin gücünü, günahı bağlama ve hatta şeytani etkileri bertaraf etme işlevini simgeler. Bu nedenle bazı bilge açıklamalarda *tzitzit*, kişiyi günaha düşmekten alıkoyan doğaüstü bir koruma gücüyle ilişkilendirilmiştir. Rivayetlerde, saçakların günah işlemeye yönelen kişiyi fiziksel olarak engellediği, hatta yüzüne tokat attığı aktarılır. Ayrıca *tallit*, yalnızca ahlaki koruma değil, şifa ile de ilişkilendirilmiştir. Doğu Avrupa'daki bir toplulukta nesiller boyunca saklanan bir *tallitin* mucizevi iyileştirici güce sahip olduğuna inanıldığı anlatılır. Ciddi şekilde hasta bir çocuğun, iyileşme umuduyla bu *tallite* sarılması, *tallitin* sembolik boyutunun pratikte de kutsal bir güven ve umut kaynağı olarak yaşandığını gösterir. Bu örnekler, *tallitin* sembolizminin yalnızca ritüel bir giysi olmanın ötesine geçerek, kozmik düzen, ahlaki disiplin ve ilahi şifa ile ilişkilendirilen çok katmanlı bir anlam dünyası sunduğunu ortaya koyar.²¹⁵

Tallit, Ahit Sandığı'nın kaybolmasından sonra Yahudi yaşamında önemli bir sembol haline gelmiştir. Ahit Sandığı Tanrı'nın varlığının somut göstergesi iken onun yokluğunda *tallit*, bireyin Tanrı ile doğrudan bağ kurmasını sağlayan kişisel bir hatırlatıcıya dönüşmüş, diaspora koşullarında Yahudi kimliğinin korunmasına,

²¹³ Bailey, *Kashrut Tefillin Tzitzit*, 162-163.

²¹⁴ Kluge, *The Tallit*, 81.

²¹⁵ Dennis, *The Encyclopedia of Jewish Myth, Magic and Mysticism*, 279.

kolektif hafızanın canlı tutulmasına ve toplumsal birliğin sürdürülmesine katkıda bulunmuştur. Böylece *tallit*, yalnızca bir örtü değil, Yahudi kimliğinin bireysel ve toplumsal düzeyde sürekliliğini sağlayan güçlü bir sembol olarak işlev görmüştür.

2.7. İBADET ESNASINDA KULLANILAN DİĞER SEMBOLLER

Tallitin yanı sıra Yahudi ibadetinde merkezi rol üstlenen semboller arasında *tefilin* ve *kipa* bulunmaktadır. İbadet esnasında ve günlük yaşamda kullanılan bu semboller, Yahudi halkının Tanrı ile bağını sürdürmesinde ve Yahudi kimliğinin korumasında önemli işlevler üstlenmiş, bireysel ve toplumsal hafızayı canlı tutarak ibadetin yalnızca ritüel değil aynı zamanda kimlik inşası sürecinin bir parçası olmasını sağlamıştır.

2.7.1. Kipa

Kipa başı örtmek amacıyla kullanılan takkeye benzeyen başlığa verilen isimdir. *Kipanın* rengi ve boyutu kişisel tercihlere göre değişebilir. Geleneksel olarak dindar Yahudiler siyah ve büyük kipaları tercih ederken, sekülerleşmenin etkisiyle daha küçük ve farklı renklerde *kipalar* yaygınlaşmıştır. Milliyetçi çevrelerde el işi örgü *kipalar* görülür, hatta *kipanın* türü kişinin dünya görüşü hakkında ipuçları verebilir.²¹⁶

Kipa takmanın dini bir dayanağı bulunmamaktadır. Talmud döneminde başı örtmek bir yas işaretiyken sonraki dönemlerde başı örtmek Tanrı'ya duyulan saygının bir nişanesi sayılarak saygın kişiler tarafından kullanılmaya başlanmıştır.²¹⁷ *Kipa* takmanın temel amacı, insanın her an Tanrı'nın gözetimi altında olduğunu hatırlatmaktır. Başlangıçta bir gelenek olan bu uygulama, zamanla tüm Yahudiler arasında ortak bir pratik haline gelmiş ve dini yükümlülük olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Günümüzde dindar Yahudiler, yalnızca ibadet sırasında değil, günlük yaşamda da *kipa* takarak bu geleneği sürdürmektedir. *Kipa*, Yahudi kimliğinin ayırt edici sembolü haline gelmiş ve aynı zamanda bir saygı göstergesi olarak benimsenmiştir.²¹⁸ *Yarmulke* adıyla da bilinen bu başlık, ibadet esnasında, Kutsal

²¹⁶ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 225.

²¹⁷ M. Hadi Tezokur, *Yahudilik I*, (Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2020), 43.

²¹⁸ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 226.

Metin'ler okunurken, Tanrı'nın ismi zikredilirken veya bir büyükle karşılaşıldığında başın örtülmesi gerektiği düşüncesiyle kullanılmaktadır.²¹⁹

Ortodoks cemaatler başın sürekli örtülü olmasını isterken, muhafazakar cemaatler başın, sadece dua esnasında kapalı olması gerektiğini savunurlar. Reformcu cemaatlerde baş örtme, isteğe bağlıdır. Ortodoks Yahudiliğin Aşkenaz taraftarları için, banyo yapmak veya uyumak gibi belirli aktiviteler dışında (bazıları için gece kipa mevcut olsa da) erkekler için her zaman *kipa* giymek gerekir. Çünkü Babil ve Aşkenaz hahamlara göre sürekli başı örtmek cennet kokusunun bir işaretidir. Fakat zorunlu bir uygulama değildir.²²⁰ Reform Yahudiliğinde *kipa* takmak isteğe bağlı olarak kabul edilir ve yalnızca dini törenler, dualar ve bayramlar için kullanılabilir. Ultra Ortodoks ve Hasidik grupların üyeleri genellikle bir *kıpanın* üzerine büyük bir kürk şapka olan *shtreimel* giyerler. Diğer bir varyasyon, daha çok Orta Asya kökenli Yahudiler ve bazı Sefarad toplulukları tarafından tercih edilen *Buhari kipa* daha renkli tasarımlara sahip olabilir ve üzerinde geleneksel Buhara desenleri bulunur. Sefarad Yahudileri için tam zamanlı *kipa* takma geleneği pek yaygın değildir. *Kipa* daha çok ibadet sırasında veya dini törenlerde kullanılmaktadır. Böylece farklı Yahudi topluluklarında *kipa* kullanımı hem dini hem de kültürel kimliğin farklı biçimlerde ifade edilmesini sağlamaktadır.²²¹

2.7.2. Tefilin

Tefilin, "dua" manasına gelen "tefila"nın çoğuludur. *Tefilin*, parşömen üzerine *Tora*'dan dört ayrı bölümün²²² yazıldığı, şeritlerle birbirine bağlı iki küçük siyah deri kutudan oluşur. *Tefilin* kutularından biri, "onları alamet olarak elinin üzerine bağlayacaksın ve onlar, gözlerinin arasında alın bağı olacaklar"²²³ emri gereği başa, diğeri de sol pazu üzerine bağlanır. Eğer ibadet eden kimse solak ise sağ koluna bağlar. Kadınlar, köleler ve küçükler tefilin takmaktan muaftırlar. *Tefilin* şabat günü ve

²¹⁹ Özen, Yahudilikte İbadet, 131.

²²⁰ Ellen Frankel- Betsy Platkin Teutsch, *The Encyclopedia of Jewish Symbols*, (Philadelphia: Jewish Publication Society, 1992), 91.

²²¹ Will McDonald, "Kippah", (Erişim: 11 Haziran 2025).

²²² Çık. 13:1-10, 11-16; Tes. 6:4-9, 11:13-21.

²²³ Tes. 6:8.

bayramlar hariç, yılboyu sabah ibadetlerinde bağlanır. Karailer, sabah ibadetlerinde *tefilin* bağlamanın gerekli olmadığı görüşündedirler.²²⁴

Tefilin, kaşer hayvan derisinden hazırlanmış parşömenlere yazılan *Tora* bölümlerinin kare deri kutulara yerleştirilmesiyle oluşur. Kol için tek bölmeli, baş için dört bölmeli kutular bulunur ve üzerlerindeki düğümler Tanrı'nın "Şadday" ismine işaret eden İbranice harfleri oluşturur. Tefilin kutularının biri iki göz arasına gelecek şekilde alna bağlanır buna "Tefilin şel roş / Baş Tefilini" denir. Sol kol üzerine bağlanan tefiline "Tefilin şel Yad / Kol Tefilini" denir. Tefilin takan kişi ayakta durur. *Tefilini* eline alarak sol kolunun üst bölümünü kalbine dönük şekilde deri üzerine yerleştirir. Şeritleri bağlamaya başlamadan önce *Tefilin* takma duası okur ve deri bölüm üste gelecek şekilde bağları kolun alt bölümüne yedi kere dolar ve kalan bağları avucuna sarar. *Baş tefilini* ise kutunun alt kenarı saç köklerinin altına düşmemeli ve iki gözün tam ortasına gelecek hizada durmalıdır. *Tefilin* takma işlemi hiçbir hareket veya sözle kesilmemelidir. Herhangi bir nedenle kesintiye uğradığında *Beraha* (Emirleriyle bizi kutsayan ve Tefilin mitzvasını bize buyuran, evrenin yaratıcısı ve Hükümdarımız ulu Tanrı kutsansın.) okunur. *Tefilin*, çıplak kola ve çıplak başa bağlanmalı hiçbir giysiyle temas etmemelidir. *Tefilin* kullanımı sırasında temizliğe ve saygıya dikkat edilmelidir. Mezarlıkta veya kirli yerlerde *tefilin* takılmamalıdır.²²⁵ *Tefilini* yanlışlıkla düşüren kişi aynı gün oruç tutmak zorundadır. Bunu yapamazsa orucu sadaka vermekle telafi etmelidir. Dünyada *tefilin* takmayan kişilerin ahirette eksik uzuvlu olarak diriltileceklerine dair rivayetler aktarılmaktadır.²²⁶ *Tefilin*, *tallitten* sonra takılmalı, dua bittikten sonra da önce *tefilin* sonra *tallit* çıkarılmalıdır. Çıkarma sırasında önce *baş tefilini* sonra *kol tefilini* çıkarılır ve özel kılıflarına yerleştirilir. *Tefilin*, mantığın duygudan daha güçlü olması gerektiğini öğretir. *Tefilin*in önce ele sonra başa bağlanmasının sebebi kişinin, Tanrı'nın buyruklarını fazla sorup düşünmeden önce yerine getirip sonra anlamaya çalışması olduğu düşünülür. Kola bağlanan *tefilin* ile kol bölümleri gizlenir. Baş *tefilini* ise tamamen açıkta ve belirgindir. Bunun da simgesel anlamı şudur: "Hareketlerinizi gizleyin ama

²²⁴ Özen, Yahudilikte İbadet, 131.

²²⁵ Tezokur, *Yahudilik I*, 44-47

²²⁶ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 225.

düşünceleriniz açık olsun ki fikirleriniz çevrenizi aydınlatsın.” *Tefilin* her gün Tanrı’ya bağlılığı tazeler ve bilgelere göre düzenli olarak uygulayan kişi uzun ömre ve manevi kurtuluşa erişir.²²⁷

²²⁷ Tezokur, *Yahudilik I*, 46-48.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADIŞ DUASININ YAHUDİ YAŞAMINA ETKİSİ

Ölüm herkes için geçerli kaçınılmaz bir gerçektir. Hayatta herkes için geçerli bu gerçekliğin ölenin yakınları üzerindeki etkisi azımsanamayacak büyüklüktedir. Ölüm fiziksel hayatın sonu olarak görülse de genellikle tüm dinlerde ruhun ölümsüzlüğü, yeniden doğuş ve Tanrı'ya dönüş olarak kabul edilen kutsal bir geçiştir. Bu anlayıştan hareketle Yahudi geleneğinde de yaşamın başlangıcından sonuna kadar bireyin yerine getirmesi gereken dini sorumluluklar bulunmaktadır. Bu sorumlulukların ilki, bebeğin dünyaya gelişiyle başlar. Yahudi bir ailenin bebeği doğduğunda ailenin tanıdık ve akrabaları mutluluklar dileyerek anne ve babayı tebrik etmeye gelir. Doğan bebek erkekse Yahudi ailenin ilk önemli görevi olan *Berit mila* olarak isimlendirilen sünnet töreni için hazırlıklar yapılır. Erkek bebek sekizinci günde *mohel* tarafından sünnet ettirilir. Dualar edilir ve sonrasında ziyafet verilir. *Berit mila* cemaate katılımın ilk adımı kabul edilir.²²⁸ Çocuğun doğumunun sekizinci günü Yahudi takvimine göre belirlenir ve sekiz sayısı Tanrı ile yapılan ahdin sürekliliğini simgeler. Sağlık engeli yoksa sünnet Şabat veya bayram gününe denk gelse bile ertelenmez, ancak bebeğin sağlığı tehlikedeyse geciktirilebilir. Törende dualar okunur, çocuğa isim verilir ve şarap kutsanarak bebeğe damlatılır. Törene en az on Yahudi yetişkinin katılması önemlidir.²²⁹

Yahudilikte ilk doğan erkek çocukları tıpkı mahsulün ilk demeti gibi Tanrı'ya adanmıştır. Erkek çocuklarının doğumlarının 31. gününde ilk doğanın fidyesi anlamında *Pidyon Ha-Ben* töreni düzenlenir.²³⁰ Bu törende baba oğlunun fidyelerini vererek onu Tanrı'dan satın alır. Fidyeyi 31. günde veremeyen babanın bunu sonraki zamanlarda vermesi gerekir. Çocuğun babası *kohene* beş gümüş şekel, Türkiye'deki Yahudiler ise beş gümüş kaşık vererek ilk doğanın fidyelerini vermiş olurlar.²³¹

²²⁸ Özen, *Yahudilik'te İbadet*, 123.

²²⁹ Salih Çinpolat, "Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da Sünnetin Yeri", (Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi, (KİİFAD), 2017, Yıl II, Sayı III 110-126), 118

²³⁰ Frankel- Teutsch, *The Encyclopedia of Jewish Symbols*, 204.

²³¹ Canan Seyfeli, *Dinler Tarihi II*, (Bursa: DTA Yayıncılık, 2025), 200.

Yahudilikte erkek çocuk için 13 yaşından gün aldığında “Emir oğlu” anlamına gelen *Bar Mitzvah* töreni düzenlenir. Bu törenden sonra erkek çocuğu yetişkin birey olma yoluna girmiş olup Yahudi şeriatını uygulamakla mükelleftir. Yaptıklarından ve yapmadıklarından babası değil artık kendisi sorumludur. *Bar mitzvah* töreni düzenlenmiş kişi *tallit*, *tefilin* takıp ibadetlere katılmalıdır.²³²

Hayatın diğer önemli aşaması ise Tanrı’nın *Tora*’da bulunan emri olan evliliğdir. “Bir adam annesini ve babasını terk edecek, karısına yapışacak ve ikisi bir beden olacak”²³³ emri evliliğin hem manevi bir bağ hem de Tanrı’nın kutsamasıdır. Yahudi toplumunda evlilik sadece iki kişi arasında yapılan bir antlaşma değil Yahudilerin kalıntılarının kalkmayacağı ve devam edeceğinin müjdesidir. Tevrat’ta “Çoğalıp yeryüzünü doldurun” emri bulunmaktadır. Bu emirden dolayı evlenmeyip çocuksuz kalmak insan öldürmekle eşdeğer sayılmıştır.²³⁴ Bu nedenle Yahudi toplumunda evlenmemiş kişi ruhu henüz tamamlanmamış eksik kişi olarak görülür. Yahudi çiftlerin evlilik törenleri iki aşamalı olarak gerçekleştirilir. İlk olarak çiftin bağlılığının ilk sembolü olan günümüzde söz ve nişan törenlerine denk düşen *Kiduşin* töreni düzenlenir. Ardından damat tarafının hazırladığı *hupa* adı verilen bir örtünün altında *nisuin* adı verilen törenle çiftin evlilik töreni düzenlenir.²³⁵

Bu aşamaların her biri, Tanrı’nın hatırlanması ve O’na bağlılığın sürdürülmesi için bir vesile olarak değerlendirilmektedir. Ölüm anı ise bu zincirin son halkası olarak kabul edilmektedir. Yaşamın sonunda Tanrı’nın huzuruna çıkılması, O’nun istediği buluşmaya varılmasıyla anlam kazanmaktadır. Böylece doğumdan ölüme kadar geçen tüm süreçlerin, insanın Tanrı’yı unutmaması ve O’nunla sürekli bir bağ içinde kalması için düzenlenmiş kutsal adımlar olduğu savunulmaktadır.

3.1. YAHUDİLİKTE ÖLÜM VE ÖLÜM SONRASI GELENEKLER

Hayat doğumla başlayıp insanın gelişim süreçleriyle şekillenen bir yolculuktur. Hayatın içindeki her aşama bireyin Tanrı’ya ve topluma olan bağlılığını pekiştirirken

²³² Alalu, *Yahudilikte kavram ve değerler*, 89.

²³³ Yar. 2:24.

²³⁴ Örs, *Musa ve Yahudilik*, 312.

²³⁵ Suzan Alalu, *Yahudilikte kavram ve değerler*, 112.

yaşamın son noktası olan ölüm, bu sürecin kaçınılmaz bir gerçeği olarak kabul edilir. Ölüm fiziksel bir son değil ruhun yeni bir aşamaya geçişi olarak kabul edilir. Yahudi inancında ölüm, bireyin dünyadaki görevlerini tamamlayıp Tanrı'nın huzuruna vardığı kutsal bir an olarak kabul edilir. Yahudiliğin erken dönemlerinde ölüm, telafisi mümkün olmayan bir son olarak görülmüş ve insanın geride bıraktığı ruhun, *Şeol* adı verilen kasvetli bir yerde yaşamını sürdürdüğüne inanılmıştır. Bu durum herkes için ortak bir kader sayıldığından, o dönemde ölümden sonra yargılanma fikrine rastlanmaz. Ancak M.Ö. 2. yüzyılın sonlarına doğru bazı çevrelerde ölümlerin dirileceği ve yargılanacağı inancı ortaya çıkmış, M.S. 70'ten sonra ise bu düşünce iman esası haline gelmiştir. Nitekim Yahudi bilgini Musa b. Meymun'un belirlediği iman esasları arasında da bu inanç yer alır. Yahudilikte ölüm sonrası hayat anlayışı, bireysel kaderden çok İsrail halkının kurtuluşu ve Yahudi olmayanların cezalandırılması üzerine yoğunlaşmış, vahiy ile ilişkilendirilmiştir. Yahudi doktrinine göre diriliş bedensel olacaktır. Bu eskatolojik düşünce aynı zamanda Mesih'in gelişiyle mevcut düzenin değişeceği inancını da beslemiştir. Eski Ahit'te *Şeol*, ölümlerin unutulmuş şekilde uyudukları yeraltı olarak tanımlanmış, zamanla ise ceza yeri anlamı kazanmıştır.²³⁶

Yahudi inancına göre yaşam Tanrı'nın kişiye verdiği en büyük armağandır. İnsanlar bu armağanın kıymetini bilmeli ve karşılaştıkları her türlü sıkıntıda yine Tanrı'ya sığınmalıdır. Çünkü Tanrı tüm Yahudilere sürekli değer vermiş onların da Tanrı'yı sevmelerini istemiştir. Tanrı'nın vermiş olduğu bu armağanı geri alacak da ancak Tanrı'dır. Bundan dolayı intihar etmek veya öldürmek büyük günahlardandır. Kişi hasta veya çok acı çekiyor olsa dahi kendi yaşamına son verme hakkına sahip değildir.²³⁷ Bir Yahudi tüm mitzvahları büyük bir özen ve hassasiyetle yerine getirmeye çalışmalı, her mitzvah yapılırken Tanrı hatırlanmalı O'nun için yapılmalıdır. Çünkü insana hayat veren Tanrı'dır.

Yahudiliğin ölüme bakışını belirleyen en temel durum Adem'in yasaklanmış olan iyilik ve kötülüğü bilme ağacından yemesi sonucu cennetten kovulup ölümlü ve

²³⁶ Ahmet Güç, "Yahudilik'te Defin ve Sonrasına Ait Gelenekler", Uludağ Üniversitesi 10/1 (2001), 64.

²³⁷ Necati Sümer, *Dinlerin İntihar Olgusuna Bakışı*, (Ankara Üniversitesi: Doktora Tezi, 2015), 51.

sonlu bir hayata mecbur bırakılmasıdır.²³⁸ İlk insan olan Adem'in işlemiş olduğu bu günah ölümlerin nedenini belirleyen bir unsur olarak kabul edilmiştir.

Her toplumda olduğu gibi Yahudi toplumunda da ölüm esnasında ve ölüm sonrasında geride kalanların yapması gerekenler bulunmaktadır. Ölmek üzere olan bir kişiye yakınları ve sevdikleri son anlarında destek olmalı, gereksiz konuşmalardan kaçınmalıdır. Hastayı ziyaret etmek bir mitzvahdır. Eğer kişi çok hasta ise onu yüreklendirmeli, son duasını etmesi ve günah itirafında bulunup, Şema duası okunması sağlanmalıdır. Hasta kendisi söyleyemiyorsa orda bulunanlar söylemeli hasta ya da ölüm döşğinde olan kişinin de bunu tekrar etmesi sağlanmalıdır. Mümkünse bu esnada bir din görevlisi hazır bulundurulmalıdır.²³⁹ Yahudilikte ölüm, kişinin emir ve yasaklardan kurtulması olarak görülür. Ölüm döşğinde olanlardan tövbe etmeleri ve Şema duasını okumaları beklenir. Ölüm gerçekleştiğinde yakınlar, Yaratılış 37:34'te "Yakup üzüntüden üstünü başını yırttı beline çul sardı, oğlu için uzun süre yas tuttu" sözlerine atıfla elbiselerini yırtarak acılarını ifade ederler. Cenaze hizmetleri, "kutsal topluluk" anlamına gelen *Hevra Kadişa* adlı özel cemaatlerce yürütülür ve bu görev Tekvin 47:28-30'daki Yakup-Yusuf anlatısına dayandırılarak kutsal bir sorumluluk kabul edilir. Yahudiler Şabat, bayram ve gece vakti defin yapmaz diğer zamanlarda ise ölünün en kısa sürede gömülmesi esastır. Cenaze öncesinde Mezmurlar'dan pasajlar okunur, ölü hemcinsleri tarafından yıkanır ve kefenlenir. Bu süreçte beden önce bütün kirlerden, kandan makyajdan temizlenir. Buna *rehitso* denir. Ardından beden parça parça üç kova ılık suyla yıkanır buna *tohara* denir. Beden yıkandıktan sonra erkekler için on, kadınlar için on iki parçadan oluşan *tahrihim* olarak adlandırılan beyaz kefen giydirilir. Ölenlerin üzerine ayrıca *tallit* de örtülür. İsrail dışında ölenlerin üzerine kutsal toprak konur. Bir haftalık bile olsa ölen çocuklar yıkanır fakat kefen yerine çarşafa sarılırlar. Sekiz günlük olmadan ölen erkek çocuklar ise gömülmeden önce sünnet edilip isimlendirilir.²⁴⁰

²³⁸ Yar. 2:15-17.

²³⁹ Mustafa Güre, *Dinlerde Geçiş Dönemleriyle İlgili İnanç ve Uygulamalar* (Ankara Üniversitesi: Yüksek Lisans Tezi, 2015).

²⁴⁰ Meral Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik, 262-263.

Ölüyü defnederken tabut zorunlu değildir. İbn Meymun tabutla gömülmeyi savunsa da Kabalacılar ve Ortodoks Yahudiler kefenle gömmeyi tercih etmişlerdir. Yahudi hukukuna göre mumyalama yasaktır. Yakup'un mumyalanması özel bir durum olarak görülür. Ceset yakmak da yasaktır, ancak Reformist Yahudiler arasında bu uygulama yaygınlaşmaktadır. Yahudiler genellikle Kudüs'e dönük gömülür. En kutsal mezarlık Zeytin Dağı'ndaki mezarlıktır. Çünkü Mesih'in gelişinde ilk dirileceklerin orada yatanlar olduğuna inanılır. Mezar taşlarına insan sureti veya heykel yapılması yasaktır. İntihar edenlerin mezarları geçmişte mezarlığın kenarına veya dışına konulurken günümüzde daha esnek uygulamalar vardır. Yahudilerin Yahudi mezarlığına gömülmeleri esastır. Zorunlu hallerde ayrı mesafe bırakılarak başka mezarlıklara da defnedilebilir. Mezarlığa taş koyma geleneği Orta Çağ'da başlamış, dini kökeni olmamakla birlikte ziyaretin işareti veya kalıcılık sembolü olarak yorumlanmıştır. Defin sonrası ölen için değil, Tanrı'ya övgü ve teslimiyet için *Kadiş Duası* okunur. Yakınlar bir yıl boyunca bu duayı tekrarlar. Cenaze törenlerinde kadınların katılımı sınırlı tutulmuş, Mezmurlar'dan pasajlar okumak ve mezarlıktan çıkarken ellerin yıkanması adet olmuştur. Kohenlerin Sayılar 19:11 de geçen "Herhangi bir insan ölüsüne dokunan kişi yedi gün kirli sayılacaktır." İfadesine dayanarak Yahudi mezarlıklarına girmeleri ve cesede dokunmaları yasaklanmıştır. Bu nedenle kohenler cenaze hizmetlerine katılmazlar, ölüm döşeğindeki evlere girmezler ve bundan dolayı sinagog avlularına mezar yapılmaz. Böylece Yahudi ölüm ve defin ritüelleri hem kutsal metinlere hem de cemaat düzenine dayalı ayrıntılı bir dini sistem olarak şekillenmiştir.²⁴¹

3.2. KADIŞ VE KADIŞ DUASI

Kadiş kelimesi, Aramice *qaddish* (kutsal) kökünden gelir ve İbranice *qadosh* ile aynı köktendir. Yahudilikte Tanrı'ya övgü ve tazim amacıyla okunan en önemli dualardan biridir. Dua, ismini metnindeki *veyithqaddash* (ve kutsallaştırılsın) ifadesinden alır. *Kadiş*, İbranice'ye yakın olan Aramice dilinde yazılmıştır. Haggadah literatüründe²⁴² bu dua olağanüstü bir öneme sahip olarak değerlendirilir. Öyle ki, Tanrı'yı sürekli övgüyle yücelten meleklerin dahi içeriğini kavrayabilseler

²⁴¹ Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, 264-265.

²⁴² Yahudi sözlü geleneğinin ve dini metinlerinin anlatı kısmı.

kıskanacakları ileri sürülmektedir. Ancak Aramiceyi bilmedikleri için bu ayrıcalığa erişemedikleri belirtilir. Başlangıçta bireysel bir dua olan *Kadiş*, erken hahamlık dönemlerinde Tanrı'nın yüceliğini sorgusuz sualsiz teyit eden, umut ve inanç mesajı taşıyan kısa bir meditasyon olarak ortaya çıkmış, zamanla ayinin resmi bir unsuru olmuş ve Tapınağın yıkılmasından sonra sinagog düzeni içinde toplu dua haline gelmiştir. Daniel Kitabı'nda günde üç vakit dua eden ilk kişi olarak Daniel anılır. Günlük duaların kökeni Yahudi halkının üç büyük atası olan İbrahim, İshak ve Yakup'a dayandırılır. Bu üç ata Yahudi ulusunun manevi temellerini kurmuş ve duaların düzenlenmesinde örnek kabul edilmiştir. Günlük üç vakit dua zorunluluğu, Tapınak'ta sabah ve akşam sunulan toplu kurbanların ve gündüz yapılan özel kurbanların yerini almasıyla açıklanır. Böylece *Kadiş* hem cemaatin birlik içinde Tanrı'yı yüceltmesini sağlayan hem de Yahudi kimliğinin ve ataların mirasının günlük yaşamda canlı tutulduğu bir dua olarak öne çıkar. Duanın en önemli yönü ise cemaatin verdiği toplu yanıt olan *Yehei sh'mei rabbah mevorach* (Yüce Adı sonsuza dek kutsansın) kısmıdır. Bu yanıtın gücü, *Talmud*'da Tanrı'nın başını sallayarak "Evinde övülen Kral ne mutlu" sözleriyle tasvir edilmiştir. Duanın bu bölümü büyük bir değer taşır ve kişinin günahlarının affına, gelecek dünyaya layık görülmesine işaret eder. Böylece *Kadiş* hem Tanrı'nın adını yüceltme hem de cemaatin ortak katılımıyla kutsallığı pekiştirme işlevi görür.²⁴³

Kadiş Duası, Orta Çağ'dan itibaren Yahudilere yönelik zulümlerle birlikte bir yas duası olarak topluluk için metinsel bir yanıt haline gelmiştir. Haçlı Seferleri ve sürgünler sırasında ağıt ve tövbe dualarıyla birleşerek ölümler için dua olarak kabul edilmiştir. Cenazelerde ve yas dönemlerinde okunmasıyla ölümlerin ruhunun yüceltildiğine inanılır, ancak metinde doğrudan ölümden söz edilmez. Buna rağmen cenazelerde merkezi bir yer tutar. *Şiva*, *şeloşim* ve *yahrzeit* gibi yas gelenekleriyle bağlantılıdır. *Kadiş*'in mutlaka topluluk içinde okunması, cemaatin birlik ve dayanışmasını gösterir. Cenazeye katılmak ve ölenin anısını yaşatmak karşılık beklenmeden yapılan bir iyilik olarak görülür. Yahudi toplumunun üç temel direği vardır: *Sinagog* (toplulu ibadet ve tartışma yeri), *Beyt Hamidrash* (Tevrat'ın incelendiği

²⁴³ Leon H. Charney- Saul Mayzlish, *The Mystery of The Kaddish: The Powerful Story of Judaism's Most Moving Prayer*, (London: JR Books, 2008), 3-4.

eğitim yeri) ve *Beyt Hadin* (toplumsal yasaların belirlendiği adalet kurumu). Bu kurumlarda *Kadiş*'in sürekli okunması hem ölümlerin anısını canlı tutar hem de yaşayanlara destek sağlar.²⁴⁴

Kadiş, Tanrı'yı ve O'nun yüceliğini övmeyi ve Tanrı'nın egemenliğinin günlük yaşamda ortaya çıkacağı insanlığın nihai kurtuluşuna olan özlemin bir ifadesini içerir.²⁴⁵ Ayrıca tüm ritüellerde cenazelerde, gömüden sonraki hafta içinde, mezar taşının dikilişinde ve ölen kişinin ölüm yıl dönümünde de anma duaları söylenir. Genellikle bu tür dualar, ölenin ruhu için Tanrı'nın merhametli davranmasını diler ve hayatta kalanların içten dualarının vefat edene katkısı olacağı umulur. *Kadiş*, Yahudi ayinlerinde en güçlü duyguyu uyandıran ve en fazla saygı gören dualardan biridir. Genellikle ölümler için bir dua olarak düşünülse de aslında Tanrı'nın adını kutsallaştırmayı ve O'nun krallığının yeryüzünde hızla kurulmasını arzulayan bir duadır. Cenazelerde ve yas dönemlerinde okunması, yaşayanların Tanrı'ya bağlılığını sürdürmesini ve ölenin anısını kutsal bir bağlamda yaşatmasını sağlar. Açılış sözleri Hezekiel 38:23'ten esinlenmiş olup Tanrı'nın tüm uluslar önünde yüceltilmesini vurgular. Tarih boyunca Yahudiler için Tanrı'nın adını kutsallaştırmak, baskı dönemlerinde şehitlik yoluyla, daha sakin zamanlarda ise yaşam tarzıyla ve Tevrat'a bağlılıkla ifade edilmiştir. Dua, bireysel değil toplu bir ibadet olarak kabul edilir ve minyan yani en az on kişilik erkek cemaat olmadan okunmaz. Ayrıca *Kadiş*, Tanrı'nın resmi isimleri yerine halk arasında kullanılan isimlerini içerir.²⁴⁶

Kadiş Duası, Yahudilikte hem inanç beyanı hem de toplu bir teselli aracıdır. Aramice yazıldığı için halkın anlayabileceği bir dille ifade edilmiştir. Dua, kelimelerden çok seslerin ve tekrarların gücüyle bir meditasyon gibi etki eder. Özünde işitsel bir deneyimdir. Topluluk içinde okunması, yas tutan kişiye yalnız olmadığını hissettirir. *Kadiş*, Tanrı'nın yüceliğini kabul etmeyi ve ölümün bile O'nun yaratımının bir parçası olduğunu hatırlatarak acı karşısında bile Tanrı'ya güvenmeyi öğretir. Yas tutan kişi cemaatin verdiği "Amin" yanıtıyla güç bulur. Bu yönüyle dua sadece

²⁴⁴ Charney-Mayzlish, *The Mystery of The Kaddish*, 168-171.

²⁴⁵ Dovid Zaklikowski, "What Are the Different Kaddish Prayers?", *Prays Worthy*, (Erişim 4 Haziran 2025).

²⁴⁶ Donin, *To Pray As a Jew*, 216-218.

teslimiyet değil, birliğin, umudun ve barışın dileğidir. Dolayısıyla sevilen birinin anısına *Kadiş* okumak, öfke ve suçluluk yerine affetmeyi ve huzuru getirir. Yahudi geleneğinde ölüm sonrası hayata odaklanmak yerine, ölenlere saygı göstermek ve yaşayanları teselli etmek ön plandadır. *Kadiş* böylece hem Tanrı'ya bağlılığı hem de toplumsal dayanışmayı ifade eden bir dua haline gelir.²⁴⁷

Kadiş genellikle sinagogda, sabah ve akşam ibadetlerinde, şabatta, oruç günlerinde ve bayramlarda okunur. Ayin içinde sık sık tekrar edilir ve bazen bir ayinde on üç defaya kadar söylenebilir. Ancak cemaat olmadan okunmaz. *Kadiş* 'i, yakınlarını kaybeden kişiler okur. Ebeveyn, kardeş, çocuk veya eşini kaybedenler cenazeden başlayarak otuz gün boyunca her gün *Kadiş* okur. Bir ebeveyn öldüğünde ise çocukları on bir ay boyunca *Kadiş* okumalıdır. *Talmud*'a göre gerçekten kötü olanların ruhları ölümden sonra tam bir yıl boyunca cehennemde cezalandırılır. Eğer bir kişi için tam bir yıl boyunca *Kadiş* okunursa, bu onun ruhunun ancak bir yıl sonunda özgürleştiği, yani kötü biri olduğu için tam cezasını çektiği şeklinde yorumlanabilir. Bu imayı önlemek için Yahudi geleneğinde ebeveynin arkasından on bir ay boyunca *Kadiş* okunur. Böylece hem ölenin ruhuna destek olunur hem de onun kötü biri olduğu düşüncesi doğmaz.²⁴⁸

Kadiş'in beş farklı versiyonu vardır, hepsi “Tanrı'nın yüceliği yüceltilmiş ve kutsal kılınmıştır” anlamına gelen sözleriyle başlar. Cenazelerde okunan özel versiyon ise mezar kapatıldıktan sonra söylenir ve Tanrı'nın adını kutsamanın yanı sıra Kudüs'te Tapınağın yeniden kurulması ve ölülerin dirilmesi için dua eder.²⁴⁹

Kadiş Duası 'nın Yahudi geleneğinde farklı türleri vardır ve her biri ayrı bir işlev taşır. *Yash Kadiş* (*Kadiş Yatom*) en bilinen türdür. Yakınlarını kaybedenler tarafından ölenin ruhunu yüceltmek için okunur. *Tam Kadiş* (*Kadiş Şalem*) dua ayinlerinin sonunda Tanrı'nın yüceliğini ve barış isteğini dile getirir, *Yarım Kadiş* (*Chatzi Kadiş*) ise dua bölümlerini birbirinden ayırmak için kullanılır. *Rabbani Kadiş* (*Kadiş de-Rabbanan*) dini metinler okunduktan sonra bilgelere ve öğretmenlere saygı

²⁴⁷ Anita Diamant, *Saying Kaddish: How to Comfort the Dying, Bury the Dead, and Mourn as a Jew*, (New York: Schocken Books, 1998), 26-32.

²⁴⁸ Dennis, *The Encyclopedia of Jewish Myth, Magic and Mysticism*, 396.

²⁴⁹ Diamant, *Saying Kaddish*, 34-36.

amacıyla söylenir. Ayrıca *Büyük Kadiş (Kadiş ha-Gadol)* daha uzun bir versiyon olup özel günlerde ve bayramlarda okunur. Bu çeşitlerin ortak noktası, Tanrı'nın adını yüceltmek ve cemaat içinde birlik duygusunu pekiştirmektir. Böylece *Kadiş* hem ibadet düzeninin hem de yas geleneğinin temel bir unsuru haline gelir. *Yarım Kadiş*, tüm *Kadiş Duası'nın* yalnız ilk iki başlıca bölümünü içerir ve tefilanın bazı bölümlerinde, *Tora'nın* ilgili haftalık peraşasının sonunda Maftir bölümü okunmadan öncesinde dahil olmak üzere okunur. *Tam Kadiş*, sessizce okunan *Amida'nın* tefilayı yöneten kişi tarafından tekrarlanmasının ardından ve sabah tefilasında başka bir vesilede söylenir. *Kadiş de-Rabbanan* tüm *Kadiş'i* içerdiği gibi, ilk iki normal paragraftan sonra şu ek paragrafı içerir: "Yisrael için, öğretmenlerimiz ve öğrencileri için ve *Tora* öğrenen herkes için burada ve her yerde dua ederiz. Onlara semadaki Babalarından bolca sulh, sevgi dolu şefkat; kadınlar bolca destek ve man evi kurtuluş ihsan olunsun." Bu çeşit *Kadiş*, dinin etüt edildiği derslerden sonra ve sinagogda rabinik metinlerin okunmasından sonra da okunur. *Yashların Kadişi*, bütün *Kadiş'in*, üçüncü paragrafı hariç olmak kaydıyla, okunmasından ibarettir. *Yashların Kadişi*, yaşlılar tarafından ebeveynlerinin ve yakın akrabalarının mezarlarının başında ve ayrıca Minyan eşliğinde günün üç tefilasında bir ebeveynin veya yakın bir akrabanın ölümünü takip eden 11 ay boyunca ve ölümün her yıldönümünde ayakta iken Kudüs'e doğru durarak söylenir. *Yashların Kadişi* şu şekildedir: "Tanrı'nın yüce adı, kendi isteği doğrultusunda yarattığı dünyanın her yerinde yüceltilsin ve kutsal kılınsın. O, krallığını sizin yaşamınızda, sizin günlerinizde ve tüm İsrail halkının yaşamı boyunca hızla ve en kısa sürede kursun ve "Amin" deyin. Onun yüce ismi sonsuza dek ve sonsuza kadar kutlu olsun. Kutsal Olan'ın adı mübarek ve övülmüş, yüceltilmiş ve yüceltilmiş, övülmüş ve onurlandırılmış, tapılmış ve övülmüş olsun, dünyada söylenen tüm kutsamaların, ilahilerin, övgülerin ve tesellilerin ötesinde olsun ve deyin ki, Amin. Gökten bol esenlik ve yaşam olsun hem bize hem de bütün İsrail'e ve deyin ki, Amin. Göksel yüksekliklerinde barış yaratan, bizim ve bütün İsrail için barış yaratsın ve deyin ki, Amin. Ansızın gelen dehşetten, kötülerini vuran fırtınadan korkma. Planını kur, başarısızlığa uğrayacak; planını yap, başarılı olmayacak! Çünkü Tanrı bizimledir. Yaşlılığına kadar ben hep aynı kalacağım; saçların ağardığında bile seni destekleyeceğim, seni ben yarattım, seni ben taşıyacağım; seni destekleyeceğim ve

kurtaracağım.”²⁵⁰ *Yashların Kadiş*i, ölümden ya da yas tutmaktan doğrudan söz etmese de Tanrı’nın yüceliğini ve adını kutsamayı merkeze alır. Bu nedenle yas sürecinde okunmasının amacı, kaybın acısını dile getirmekten çok, Tanrı’ya bağlılığı ve inancı yeniden teyit etmektir. Yaslı kişi, *Kadiş*’i okuyarak hem topluluk içinde manevi dayanışma bulur hem de ölenin ruhunun yüceltilmesine katkıda bulunduğuna inanılır. Yahudiler için *Kadiş*’in genel önemi, bireysel acıyı Tanrı’nın büyüklüğünü ilan eden bir ibadete dönüştürmesinde yatar. *Kadiş Duası* sayesinde kişisel kayıp, toplulukla birlikte Tanrı’ya yönelişin bir parçası haline gelir. Bu yöneliş, Yahudi geleneğinde ölüm sonrası dönemi şekillendiren yas uygulamalarının merkezinde yer alır ve özellikle *Kadiş Duası*, bu uygulamaların en belirgin kısmı olarak öne çıkar.

3.3. YAS UYGULAMALARI

Yas uygulamaları veya *aveilut* olarak bilinen Yahudi yas ritüelleri, birkaç aşamayı içeren yapılandırılmış bir süreci izler: Aninut, şiva, şeloşim ve yahrzeit. Bu dönemlerde yas tutanlar, *Kadiş Duasını* söylemek, evlerinde ziyaretçi kabul etmek ve ölenleri onurlandırmak için neşeli faaliyetlerden kaçınmak gibi belirli gelenekleri gözlemlerler. Bu ritüelleri anlamak, yalnızca Yahudi kültüründe topluluğun ve geleneğin önemini vurgulamakla kalmaz, aynı zamanda kederin işlenmesi için şefkatli bir çerçeve sağlar. Yahudi geleneğinde bir kişi, yedi en yakın akrabasından birini kaybettiğinde *avel* yani “yaslı” kabul edilir. Bu akrabalar; baba, anne, oğul, kız, erkek kardeş, kız kardeş (ister anne ister baba tarafından olsun) ve eştir. Bu kayıp, kişiyi özel bir yas sürecine dahil eder. Yas sırasında aşırı ağlamak doğru bulunmaz, çünkü hem bedene zarar verdiği düşünülür hem de ölçülü bir keder tavsiye edilir. İlk üç gün yoğun bir şekilde ağlamak ve acıyı dışa vurmak uygundur. Yedinci güne kadar yas devam eder ve bu süre boyunca kişi günlük yaşamında kısıtlamalara uyar. Otuzuncu güne kadar ise tıraş olmak, yıkanmak gibi kişisel bakım sayılan davranışlardan uzak durulur.²⁵¹ Bu düzenlemeler hem ölen kişiye saygı göstergesidir hem de yaşayanların kaybı kabullenme sürecini destekler. Böylece yas hem bireysel bir duygu ifadesi hem de toplumsal bir disiplin olarak şekillenir.

²⁵⁰ Philip Birnbaum, *The Daily Prayer Book*, (New York: Hebrew Publishing Company, 1949). 138.

²⁵¹ Rabi Nisim Behar, *El Gid Para El Pratikante* (İstanbul: Gözlem Yayıncılık, 2009), 390.

Yahudilik, yas sürecini sadece dini bir görev olarak değil, aynı zamanda insanın psikolojik ihtiyaçlarına cevap veren bir düzen olarak görür. İki bin yılı aşkın süredir geliştirilen bu uygulamalar, keder, inkar, suçluluk gibi duygulara karşılık verir ve onları belirli ritüellerle yönlendirir. Yas programı, aşamalı ve düzenli bir şekilde ilerler. Böylece hem ölümün gerçekliğini kabul etmeyi sağlar hem de yas tutan kişiye topluluk desteği sunar. Bu süreç, kişinin duygularını tam olarak ifade etmesine, suçlulukla baş etmesine ve yeniden hayata uyum sağlamasına yardımcı olur. Yahudi inancı, sevinçte olduğu gibi kederde de rehberlik eder. Yas uygulamaları kayıp yaşayan kişiye hem teselli hem de geleceğe dair umut ve ilham kazandırır.²⁵²

3.3.1. Aninut

Aninut Yahudi geleneğinde, bir kişinin yakın akrabasının ölümü ile cenaze töreni arasındaki döneme verilen isimdir. Bu dönemde yas tutan kişi *onen* olarak adlandırılır. *Onen*, büyük bir üzüntü içinde olduğu için bazı dini görevlerden muaf tutulur. Örneğin, günlük duaları (Şema duası) söylemek ve dini giysileri (Tallit, tefilin) kullanmak zorunda değildir. Bunun nedeni, kişinin cenaze işleriyle ilgilenmesi ve yoğun kederi nedeniyle bu görevleri yerine getiremeyecek durumda olmasıdır. *Onen*, cenazenin yanında yemek yiyemez, et ve şarap tüketemez, yemeklerden sonra şükür duası edemez, bayram veya eğlenceye katılamaz. Ayrıca süslenmek, yıkanmak, saç kesmek gibi davranışlardan uzak durur. *Onenin* iş yapması yasaktır ve Tevrat çalışması bile bu dönemde uygun görülmez. Ancak ölüm Şabat günü gerçekleşirse, şabatın kutsallığı nedeniyle *onen* normal dini görevlerini yerine getirmekle yükümlüdür. O gün et ve şarap tüketmesine de izin verilir. *Aninut*, cenaze töreniyle sona erer ve ardından resmi yas dönemi başlar. Bu dönemde kişi, ölümün şokuyla sarsılmış, günlük hayatın düzeninden kopmuş ve derin bir keder içinde kabul edilir. Bu yüzden cenaze töreni öncesinde yaşlı kişiyi teselli etmeye çalışmak doğru bulunmaz. Çünkü bazı Yahudi öğretilerine göre ölüsü önünde yatan teselli edilmez. Cenazeyi ziyaret etme ve bedeni görme de Yahudi uygulamalarına uygun değildir.²⁵³

²⁵² Gary S. Gerson, "The Psychology of Grief and Mourning in Judaism". New York, Springer, Oct., 16/4 (1977), 273.

²⁵³ Eisenberg, *The Jpg Guide To Jewish Traditions*, 93-94.

Aninut aynı zamanda *onen* için bir geçiş ayini olarak görülür. Yani bu dönem, kişinin ruhsal ve toplumsal olarak bir eşikten geçtiği özel bir zaman dilimi olarak görülür. Bu süreç üç aşamada yaşanır. İlk olarak kişi yakınına kaybettiğinde kendi eski benliğinin bir kısmını da kaybetmiş olur, bu sembolik bir ölüm gibidir. Ardından ne tamamen yaşamın içinde ne de ölümle barışık olunan bir ara dönem gelir, kişi adeta askıda kalır. Son olarak cenaze töreniyle birlikte resmi yas başlar ve bu, kaybı kabullenip yeni bir düzen kurarak hayata yeniden bağlanmayı simgeler.²⁵⁴ Böylece *Aninut*, sadece dini görevlerden muafiyet değil, aynı zamanda insanın ölüm karşısında yaşadığı ruhsal dönüşümü simgeleyen bir geçiş sürecidir.

3.3.2. Şiva

Şiva, İbranice yedi anlamına gelen “şeva” kelimesinden türetilmiş olup cenaze töreninden hemen sonra başlayan ve yedi gün süren yoğun yas dönemini ifade etmektedir. *Aninutun* ardından, yas tutanların ölen kişiyi anmak için yedi gün ayırdığı *şiva* gelir. *Şiva* boyunca, bireylere kayıplarına odaklanmak için rutinlerinden bir mola vermeleri talimatı verilir. Bu yedi gün boyunca yas tutanların tıraş olması, yıkanması, işe gitmesi, Tevrat okuması (yasla ilgili bölümler hariç), selamlaşması, saç kestirmesi, çamaşır yıkaması veya yeni yıkanmış giysiler giymesi yasaktır. Amaç, kaybın gerçekliğini kabul etmek ve duyguların tam olarak ifade edilmesine alan açmaktır. Yas tutanlar deri ayakkabı giymezler ve alçak taburelere, kutulara veya yere otururlar.²⁵⁵ “Şiva oturması” ifadesi, yere yakın oturma geleneğinden gelir ve sembolik olarak durmayı, yavaşlamayı ve içe dönmeyi anlatır. *Şiva*, pasif bir bekleyiş değil hatırlama, ağlama, ölen kişinin anılarını anlatma ve bunu yakınlarla paylaşmak gibi aktif bir duygusal sürecin yaşanmasıdır. İlk üç gün kederin en yoğun hissedildiği zamanlardır. Sonraki günlerde ise yavaş yavaş geleceğe bakma ve hayatla yeniden bağ kurma süreci başlar. Bu düzen hem bireyin duygularını düzenlemesine hem de topluluk desteğiyle yalnızlık hissini azaltmasına yardımcı olur. *Şiva* aynı zamanda bir toplumsal dayanışma pratiğidir. Aile üyeleri, dostlar ve komşular gün boyunca yaslı kişiyi ziyaret eder, yanında olur, sessizce destek verir. Bu ziyaretler, kederin yükünü paylaşır ve yas

²⁵⁴ Rabbi Joseph B. Soloveitchik, “End of Life”, (Erişim 7 Mayıs 2025).

²⁵⁵ George Robinson, *Essential Judaism: A Complete Guide to Beliefs, Customs, and Rituals*, (New York: Pocket Books, 2000), 188.

tutan kişiye yalnız olmadığını hatırlatır. *Şivanın* en önemli yönlerinden biri ölen kişinin anısını canlı tutmaktır. İlk günlerde anlatılar son hastalık ve cenaze çevresinde yoğunlaşırken, ilerleyen günlerde daha sağlıklı ve sevgi dolu anılara yönelinir. Fotoğraflar, albümler ve anekdotlar aracılığıyla hatıralar tekrar tekrar dile getirilir. Böylece hem bireysel hem de kolektif hafıza güçlenir. *Şiva*, sadece bir yas dönemi değil, aynı zamanda bir geçiş ve iyileşme sürecidir. Kişisel acıyı toplulukla paylaşarak hafifletir, ölen kişinin hatırasını canlı tutar ve yaşlı kişiyi yeniden hayata bağlamayı amaçlar.²⁵⁶

Şiva döneminde Yahudi yas geleneğinin en önemli unsurlarından biri *Kadiş Duası*'dır. Yas tutanlar, ölenin anısını yaşatmak için her gün *Kadiş* okumakla yükümlüdür. Ancak bu dua yalnızca on yetişkin Yahudiden oluşan bir *minyan* ile okunabildiğinden ve yas tutanların evlerinden çıkmaları uygun görülmediğinden, sinagog adeta yas tutanın evine taşınır. Böylece topluluk, yaşlı kişiyi yalnız bırakmaz ve dua aracılığıyla hem bireysel hem de kolektif bir destek sunar. *Şiva minyanı*, sabah ve akşam düzenlenen hafta içi dua ayinlerinden oluşur. Duaları bilen herhangi bir Yahudi bu ayinleri yönetebilir. Ayinler kısa sürer, ardından cemaatin bir arada olması için küçük ikramlar yapılır. Bu düzen, yaşlı kişinin hem dini yükümlülüklerini yerine getirmesine hem de toplulukla bağını sürdürmesine yardımcı olur. *Şivanın* sonunda da *Kadiş* okumaları devam eder. Çünkü bu dua, yas sürecinde yalnızca ölenin ruhuna değil, aynı zamanda yaşayanların tesellisine hizmet eder.²⁵⁷ *Kadiş*, yaşlı kişiye Tanrı'yı unutmamayı, en ağır keder anlarında bile O'nun adını yüceltmeyi hatırlatır. Böylece dua hem bireysel acıyı anlamlandırır hem de Yahudi toplumunun ortak kimliğini ve dayanışmasını pekiştirir. Yasın en ağır günlerinde bile Tanrı'ya yönelmek, Yahudi geleneğinde hem umut hem de yeniden hayata bağlanma gücü olarak görülür.

Şiva, yedinci günün sabahında *Kadiş Duası* 'nın okunmasıyla sona erer. *Şivanın* bitişi için özel bir ritüel bulunmasa da yaşlıların mahalle etrafında yürüyerek dünyaya dönüşü sembolize etmeleri veya *şiva* boyunca kaçındıkları bir şeyi bilinçli olarak

²⁵⁶ Diamant, *Saying Kaddish*, 114-119.

²⁵⁷ Diamant, *Saying Kaddish*, 120.

yapmaları yaygın uygulamalardır. Bazı aileler, yırtık giysilerini büyük dikişlerle onararak hem yasın izini korur hem de kapanışın anlamını pekiştirir. Bu sırada duygular paylaşılır ve Mezmurlar okunur. *Şivanın* sonunda günlük alışkanlıklara dönmek (örneğin tıraş olmak, makyaj yapmak veya normal ayakkabı giymek) yaslıya hayatla yeniden bağ kurma hissi verir. *Şivanın* sonu yasın bitişi değil, yeni bir aşamanın başlangıcıdır. İlk yedi gün, kaybın ağırlığını fark etmeye ve duyguları işlemeye alan açar. Bu süreç, yaslı kişinin değişimini görmesine ve hayatla yeniden bağ kurmasına yardımcı olur.²⁵⁸

3.3.3. Şiva Gelenekleri

Yahudi toplumunda ölüm sonrası yas sürecinin en yoğun dönemi olan *şiva*, kaybın ardından yedi gün boyunca uygulanan dini ve kültürel ritüellerle şekillenir. Bu süreç hem bireyin acısını yaşamasına hem de topluluğun destek sunmasına imkan tanır. *Şiva* gelenekleri, yasın manevi boyutunu derinleştiren ve günlük yaşamdan uzaklaştırarak kaybın anlamını hatırlatan uygulamalardan oluşur. Bu ritüellerin amacı acının dışa vurulması, manevi arınmanın sağlanması, topluluk desteğinin gösterilmesi ve yaşamın devamlılığının hatırlatılması, dünyevi görüntüden uzaklaşıp içsel düşünceye yönelinmesi, ruhun ışığının ve hatırasının yaşatılmasıdır. Böylece *şiva* hem bireysel yasın derinliğini hem de toplumsal dayanışmayı görünür kılar.

3.3.3.1. Keriáh

Yakın bir akrabanın ölümünü duyduktan sonra, Yahudi inançları ve gelenekleri bireylere kederin birincil ifadesi olarak giysilerini yırtmalarını emreder. Giysiyi yırtma işlemi *keriah* olarak bilinir. Yırtılma ayakta dururken yapılır. Giysiyi yırttıktan sonra yas tutan kişi, Tanrı'yı "gerçek Yargıç" olarak tanımlayan bir dua okur. Ölen kişi ebeveyn ise giysi kalbin üzerinden, ölen kişi başka bir akraba ise sağ taraftaki göğsün üzerinden yırtılır. Yırtık giysiler, yedi günlük yas dönemi boyunca giyilir. Liberal Yahudiler arasında ise buna eşdeğer uygulama, yakaya yırtılmış küçük siyah bir kurdele takmaktır.²⁵⁹ *Keriáh*, Yahudi yas uygulamaları arasında en güçlü sembolik ritüellerden biridir. Amaç, kaybın yarattığı içsel kırılmayı görünür hale getirmek, yaslı

²⁵⁸ Diamant, *Saying Kaddish*, 125-126.

²⁵⁹ Robinson, *Essential Judaism: A Complete Guide to Beliefs, Customs, and Rituals*, 186.

kişinin duygularını ifade etmesine izin vermek ve toplulukla dayanışmayı kolaylaştırmaktır. Böylece hem bireysel hem de kolektif düzeyde yasın anlamı pekiştirilir.

3.3.3.2. El Yıkama

Merhumun yanında veya çevresinde olduktan sonra, arınma aracı olarak kendini yıkamak veya en azından ellerini yıkamak eski bir gelenektir. Bir cenazeden veya bir mezarlığı ziyaret ettikten sonra, bireylerin su yoluyla ruhsal geçişin bir işareti olarak ellerini yıkamaları gerekir.²⁶⁰ Cenaze töreninden *şivanın* yapılacağı eve döndüğünde, kapının önünde duran bir sürahiden alınan suyla eller yıkanır. Bu gelenek, “Ölüye dokunan kişi yedi gün boyunca kirli sayılacaktır.”²⁶¹ ifadesine dayanır. Yahudilik, ölünün kendisine aşırı bağlılık göstermeyi değil, yaşamın değerini ve insan onurunu öne çıkarmayı önemser.²⁶² El yıkama geleneği ölümün manevi etkisinden arınmayı, yaşamın devamlılığını ve toplulukla yeniden bağ kurmayı sembolize eden bir ritüeldir. Ölümün ağırlığını geride bırakıp Tanrı’nın verdiği yaşamın saflığına dönmeyi hatırlatır.

3.3.3.3. Taziye Yemeği

Cenazeden sonra yenmesi gereken ilk yemek *seudat havra'ah* (rahatlatıcı yemek) olarak bilinir. Geleneksel olarak, yas tutanlara komşular tarafından başsağlığı yemeği getirilir. Böyle bir yemek hazırlama eylemi bir *mitzvah* olarak kabul edilir. Cenaze sonrası ilk yemek, Yahudi geleneğinde özel bir anlam taşır. Cenaze töreni tamamlandıktan sonra ölen kişinin ailesinin evine dönülür ve burada genellikle ekmek ile haşlanmış yumurtadan oluşan sade bir yemek yenir. Yumurta doğurganlığı ve ölüm karşısında yaşamın yeniden filizlenmesini, doğal döngünün devamını simgeler. Bunun yanında nohut ve simit de sunulabilir. Bu yiyecekler yuvarlak şekilleriyle hayat, ölüm ve yeniden yaşamın hiç bitmeyen döngüsünü hatırlatırlar. Bu yemeğin hazırlanması yas tutanlardan beklenmez. Cemaatten dostları ve yakınları onlar için hazırlar. Böylece

²⁶⁰ Behar, *El Gid Para El Pratikante*, 395.

²⁶¹ Say. 19:11.

²⁶² Eisenberg, *The Jpg Guide To Jewish Traditions*, 94.

hem kaybın ardından yaşamın devamını sembolize eder hem de topluluk dayanışmasının somut bir ifadesi olur.²⁶³

Taziye yemeği, Tanrı'ya şükür ve minnettarlık ifadesi olan *Motzi* duası ile başlar ve cenazeye katılanların *şiva* evine dönerek yaşlılarla paylaşımları gelenektir. Bu buluşma genellikle Şiva'nın en kalabalık toplantısıdır. Yaşlılar, topluluğun varlığından teselli bulur. Ancak ortamın aşırı kalabalık ve gürültülü hale gelmemesi önemlidir, çünkü *şivanın* ruhu sakinlik ve tefekkür üzerine kuruludur. Taziye yemeği yas sürecinde kişiye hem topluluk desteğini hissettiren hem de yuvarlak yiyecekler aracılığıyla yaşamın döngüselliğini ve kayıp karşısında hayatın devamlılığını sembolize eden önemli bir ritüeldir.²⁶⁴

3.3.3.4. Aynalar

Yas tutan veya bir *şiva* evinde olan bireylerin, bir bireyin öldüğü andan *şivanın* sonuna kadar aynaları örtmeleri gerekir. Aynaları örtme geleneği, yüzyıllar öncesine uzanır ve başlangıçta ruhların aynalara çekildiği inancına dayanır. Bazı inanışlara göre, ruh yansımada hapsolabilir ya da ölen kişinin ruhu bir süre dünyada kalıp “öte tarafa” geçişte aynalarla ilişkilendirilebilirdi. Zamanla hahamlar bu halk inancını farklı bir anlamla yorumlamış, aynaların örtülmesini kibri engelleyen ve içsel tefekkürü teşvik eden bir uygulama olarak açıklamışlardır. Bugün ise sembolik anlamı ne olursa olsun, örtülmüş aynalar eve giren herkes için güçlü bir görsel işaret niteliği taşır. Yaşanan kaybı, hüznü ve kederi açıkça yansıtır.²⁶⁵

3.3.3.5. Mumlar

Yahudilikte mumlar, yaşam boyunca özel olayların sembolüdür. Büyük bayramlarda, Şabat sırasında yakılırlar ve yas tutma sürecinde mumların *şivanın* tamamı boyunca yanması gerekir. Yedi gün boyunca yanması gelenek olan büyük *şiva* mumu, *ner daluk* (yanan ışık) olarak da adlandırılır. “Ruh, Tanrı'nın kandilidir” sözüyle ilişkilendirilen bu mum, evin görünür bir köşesine yerleştirilir ve dua okunmadan yakılır. Yakın aile üyeleri, ateşi yakma görevini bir çocuğa, yakın bir dosta

²⁶³ Robinson, *Essential Judaism: A Complete Guide to Beliefs, Customs, and Rituals*, 188.

²⁶⁴ Diamant, *Saying Kaddish*, 116.

²⁶⁵ Diamant, *Saying Kaddish*, 114.

veya başka birine verebilir. Cenaze evleri, uzun süre yanabilen mumlar veya *şiva* boyunca açık kalan özel ışıklar da sağlayabilir. Mum yakma geleneği, Tanrı'nın ilahi kıvılcımını ve ruhun ölümsüzlüğünü simgelediği varsayılır.²⁶⁶ Başka bir görüşte ise *şiva* dönemi boyunca mum yakmak ölen kişinin ruhunun cennete ulaşmasına yardımcı olur.²⁶⁷ Dolayısıyla mum yakmak yaşlılara hem manevi teselli hem de yaşamın devamlılığını hatırlatan güçlü bir sembol işlevi görür.

3.3.4. Şeloşim

Yahudi geleneğinde yas, *şivanın* bitimiyle sona ermez. Süreç *şeloşim* adı verilen otuz günlük dönemle devam eder. Bu süre boyunca bazı kısıtlamalar sürer: erkekler tıraş olmaz, yas tutanlar saçlarını kestirmez. Eş, çocuk ve kardeş için yas otuz günün sonunda resmen tamamlanırken, ebeveyn kaybında yasın on bir ay sürdüğü kabul edilir. Yas tutanlar, sevdiklerinin ardından on bir ay boyunca *Kadiş Duası* okurlar. Bu sürenin bir yıl yerine on bir ay olarak belirlenmesinin nedeni, *Talmud*'da "gerçekten kötü olanların ölümden sonra tam bir yıl boyunca cehennemde cezalandırıldığı" inancıdır. Ölen kişinin kötü olduğu imasını önlemek için, *Kadiş* bir yıl değil on bir ay boyunca okunur. Bununla birlikte bazı görüşler ebeveynin kötü olmadığından emin olunması halinde *Kadiş'in* tam bir yıl boyunca okunabileceğini de belirtir. Geleneksel olarak dindar Yahudiler, saç kesme veya tıraş gibi uygulamalara ancak arkadaşlarının ısrarıyla dönerler. *Şeloşim* döneminde yaslı kişi bayram toplantılarına katılmaz. Ebeveyn için tutulan yas söz konusu olduğunda bu kısıtlama on bir ay boyunca devam eder. Ayrıca, ebeveynini kaybedenlere sinagogda ayinleri yönetmede öncelik verilir ve bu dönemde bu görevi üstlenmek büyük bir *mitzvah*, yani dini bir erdem olarak görülür. *Şeloşim*, yasın hafiflediği ama tamamen sona ermediği bir geçiş evresidir. Bu dönem bireyin kaybı kabullenmesine ve topluluk içinde yeniden yerini bulmasına yardımcı olur.²⁶⁸

²⁶⁶ Diamant, *Saying Kaddish*, 115.

²⁶⁷ Eisenberg, *The Jpg Guide To Jewish Traditions*, 97.

²⁶⁸ Robinson, *Essential Judaism: A Complete Guide to Beliefs, Customs, and Rituals*, 189.

3.3.5. Yahrzeit

Yahrzeit Yidişçe “yıldönümü” anlamına gelen bir kelime olup özellikle bir kişinin vefat tarihinin yıldönümüne atıfta bulunur. Yahudilikte, öncekilerin anılarını nesilden nesile taşımaya odaklanılır. Yahudi yasalarına göre *yahrzeit*, İbrani takvimine göre hesaplanan sevilen birinin ölümünü takip eden bir yıldır. Bu anma, her yıl yas tutanın *Kadiş'ini* okuyarak ve 24 saat boyunca bir *yahrzeit* mumu yakarak gerçekleştirilir. Geleneksel olarak, ayın İbrani ölüm tarihinin yıldönümünde başlar ve mum günbatımında yakılır. Gün batımından sonra bir ölüm meydana geldiğinde, ertesi gün *yahrzeiti* gözlemek için kullanılır.²⁶⁹ Gözlemlenen *yahrzeit*, ölenleri hatırlamak ve bu tarihte cennette daha yükseğe çıkan ruha iyi işler yapmak için özel bir zamandır. En yaygın mitzvah, geçmiş sevilenlerin anısına Tanrı için bir övgü duası olan *Kadiş Duası*’nı söylemektir. *Yahrzeit* tarihinde sabah ayinlerinden sonra servis edilecek yiyecek ve alkollü içecekler hazırlanır. Hatta mümkünse, birçok insan akrabalarının mezarlarını *yahrzeit* günü ziyaret etmeye çalışır. Bazı Aşkenaz Yahudileri, bir ebeveynin veya büyükanne ve büyükbabanın *yahrzeitinde* de oruç tutarlar.²⁷⁰ *Yahrzeit*, ölüm yıldönümünde kaybı hatırlamanın ve toplulukla paylaşmanın sembolüdür. Bugünde okunan *Kadiş Duası* hem ölenin ruhunu yücelttiğine inanılır hem de yaşayanlara Tanrı’nın adını anarak yasın içinden umut ve bağlılıkla çıkma gücü verir.

3.4. KADIŞ DUASININ SEMBOLİK ANLAMI

Kadiş Duası Yahudi yaşamında Tanrı’nın adını yüceltme ve kutsallaştırma sembolü olarak özellikle yas dönemlerinde umut ve bağlılığı ifade eder. Ölüm karşısında bile Tanrı’ya övgü sunmak, iman ve cemaat dayanışmasının güçlü bir göstergesidir. Bu dua, Tanrı’nın adını yüceltme temasını öne çıkararak sürekli bağlılığın sembolü olmuştur. Cenazelerde ve anma törenlerinde okunarak kayıp yaşayanların Tanrı’ya güvenini ve geleceğe dair umudunu simgeler. Cemaat içinde söylenmesi, bireyin yalnız olmadığını ve topluluk dayanışmasının önemini vurgularken belirli dönemlerde okunması ise hem ölenin ruhunun Tanrı’ya yükselişini

²⁶⁹ The resource for Jewish mourning, “Yahrzeit”, (Erişim: 3 Mayıs 2025).

²⁷⁰ Robinson, *Essential Judaism: A Complete Guide to Beliefs, Customs, and Rituals*, 190.

hem de yaşıyanların acıyı aşma sürecini sembolize eder. *Kadiş*, ölümü anarken yaşamı kutsar ve Tanrı'nın krallığının gelmesi dileğini yansıtarak geleceğe dair sürekliliği pekiştirir. Bu sembolik anlam, Ahit Sandığı'nın Tanrı ile yapılan ebedi anlaşmayı temsil eden kutsallığıyla birleşir. Böylece *Kadiş*, Ahit Sandığı'ndaki ilahi sözün sözlü bir devamı gibidir. *Tallit* ise bireyi Tanrı'nın huzuruna sarıp sarmalayan manevi bir örtü olarak, *Kadiş'in* cemaat içinde okunmasıyla bütünleşir ve hem bireysel hem toplumsal bir kutsallık alanı yaratır. Böylece *Kadiş Duası*, Ahit Sandığı'nın ilahi bağını ve *tallitin* koruyucu kutsallığını birleştirerek Yahudi yaşamında iman, umut ve sürekliliğin güçlü bir sembolü haline gelir.

SONUÇ

Yahudilikte semboller, yalnızca dini ritüellerin araçları değil Tanrı ile kurulan ilişkinin, tarihsel kırılmaların ve kültürel sürekliliğin çok katmanlı anlatıcılarıdır. Bu semboller bireyin Tanrı'ya olan sadakatini görünür kılarken, topluluğun hafızasını mekan, zaman ve beden üzerinden yeniden üreterek hem teolojik bağlılık hem de kültürel direniş biçimi olarak işlev görür. Diaspora ve sürgün gibi tarihsel travmalarda semboller, kimliğin korunmasında direnç mekanizması haline gelir. Yahudi yaşamında gündelik ve tarihsel semboller, Tanrı'nın varlığını, Tanrı ile yapılan antlaşmayı ve emirlerini hatırlatan güçlü teolojik göstergeler olarak anlam kazanır.

Bu çalışmada incelenen Ahit Sandığı, tallit ve Kadiş Duası, Yahudi inanç sisteminin hem tarihsel hem de güncel ritüel yaşamında derin anlamlar taşıyan üç temel semboldür. Her biri, Yahudi kimliğinin oluşumunda ve korunmasında teolojik, kültürel ve toplumsal düzeyde belirleyici roller üstlenmiştir. Ahit Sandığı, Tanrı ile İsrailoğulları arasında yapılan ahdin fiziksel temsili olarak kabul edilmekte olup, On Emir'in saklandığı kutsal bir nesne olarak Tevrat'ta detaylı biçimde tanımlanmıştır. Musa'nın Tanrı'dan aldığı emir doğrultusunda inşa edilen bu sandık, bir sandık olmanın ötesinde Tanrı'nın halkıyla olan varlığının ve rehberliğinin sembolüdür. Tarihsel süreçte göçler sırasında ve savaşlarda en önde taşınması, onun mobil bir kutsallık taşıyıcısı olarak algılanmasına neden olmuş ve bu yönüyle Yahudi halkının Tanrı ile olan bağını mekansal sınırlardan bağımsız kılmıştır. Ahit Sandığı'nın bulunduğu Mabel'in yalnızca başrahip tarafından *Yom Kipur*'da ziyaret edilebilmesi, diğer taşıma esnalarında sadece Tanrı tarafından belirlenen kişilerin taşınması onun kutsiyet derecesinin önemli bir göstergesidir. Sina Dağı'nda Musa'ya verilen On Emir'in yazılı olduğu taş levhaların bu sandığın içinde saklanması Tanrı'nın halkıyla yaptığı ahdin hem hatırlatıcısı hem de garantisidir. Sandığın üzerindeki melek figürleri ise Tanrı'nın huzurunun Ahit Sandığı üzerinde tecelli ettiğine ve sandık aralarında oldukça Tanrı'nın sevgisinin ve yardımının onlarla olacağına dair inancı pekiştirir. Yahudi tarihinde çölde geçen kırk yıl, tapınak inşası ve göçler gibi tarihsel olaylar sandık etrafında şekillenmiştir. Sandığın kaybolması, Yahudi tarihindeki en büyük kırılmalardan biri olarak görülmüştür. Bu bağlamda sandık, Yahudi halkının geçmişle

olan bağı, Tanrı'nın emirlerine olan sadakatini seçilmişlik bilincini ve kutsal topraklarla olan bağı temsil etmektedir.

Ahit Sandığı'nın yalnızca dini bir sembol değil, aynı zamanda teknolojik bir aygıt olabileceğine dair teolojik yorumların ötesine geçen spekülasyonlar da bulunmaktadır. Bu görüşler, sandığın elektriksel enerji depolayabilen bir sistem gibi işlev gördüğünü, savaşlarda askeri üstünlük sağladığını, surları yıkabildiğini ve hatta iletişim aracı olarak kullanılmış olabileceğini ileri sürmektedir. Böylece Ahit Sandığı, kutsal metinlerdeki anlatıların farklı biçimlerde okunabileceğini gösteren dini, tarihsel ve teknolojik boyutları bir arada tartışmaya açan çok katmanlı bir araştırma konusu olarak değerlendirilmektedir.

Yahudilik tarihi açısından bu denli değerli olan Ahit Sandığı'nın M.Ö. 587'de Babiller'in Kudüs'ü yağmalaması ve Mabet'in yıkılmasının ardından kaybolması sadece fiziksel bir nesnenin kaybı değil, Tanrı ile kurulan ilişkinin fiziksel temsili olan bir kutsallığın yitilmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle sandığın kaybı, Yahudilikte hem bir eksiklik hem de bir umut kaynağı olarak varlığını sürdürmektedir. Sandığın kaybıyla, arınma ve bağışlanma ritüelleri doğrudan Tanrı'nın huzurunda yapılamaz oldu. Mabet merkezli ibadetin yerini sinagoglar aldı. Tanrı'nın halk ile iletişiminin kesildiğine dair düşünce doğdu. Mesih'in gelişiyle sandığın yeniden bulunacağına dair beklentiler gelişti. Ahit Sandığı'nın kayboluşu tarihsel bir gizem olarak kalmış ve olası konumuna dair pek çok teori ortaya atılmıştır. Ahit Sandığı'nın Süleyman Mabedi'nin altında gizlenmiş olabileceği, peygamber Yereya tarafından Sina Dağı'na saklandığı, Kudüs dışına çıkarıldığı ya da Babil istilasında ele geçirilip yok edildiği görüşleri öne sürülmektedir. Bazı anlatılara göre sandık Ürdün'deki Petra antik kentinde, İngiltere'nin Warwickshire bölgesinde saklandığı ileri sürülmektedir. Etiyopya Ortodoks Kilisesi ise sandığın Aksum'daki Siyon Meryem Ana Kilisesi'nde bulunduğunu iddia ederken, Graham Hancock sandığın M.Ö. 650'de Kral Manasse döneminde Mabet'den çıkarıldığını, Nil Nehri üzerinden Elephantine'ye, ardından Tana Gölü'ne ve son olarak Aksum'a taşındığını öne sürmektedir. Ancak tüm bu teoriler kesinlikten uzak olup Ahit Sandığı'nın kayboluşu tarihsel bir gizem olarak kalmış, olası yerleri üzerine farklı teoriler geliştirilmiştir. Bu nedenle sandık, günümüzde maddi bir obje olmaktan çok dini, kültürel ve siyasi bir sembol olarak

yaşamaya devam etmektedir. Fakat günümüz sinagoglarında Ahit Sandığı'nın kaybıyla oluşan kutsal boşluğun, içerisine Tevrat tomarlarının yerleştirildiği Aron Ha Kodeş (Kutsal Dolap) ile doldurulmak istenmesi Ahit Sandığı'nın anısının yaşatıldığını ve bulunacağına dair umutların diri tutulduğunun bir göstergesidir.

Tallit, Yahudi erkeklerinin sabah dualarında omuzlarına örttükleri ve Tevrat'ın emirlerini hatırlatıcı işlev gören ritüel bir giysidir. Tallit üzerindeki tzitzit (püsküller), Tanrı'nın emirlerine bağlılığı simgeler ve bireyin ibadet sırasında fiziksel olarak bu bağlılığı hissetmesini sağlar. Tallit Katan ve Tallit Gadol biçiminde kullanılan bu giysi, Tanrı'nın emirlerine sadakati, kutsal metinlere bağlılığı ve bireyin manevi sorumluluğunu görsel ve ritüel düzeyde ifade eder. Tallit, yalnızca bireysel bir ibadet aracı değil, aynı zamanda cemaat içinde aidiyet ve dini kimlik göstergesi olarak da işlev görmektedir. İsrail bayrağının tasarımında tallitin mavi çizgilerinden esinlenilmiş olması, bu sembolün ulusal düzeydeki temsiliyetini de ortaya koymaktadır. Tallit yalnızca ibadet esnasında değil de ergenliğe geçiş töreninde, evlilik töreninde kullanılması, son olarak ölen bir kişinin tallite sarılarak defnedilmesi bireyin Tanrı'ya olan bağlılığının yaşam boyu sürdüğünü ve ölümle tamamlandığını ifade eder. Tallit Yahudi yaşamında sadece bir giysi değil, Tanrı ile olan bağı güçlendiren, aidiyet duygusunu pekiştiren manevi bir örtüdür. Ahit Sandığı'nın kaybolmasının ardından tallit, Tanrı ile ilişkiyi hatırlatan merkezi bir sembol haline gelmiştir. Ahit Sandığı, Tanrı'nın varlığını topluluk düzeyinde temsil ederken onun yokluğunda tallit, bireyin ibadet sırasında Tanrı ile doğrudan bağ kurmasını sağlayan kişisel bir araç olarak öne çıkmıştır. Diaspora koşullarında tallit, Yahudi kimliğinin korunmasına, dini bilincin canlı tutulmasına ve toplumsal dayanışmanın sürdürülmesine katkıda bulunmuştur. Bu yönüyle tallit, yalnızca ritüel bir giysi değil, aynı zamanda Yahudi kimliğinin hem bireysel hem de kolektif düzeyde devamlılığını sağlayan güçlü bir sembolik unsur olmuştur.

Kadiş Duası, özellikle matem ritüellerinde okunan ve Tanrı'nın yüceliğini ilan eden bir dua olarak Yahudi litürjisinde merkezi bir yere sahiptir. Her ne kadar ölümden doğrudan bahsetmese de Kadiş'in okunması, yas sürecinde Tanrı'ya olan bağlılığın ve inancın sürdürülmesini ifade eder. Bu yönüyle Kadiş, bireyin Tanrı ile olan ilişkisini ölüm karşısında bile canlı tutan bir sembol haline gelmiştir. Aynı zamanda cemaatle

birlikte okunması, topluluk bilincini ve dayanışmayı güçlendiren bir unsurdur. Kadiş Duası'nın önemi, geleneksel dini uygulamaların sınırlarını aşan bir nitelik taşımaktadır. Sinagoga düzenli olarak gitmeyen Yahudiler dahi, bir akrabalarının *yahrzeitinde* bu duayı okumaya katılırlar. Çünkü Kadiş, yas ritüellerinde en yaygın biçimde uygulanan dualardan biridir. Bu nedenle, dini bilgi veya uygulama düzeyi ne olursa olsun, neredeyse her Yahudi Kadiş'i bilir ve kullanır. Hatta hiç dua etmeyenler bile Kadiş'i söylemektedir. Bu durum, Kadiş'in yalnızca dini Yahudilikte değil, kültürel Yahudilikte de merkezi bir unsur haline geldiğini göstermektedir. Kadiş, bireysel kayıplardan toplumsal felaketlere kadar en zor anlarda yas tutanlara teselli sunar. Kelimelerinin ötesinde, tarihsel rolü ve topluluk içinde yarattığı birlik duygusuyla Yahudi geleneğinin özünü yansıtır. Dolayısıyla Kadiş, topluluk, inanç ve umut kavramlarını bir araya getirerek Yahudi ayinlerinin temel ruhunu somutlaştıran güçlü bir sembol olarak değerlendirilebilir.

Yahudi yas uygulamalarının bu kadar ayrıntılı ve düzenli olması, sadece bireysel bir psikolojik destek değil, aynı zamanda Yahudi kimliğinin ve kolektif hafızanın bir parçasıdır. Çünkü yas ritüelleri, bireyin yaşadığı kaybı toplulukla paylaşmasını sağlayarak kişinin cemaatin desteğiyle acısını ifade etmesine olanak sağlar. Bu, Yahudi kimliğinin temelinde yer alan cemaat bilincini güçlendirir. Aynı zamanda bu uygulamalar, Yahudi halkının tarih boyunca yaşadığı sürgünler, kayıplar ve felaketlerle baş etme biçimlerinin bir yansımasıdır. Her bireysel yas, kolektif hafızadaki büyük kayıplarla birleşir böylece kişisel acı, toplumsal bir anlam kazanır. Kadiş'in ve diğer yas ritüellerinin tekrar tekrar uygulanması, Yahudi kimliğini kuşaklar boyunca canlı tutar. Yahudi yas geleneği, bireyin kaybını toplulukla bütünleştirerek hem kişisel teselli sağlar hem de Yahudi kimliğini güçlendirir.

Ahit Sandığı, tallit ve Kadiş Duası sembolleri Yahudi yaşamının yalnızca ibadet boyutunda değil, tarihsel hafıza, kimlik inşası, topluluk aidiyeti ve Tanrı ile ilişki gibi çok katmanlı alanlarda etkili olarak Yahudi düşüncesinin ve yaşam pratiğinin görsel temsillerinden olmuştur. Ahit Sandığı Tanrı'nın varlığını, ahdini ve halk ile birlikte olduğunu temsil ederken, tallit Tanrı'nın emirlerinin hatırlatıcılığını, ibadet disiplini, aidiyet duygusunu, Kadiş ise ölüm karşısında bile sürdürülen inancı ve cemaat dayanışmasını temsil etmektedir. Bu sembollerin hem bireysel hem de

kolektif düzeyde Yahudi yaşamını şekillendirdiği, ritüel pratiklerin ötesinde birer teolojik ve kültürel yapı taşı oldukları söylenebilir.

EKLER

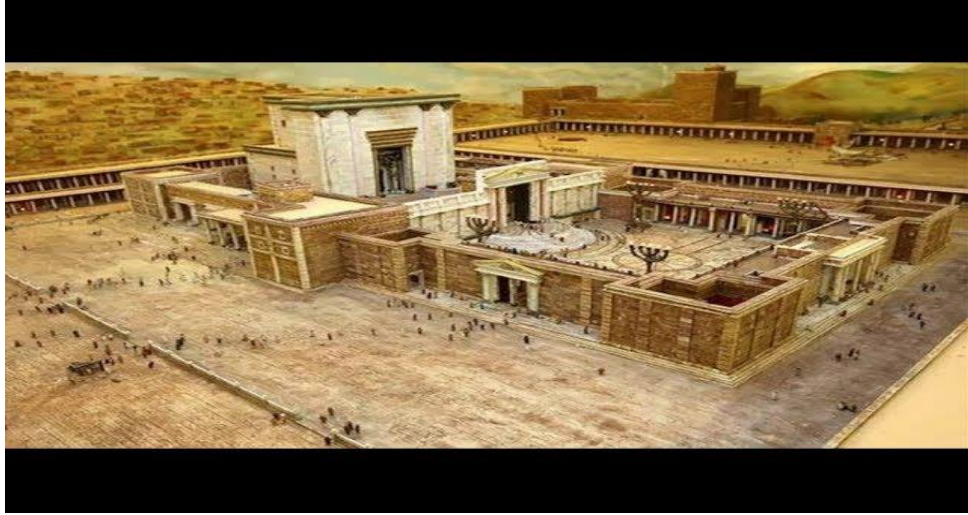
Şekil 1: Ahit Sandığı Tasviri²⁷¹

Şekil 2: Mişkan²⁷²

²⁷¹ <https://www.shutterstock.com/search/ark-of-the-covenant>.

²⁷² <https://tr.wikipedia.org/wiki/Mişkan>.

Şekil 3: Süleyman Mabedi

Şekil 4: Tallit²⁷³

²⁷³<https://tr.wikipedia.org/wiki/Talit>.

Şekil 5: Tzitzit²⁷⁴

Şekil 6: Tallit Saklama Çantası Örneği²⁷⁵

²⁷⁴ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Tzitzit>.

²⁷⁵ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Talit>.

Şekil 7: Tallit Katan²⁷⁶

Şekil 8: Kipa Takan Yahudi Erkekler²⁷⁷

²⁷⁶ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Talit>.

²⁷⁷ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kipa>.

Şekil 8: Baş ve Kol Tefilini²⁷⁸

²⁷⁸ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Tefilin>.

KAYNAKÇA

- Adam, Baki. *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2002.
- Alalu, Suzan. *Yahudilikte Kavram ve Değerler*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2018.
- Altuncu, Abdullah. “Yahudi Geleneğinin Kutsal Metni Sefer Tora”. Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (K7AÜİFD) 9/1 2022.
- Atasağun, Galip. *İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da) Dini Semboller*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1996.
- Aydeniz, Hüsnü. “Dini Semboller, Sembolün Anlam Kaybı ve Etkilerine Gelenekselci Bir Yaklaşım (René Guénon Örneği)”. Ekev Akademi Dergisi, 15/48, (2011), 75-90.
- Aydın, Fuat. *Yahudilik*. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2021.
- Aydın, Mehmet. *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*. Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005.
- Bailey, Stethen. *Kashrut Tefillin Tzitzit: The Purpose of Symbolic Mitzvot Inspired by the Commentaries of Rabbi Samson Raphael Hirsch*. Northvale, NJ: Jason Aronson, 2000.
- Behar, Rabi Nisim, *Dini Uygulama Rehberi El Gid Para El Pratikante: Normal günler, Şabat ve bayram duaları ve diğer dini gereklilikler*. çev. Mordehay Yanar. İstanbul: Gözlem Yayıncılık, 2009.
- Besalel, Yusuf. *Yahudilik Ansiklopedisi: 3 cilt bir arada*. İstanbul: Gözlem Yayınevi, 2001.
- Birnbaum, Philip. *The Daily Prayer Book*. New York: Hebrew Publishing Company, 1949.
- Booth, Rabbi David. “A Thread of Blue”. Rabbinical Assembly, 2019.
- Charney, Leon H.- Mayzlish, Saul. *The Mystery of The Kaddish: The Powerful Story of Judaism's Most Moving Prayer*. London: JR Books, 2008.
- Childress, David Hatcher. *Ark of God: The Incredible Power of The Ark of The Covenant*. Kempton, Illinois: Adventures Unlimited Press, 2015.
- Çiftçi, Halit Ahmet. “Sinagogda Sembolik Değere Sahip Kutsal Nesneler”. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 50 (Haziran 2023/1), 119-136.
- Çinpolat, Salih. “Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da Sünnetin Yeri”. Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi, (KİİFAD), 2/3, (2017), 110-126.

- Dennis, Geoffrey W. *The Encyclopedia of Jewish Myth, Magic and Mysticism*. Woodbury, Minnesota: Llewellyn Worldwide, 2007.
- Diamant, Anita. *Saying Kaddish*. New York: Schocken books, 1998.
- Donin, Hayim Halevy. *To Pray As a Jew: A Guide to the Prayer Book and the Synagogue Service*. New York: Basic Books, 1980.
- Eisenberg, Ronald L. *The Jpg Guide To Jewish Traditions*. Philadelphia: The Jewish Publication Society, 2004.
- Frankel Ellen-Betsy Platkin Teutsch. *The Encyclopedia of Jewish Symbols*. Philadelphia: Jewish Publication Society, 1992.
- Falk, David A. *The Ark of the Covenant in Its Egyptian Context: An Illustrated Journey*. Peabody, Massachusetts: Hendrickson Academic, 2020.
- Foot, T. C. "The Cherubim and the Ark". New Haven, CT: American Oriental Society, 1904, 241–250.
- Gerson, Gary S. "The Psychology of Grief and Mourning in Judaism". New York: Springer, Oct., 16/4, 1977, 260-274.
- Güç, Ahmet. *İlahi Dinlerde Mabed*, Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora tezi, 1992.
- Güç, Ahmet. "Yahudilik'te Defin ve Sonrasına Ait Gelenekler", Uludağ Üniversitesi 10/1, 2001, 63-78.
- Güre, Mustafa. *Dinlerde Geçiş dönemleriyle İlgili İnanç ve Uygulamalar*. Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Gürkan, Saime Leyla. *Yahudilik*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2012.
- Hancock, Graham. *The Sign and The Seal: The Quest for the Lost Ark of the Covenant*, New York: Crown Publishers, 1992.
- Hilton, Michael. *Bar mitzvah: A History*. London: The Jewish Publication Society, 2014.
- İbrani Din Bilgisi (Özetler), Yazarsız. İstanbul: T.C. Hahambaşılık, 1963.
- Jacobs, Louis. *The Jewish Religion: A Companion*. New York: Oxford University Press, 1995.
- Kaçan, Lütfi. *Kitab-ı Mukaddes ve İslam Geleneğinde Ahit Sandığı*. İstanbul: Ataç Yayınları, 2004.
- Karagiannis, Christos G. "Ark of the Covenant". Atina: Ecclesia of Greece, 2002. Erişim 06 Haziran 2024.

- Kızıl, Hayreddin. “Dini Sembolizm Üzerine”. Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2018/2, 328-351.
- Kızıl, Hayreddin. “İşlevleri Açısından Dini Sembol”. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Ekim 2018.
- Kutsal Kitap. New York: Watchtower Bible and Tract Society, 2017. Erişim 1 Ağustos 2024.
- Kluge, Charlie. *The Tallit: Experience the Mysteries of the Prayer Shawl and Other Hidden Treasures*. Lake Mary, FL: Charisma House, 2016.
- Meral, Yasin. *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2021.
- Moshe, Firrouz. “The Mitzvah of Tzitzit Its Purpose, Its Meaning, and Its Requirements”. Erişim 06 Haziran 2024. [The Mitzvah of Tzitzit Its Purpose, Its Meaning, and Its Requirements](#).
- Örs, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.
- Özen, Adem. *Yahudilikte İbadet*. İstanbul: Marmara üniversitesi, Doktora tezi, 1999.
- Phillips, Graham. *The Templars and the Ark of the Covenant: The Discovery of the Treasure of Solomon*. Rochester, VT: Inner Traditions/Bear & Company, 2004.
- Polat, Sait. “Din Dili Açısından Dini Semboller Bize Ne Söyler”. Batman Akademi Dergisi 6/2, (Aralık 2022), 227-242.
- Robinson, George. *Essential Judaism: A Complete Guide to Beliefs, Customs, and Rituals*. New York: Pocket Books, 2000.
- Karesh, Sara E.- Hurvitz. Mitchell M. *Encyclopedia of Judaism*. New York: Facts On File, 2006.
- Seyfeli, Canan. *Dinler Tarihi II*, Bursa: DTA Yayıncılık, 2025.
- Shulman, Rebecca. “The Transformation of Tallitot: How Jewish Prayer Shawls Have Changed Since Women Began Wearing Them”. Jerusalem: Women of the Wall, 1996. Erişim 1 Kasım 2015. <https://womenofthewall.org.il/wp-content/uploads/2016/04/The-Transformation-of-Tallitot-Rebecca-Shulman.pdf>.
- Staubli, Thomas. “Ark of the Covenant,” in *Encyclopedia of Jewish–Christian Relations*. ed. Raanan Eichler. Berlin: De Gruyter, 2023, Erişim 01 Ocak 2023. <https://www.ejcr-project.com/>

- Sterman, Baruch- Sterman, Judy Taubes. *The Rarest Blue: The Remarkable Story of an Ancient Color Lost to History and Rediscovered*. Guilford, CT: Globe Pequot Press, 2012.
- Sümer, Necati. *Dinlerin İntihar Olgusuna Bakış*. Ankara Üniversitesi: Doktora Tezi, 2015.
- Tezokur, M. Hadi. *Yahudilik I*. Ankara, Akademisyen Kitabevi, 2020.
- Tezokur, M. Hadi. *Yahudilikte İbadet Anlayışı*. Diyarbakır, 2009.
- Zeyrek, İsmail Naci. “Yahudilikte Dini Semboller (Magen David Örneği)”. Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014.
- Rabbi Yirmiyahu Ullman, “Brit Milah Ceremony”. Erişim 10 Nisan 2025. https://ohr.edu/explore_judaism/ask_the_rabbi/ask_the_rabbi/7488.
- “Tallit, Burials”. Erişim 10 Mart 2025. <https://en.wikipedia.org/wiki/Tallit>
- Mordechai Farkash, “Proper Disposal of Sacred Items”. Erişim 11 Mart 2025. [What You Need to Know About Shaimos- Disposing of sacred items in a genizah-Chabad.org](https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/583803/jewish/How-does-one-clean-a-soiled-tallit.htm)
- Chana Weisberg, “How does one clean a soiled tallit?”. Erişim 10 Mart 2025. https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/583803/jewish/How-does-one-clean-a-soiled-tallit.htm
- Will McDonald, “Kippah”. Erişim 11 Haziran 2025. <https://www.britannica.com/topic/kippah>.
- Rabbi Joseph B. Soloveitchik, “End of Life”. Erişim 7 Mayıs 2025. <https://www.myjewishlearning.com/?s=aninut>
- The resource for Jewish mourning, “Yahrzeit”. Erişim 12 Haziran 2025. <https://www.shiva.com/learning-center/commemorate/yahrzeit>
- Yehuda Shurpin “Tzitzit” (Erişim 2 Mayıs 2025). https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/3700205/jewish/Why-Sleep-With-Tzitzit